

ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՆՈՒՄՆԵՐԻ ՄՈՆԻՏՈՐԻՆԳ

ՆԱԽԱԲԱՆ

2001 թվականի հունվարի 25-ին դառնալով Եվրոպայի խորհրդի լիիրավ անդամ՝ Հայաստանի Հանրապետությունը որոշակի պարտավորություններ էր ստանձնել, որոնք ամրագրված էին ԵԽ անդամակցության դիմումում եւ այդ դիմումի վերաբերյալ ԵԽԽՎ N 221 (2000թ. հունիսի 28) կարծիքում (տես՝ հավելված 1): Այդ պարտավորությունների կատարման ընթացքը մի քանի անգամ քննարկվել է ԵԽ խորհրդարանական վեհաժողովում եւ ընդունվել են բանաձեւեր (տես՝ հավելվածներ՝ 2, 3, 4):

Սույն հետազոտությունը, որ Երեւանի մամուլի ակումբը («Գործընկերություն հանուն բաց հասարակության» նախաձեռնության անդամ մի քանի հասարակական կազմակերպությունների համագործակցությամբ) սկսել է 2004 թվականի հոկտեմբերից, նպատակ ուներ պարզել, թե ԵԽ-ին անդամակցությունից հետո Հայաստանն ինչպես է կատարել մարդու իրավունքների եւ ժողովրդավարության բնագավառներում իր ստանձնած պարտավորությունները, ընդ որում՝ մոնիտորինգի առարկա են եղել ոչ միայն բուն պարտավորությունները, այլեւ հետագայում՝ պարտավորությունների կատարման ընթացքի վերաբերյալ ԵԽ ԽՎ բանաձեւերի պահանջները:

Յուրաքանչյուր պարտավորության մոնիտորինգն ընդգրկել է հարցի նախապատմությունը, օրենսդրական փոփոխությունները, պրակտիկան, ընթացքը, ինչպես նաեւ՝ բարեփոխումներն առավել արդյունավետ դարձնելու առաջարկություններ: Ուսումնասիրվել են 2001 թվականից հետո ընդունված օրենքները, օրենքներում կատարված փոփոխությունները, տարբեր նորմատիվ փաստաթղթերը, քաղաքացիների եւ տարբեր մարմինների միջեւ նամակագրությունը, վիճակագրական տվյալները, պարտավորությունների կատարմանն առնչվող հրապարակումներն ու մարդու իրավունքների խախտումների արձանագրված փաստերը, անց են կացվել հարցումներ, անձնական հարցազրույցներ, լրատվամիջոցների մոնիտորինգ, ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների ընթացքի վերլուծություն, ինչպես նաեւ՝ տարբեր հաստատությունների դիտարկումներ:

2005 թվականին Հայաստանի համար ամենանշանակալի իրադարձությունը ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների նախագծի լրամշակումն ու այն հանրաքվեով ընդունելու ամբողջ գործընթացն էր: Գործող Սահմանադրությունն իբրեւ Հայաստանում ժողովրդավարական բարեփոխումների խոչընդոտ, իսկ փոփոխությունները՝ իբրեւ դրանց խթանման կարելուագույն միջոց էին համարում եւ ՀՀ իշխանությունները, եւ ընդդիմությունը, եւ միջազգային կառույցները: Սակայն Սահմանադրության փոփոխությունների նախագծի լրամշակման որոշակի պահից սկսած ընդդիմությունը հրաժարվեց համագործակցել իշխանությունների հետ, իսկ հանրաքվեի քարոզչության ընթացքում նախ կոչ էր անում «Ոչ» ասել փոփոխությունների նախագծին, ապա եւ՝ ընդհանրապես բոյկոտել հանրաքվեն: Սահմանադրական փոփոխությունների գործընթացի անբավարար թափանցիկությունը

մատնանշեց «Գործընկերություն հանուն բաց հասարակության» նախաձեռնությունը, համարելով, որ Հայաստանի հասարակայնությունը բավարար չափով ընդգրկված չէ սահմանադրական բարեփոխումների գործընթացում, մի շարք կարելուր այլընտրանքային առաջարկություններ անհրաժեշտ ուշադրության չեն արժանացել, ինչի պատճառով նախագծի առանձին դրույթներ լուրջ դժգոհությունների տեղիք են տալիս: 2005 թվականի նոյեմբերի 27-ին հանրաքվեի դրված նախագծի քվեարկությունն էլ բազմաթիվ հարցեր առաջացրեց: Փորձագետների գնահատմամբ տեղի են ունեցել օրենքների խախտումներ, ընտրողների ակնհայտ պասսիվության պայմաններում, Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովը հրապարակել է թվեր, որոնք լուրջ կասկածների տեղիք են տալիս: Քվեարկության բուն պրոցեսի վերահսկողության վրա բացասաբար անդրադարձավ նաեւ այն, որ ընդդիմությունն ընտրական հանձնաժողովների իր կողմից նշանակված անդամներին կոչ արեց չներկայանալ տեղամասեր: Քվեարկությանը ընտրողների մասնակցության վերաբերյալ կասկածներ է հայտնել նաեւ ԵԽ ԽՎ եւ Տեղական ու տարածքային իշխանությունների կոնգրեսի 14 հոգանոց դիտորդական առաքելությունը, որի եզրակացության մեջ, նշվել է, թե հանրաքվեն ընդհանուր առմամբ համապատասխանում էր միջազգային չափանիշներին, սակայն այն անցել է լուրջ չարաշահումներով: Եվ ԵԽ դիտորդները, ավելի ուշ նաեւ ԱՄՆ պետդեպարտամենտը ակտուսանք էին հայտնել, որ ՀՀ իշխանությունները դիտորդներ չհրավիրեցին ԵԱՀԿ-ից: Տեղական դիտորդները համարում են, որ հանրաքվեն անցել է բազմաթիվ խախտումներով, որ ընտրատեղամասերում դատարկություն էր, եւ մասնակցության նման բարձր ցուցանիշն ապահովվել է լցոնումներով:

Ինչեւէ, Սահմանադրության փոփոխությունների նախագիծը պաշտոնապես համարվում է ընդունված, եւ այս վերլուծության մեջ մենք ելնում ենք այդ իրողությունից:

Սույն հետազոտության վերաբերյալ միջանկյալ զեկույցը հրապարակվել է 2005 թվականի մարտին: Այն ներկայացնում էր Հայաստանում ժողովրդավարացման գործընթացի վերլուծությունը 2005 թվականի մարտի 1-ի դրությամբ: Այս զեկույցը Հայաստանում ժողովրդավարական բարեփոխումների վիճակը ներկայացնում է 2005 թվականի դեկտեմբերի 15-ի դրությամբ:

Հետազոտությունն իրականացվել է Երեւանի մամուլի ակումբի՝ «Հայաստանում ժողովրդավարական բարեփոխումների մոնիտորինգ» ծրագրի շրջանակներում: Ներկայացվող զեկույցի բաժինները պատրաստել են «Գործընկերություն՝ հանուն բաց հասարակության» նախաձեռնության մեջ ընդգրկված «Ժողովրդավարություն. քաղաքական եւ իրավական հետազոտությունների կենտրոն», «Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե», «Խաղաղարար նախաձեռնությունների կովկասյան կենտրոն», «Համագործակցություն հանուն ժողովրդավարության կենտրոն», «Ինտերնյուս - Հայաստան» հասարակական կազմակերպությունները, ինչպես նաեւ՝ Հայաստանի իրավաբանների միությունը:

Նախագիծը ֆինանսավորել է Բաց հասարակության ինստիտուտի Մարդու իրավունքների եւ կառավարման դրամաշնորհային ծրագիրը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ժողովրդավարական բարեփոխումների կարելուրագույն քայլը պետք է լիներ նոր (կամ բարեփոխված) Սահմանադրության ընդունումը: Թեպետ Եվրոպայի խորհրդի առջեւ ստանձնած պարտավորություններում Սահմանադրության փոփոխությունները ուղղակիորեն նախատեսված չէին, սակայն մի շարք պարտավորությունների կատարումը պայմանավորվում էր նաեւ Սահմանադրության

փոփոխությամբ: ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների նախագիծը ԱԺ-ը երրորդ ընթերցմամբ ընդունեց սեպտեմբերի 28 - ին, իսկ հանրաքվեն տեղի ունեցավ 2005 թ. նոյեմբերի 27 - ին, եւ ըստ ԿԸՀ որոշման՝ նախագիծը համարվեց ընդունված: Չնայած փոփոխված Սահմանադրությունը, ամբողջությամբ վերցրած, առաջընթաց է մինչ փոփոխությունները գործող Սահմանադրության համեմատությամբ (իշխանության գերկենտրոնացման փոխարինում ըստ էության կիսանախագահական համակարգով, դատական իշխանության անկախության եւ մարդու իրավունքների պաշտպանության ինստիտուցիոնալ երաշխիքների մեծացում), այսուհանդերձ, փոփոխությունները չեն լուծում Հայաստանի ժողովրդավարական զարգացման եւ իրավական պետության կառուցման համար անհրաժեշտ բոլոր խնդիրները:

ԵՎՐՈՊԱՅԻ խորհրդի անդամ դառնալուց հետո Հայաստանի Հանրապետությունում անցկացված եւ ոչ մի ընտրություն (նաեւ՝ 2005 թ, նոյեմբերի 27-ի հանրաքվեն) դիտորդների կողմից չի գնահատվել լիովին ազատ եւ արդար, իսկ հասարակության մեջ կասկածներ են մնացել արդյունքների վերաբերյալ: Հայաստանի Հանրապետությունում ըստ էության բացակայում են ազատ եւ արդար ընտրություններ ու հանրաքվեներ կազմակերպելու եւ անցկացնելու համար անհրաժեշտ երեք պայմանները՝ ժողովրդավարական չափանիշներին համապատասխանող ընտրական օրենսդրությունը, որոշակի աստիճանի հասած ընտրական կուլտուրան եւ պատշաճ ընտրություններ կազմակերպելու իշխանությունների կամքը: Բավարար չեն նաեւ ազատ ու արդար ընտրություններին նպաստող մյուս իրավունքների եւ ազատությունների (խոսքի ազատություն, հավաքների ազատություն, ազատ տեղաշարժվելու իրավունք եւ այլն) ապահովումն ու պաշտպանության աստիճանը:

1995 ԹՎԱԿԱՆԻՆ ՀՀ Սահմանադրությամբ հռչակվեցին դատարանների անկախության երաշխիքները: Սակայն, միաժամանակ, դատավորների նշանակման (լիազորությունների դադարեցման, կարգապահական պատասխանատվության ենթարկման) գործընթացն իրականացվում էր ՀՀ նախագահի կողմից՝ արդարադատության խորհրդի առաջարկությամբ, որը նույնպես գլխավորում էր ՀՀ նախագահը (փոխնախագահներն էին ՀՀ արդարադատության նախարարը եւ ՀՀ գլխավոր դատախազը): 2005թ. սահմանադրական փոփոխություններով արդարադատության խորհրդի կազմը փոփոխվեց: Սակայն պահպանվեց այն դրույթը, ըստ որի վերջնական որոշում կայացնողը երկրի նախագահն է եւ սահմանված չէ, թե ինչ կարող է անել արդարադատության խորհուրդը, եթե նախագահը չի կատարում իրենց առաջարկությունը: Սահմանադրությունում կատարված փոփոխությունները, դրական քայլ լինելով հանդերձ, անուամենայնիվ, չեն կարող բավարար համարվել դատական իշխանության ինստիտուցիոնալ անկախությունը երաշխավորելու համար:

2004 թ. ԸՆԴՈՒՆՎԵՑ «Ժողովներ, հանրահավաքներ, երթեր եւ ցույցեր անցկացնելու մասին» օրենքը, որը գործադիր իշխանությանը հնարավորություն էր տալիս արգելել հանրահավաքների անցկացումը Երեւանի կենտրոնում տեղակայված վարչական շենքերի մոտ: Եւս պահանջով օրենքը բարեփոխվեց: Սակայն հայեցակարգային առումով այն շարունակում է մնալ հրապարակային միջոցառումների կազմակերպումն ու անցկացումը սահմանափակող բնույթի: Ինչպես մինչ օրենքի ընդունումը, այնպես էլ դրանից հետո քաղաքական լարվածությունների ժամանակ հրապարակային միջոցառումների անցկացումը իշխանությունների կողմից խոչնդոտվում է (օրենքին չհամապատասխանող հիմքերով արգելվում է, հանդիպումների համար շենքեր չեն տրամադրվում), ոստիկանության կողմից հանրահավաքների մասնակիցների կամայական հետապնդումներ են լինում: Խախտվում է նաեւ քաղաքացիների սահմանադրությամբ երաշխավորված ազատ տեղաշարժի իրավունքը՝ փակվում են ճանապարհները, ավտոներենաները տարվում են տուգանային հրապարակ:

ԱԶՍԱԶՐԿՄԱՆ վայրերը արդարադատության նախարարության ենթակայությանը փոխանցելուց 3 տարի հետո՝ 2004 թվականից, գործում է ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական ծառայության կալանավորվածներին պահելու վայրերի հասարակական դիտորդների խումբը: Խումբը, ինչպես նաև մի շարք հասարակական կազմակերպություններ, մոնիտորինգներ անցկացնելով քրեակատարողական հիմնարկներում՝ արձանագրել են, որ տարբեր միջազգային կազմակերպությունների աջակցությամբ կատարվել են քրեակատարողական հիմնարկների բարեփոխումներ եւ վերանորոգման աշխատանքներ: Սակայն մեկուսարաններում շարունակվում է անբավարար մնալ բուժսպասարկումը, սնունդով ապահովումը, տեղեկատվության հասանելիությունը: 2005 թ.-ին դիտորդների խմբի կողմից բացահայտվել են կալանավորված անձանց իրավունքների խախտման դեպքեր: Միժամանակ, դիտորդների խումբը համարում է, որ քրեակատարողական հիմնարկներում խոշտանգումների փաստերի սակավության պատճառը ոչ թե դրա բացակայությունն է, այլ այդ մասին հայտնելուց խուսափելը:

2003թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻՆ ընդունվեց «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» օրենքը, ըստ որի Պաշտպանին մինչ սահմանադրական փոփոխությունները նշանակում էր ՀՀ նախագահը՝ խորհրդակցելով Ազգային ժողովի խմբերի եւ խմբակցությունների հետ: Սակայն ՀՀ նախագահը 2004թ. փետրվարին Մարդու իրավունքների պաշտպանին նշանակեց առանց Ազգային ժողովի խմբերի եւ խմբակցությունների հետ խորհրդակցելու: Այնուհետեւ Պաշտպանի տեղակալ նշանակվեց ոչ թե Պաշտպանի առաջարկած, այլ, հակառակ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքի պահանջի, ՀՀ Նախագահի նախընտրած թեկնածուն: Ըստ օրենքի՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը զրկված է դատական մարմինների եւ դատավորների դեմ ներկայացված, ինչպես նաև այն բողոքները քննելու իրավունքից, որոնց վերաբերյալ ընթանում է դատաքննություն: ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպանի առաջին տարեկան զեկույցն իշխանության ներկայացուցիչների կողմից բացասական արձագանքների արժանացավ, իսկ 2005 թվականի մի շարք հարցադրումներն այդպես էլ մնացին անպատասխան, ապա եւ՝ որոշակի ճնշումներ եղան Պաշտպանի նկատմամբ: Ըստ փոփոխված Սահմանադրության եւ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքի, մինչեւ 2006թ. փետրվարի 9-ը Ազգային ժողովը պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների առնվազն 3/5-րդ-ով՝ 6 տարի ժամկետով պետք է ընտրի Մարդու իրավունքների նոր պաշտպան՝ *«ՀՀ Նախագահի եւ Ազգային ժողովի պատգամավորների առնվազն 1/5-ի կողմից առաջարկված թեկնածուներից»:*

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ Հանրապետության «Խղճի ազատության եւ կրոնական կազմակերպությունների մասին» օրենքն ընդունվել է 1991թ. հունիսի 17-ին՝ հիմք ունենալով ԽՍՀՄ 1990-ի նույնանուն օրենքը: Դրանից հետո այն երկու անգամ՝ 1997թ. եւ 2001թ. փոփոխվեց եւ լրացվեց: Օրենքն ունի բազմաթիվ թերություններ: Առանձին դրույթներ միմյանց հակասում են: Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը նախաձեռնել է «Կրոնական կազմակերպությունների մասին» նոր օրենքի նախագծի մշակումը: Հայաստանի մամուլում եւ հեռուստաալիքներով պարբերաբար անհանդուրժողականության, անգամ բռնության կոչեր են հնչում կրոնական համայնքների դեմ: 1992-1995թթ-ի ընթացքում Հայաստանում տեղի էին ունեցել հարձակումներ կրոնական կազմակերպությունների գրասենյակների վրա, որոնց ընթացքում տարբեր համայնքների անդամներ ստացել էին մարմնական վնասվածքներ: 1995 թվականից հետո նման կարգի հարձակումներ չեն գրանցվել:

ՉՆԱՅԱԾ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության էական թերություններին՝ կառավարությունը, սկսած 2004 թվականից, նկատելի դրական միտումներ է ցուցաբերում՝ առավել ակտիվ գործունեություն ծավալելով ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում: Օրենքի նոր նախագիծը հավանության է արժանացել Շվեդիայի հելսինկյան կոմիտեի եւ Ազգային

փոքրամասնությունների գործերի կենտրոնի (ECMI) փորձագետների կողմից: 2006 թվականը. ամենայն հավանականությամբ, որոշիչ կլինի պարզելու համար, թե որքանով են լուրջ կառավարության հայտարարած մտադրությունները:

«ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ծառայության մասին» օրենքով այլընտրանքային քաղաքացիական ծառայության փոխարեն սահմանվեց այլընտրանքային զինվորական ծառայություն՝ 36 ամիս եւ այլընտրանքային աշխատանքային ծառայություն՝ 42 ամիս տեւողությամբ: Վերջինն անցկացվում է ՀՀ կառավարության սահմանած կազմակերպություններում (հոգեբուժարան, հաշմանդամների տուն-ինտերնատներ, ծերանոցներ, հոգեբուժական եւ նյարդահոգեբուժական հիվանդանոցներում, «Նորք» ինֆեկցիոն հիվանդանոցում): Այլընտրանքային ծառայությունները վերահսկվում են պաշտպանության նախարարության գերատեսչությունների կողմից: Այլընտրանքային զինվորական ծառայողների պատասխանատվության հարցերը լուծվում են պարտադիր զինվորական ծառայության զինծառայողներին հավասար՝ օրենքով սահմանված կարգով: Դրա արդյունքում 2004 թ. աշնանային զորակոչի ընթացքում վերոնշյալ հաստատություններ ծառայության ուղարկված քաղաքացիները հինգերորդ ամսում՝ 2005 թ. մայիսին, հրաժարվել են ծառայությունը շարունակելուց: Նրանցից 13-ը դատապարտվել է տարբեր ժամկետների ազատազրկման: Մյուսների դատը շարունակվում է: 2005 թվականի զորակոչերի ընթացքում այլընտրանքային ծառայության անցնելու դիմումներ չեն եղել: 19 ետիվայի վկաներ դատապարտվել են ազատազրկման՝ հերթական զինվորական զորակոչից խուսափելու համար:

Թե՛ՊԵՏ Հայաստանում խոսքի եւ տեղեկատվության ազատության բնագավառը կարգավորող մի շարք առաջադիմական օրենքներ են ընդունվել («Տեղեկատվության ազատության մասին», «Ձանգվածային լրատվության մասին»), սակայն այս ոլորտում դեռուս առկա են բազմաթիվ բացասական երեւույթներ: «Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքը շարունակում է խոչընդոտել հեռարձակվող լրատվամիջոցների առաջընթացին ու զարգացմանը: Հայաստանի հանրային հեռուստաընկերությունը դեռեւս մնում է իշխանության խոսափողը: 2005 թվականի նոյեմբերի 25-ի հանրաքվեով ընդունված ՀՀ Սահմանադրության փոփոխություններն էլ էական ազդեցություն չեն ունենալու հեռարձակման բնագավառը կարգավորող մարմինների կազմերի վրա: Փոփոխված Սահմանադրությունը միայն մեկ կարգավորող մարմնի գոյություն է ենթադրում, իսկ վերջինիս ձեւավորման կարգն էլ (անդամների 50 տոկոսն ԱԺ-ի, 50 տոկոսը՝ ՀՀ նախագահի նշանակմամբ) արդեն իսկ կաղապարների մեջ է դնում «Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքի հետագա փոփոխությունները: Մտահոգիչ է հեռարձակվող լրատվամիջոցների ազատության վիճակը: Հեռուստառադիոհաճախությունների արտոնագրման 2002 թվականից անցկացվող մրցույթների արդյունքների, ինչպես նաեւ ոլորտը կարգավորող մարմինների գործունեության վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ մի շարք հարցերում այդ մարմինները, հետեւաբար նաեւ հեռարձակող ընկերությունները առաջնորդվում են ավելի շատ քաղաքական եւ այլ շահերով, քան օրենքների պահանջներով, ակնհայտ է օրենսդրության ընտրովի կիրառումը: Վտանգավոր միտումներից է նաեւ «Ահաբեկչության դեմ պայքարի մասին» օրենքում «Հակաահաբեկչական գործողության մասին տեղեկատվության սահմանափակումը» հոդվածը, որը կարող է լրատվամիջոցների ներկայացուցիչների համար խոսքի ազատության եւ տեղեկատվություններ ստանալու հերթական խոչընդոտը դառնալ: Վերջապես, 2005 թվականի վերջից տեղեկատվության ազատ տարածմանը սկսեցին խոչընդոտել «Փոստային կապի մասին» ՀՀ օրենքը եւ դրա ընդունման հետ միաժամանակ «Լիցենզավորման մասին» ՀՀ օրենքում կատարված փոփոխությունները, ըստ որոնց տպագիր մամուլի բաժանորդագրությամբ եւ տարածմամբ զբաղվող ընկերները պետք է լիցենզավորվեն: Բացի օրենքների անկատարությունից, վտանգավոր են նաեւ այնպիսի երեւույթներ, ինչպիսիք են

լրատվամիջոցների եւ լրագրողների նկատմամբ ահաբեկումներն ու դրանք իրականացրած անձանց անպատիժ մնալը (կամ ձեւական պատժի արժանանալը), սեփականության համակենտրոնացումը տեղեկատվության ոլորտում, հեռուստատեսություններում թաքնված գրաքննությունն ու բազմակարծության պակասը:

1. Սահմանադրական փոփոխություններ

Սահմանադրության փոփոխությունների հատուկ պահանջ Եվրոպայի խորհուրդը Հայաստանի առջեւ սկզբում չէր դրել, քանի որ Հայաստանում սահմանադրական բարեփոխումների պաշտոնական գործընթացն արդեն սկսվել էր, եւ այդ հարցում իշխանությունները սերտորեն համագործակցում էին Եվրոպայի խորհրդի՝ «Ժողովրդավարություն իրավունքի միջոցով» հանձնաժողովի (Վեներտիկի հանձնաժողով) հետ: Եվրոպայի խորհրդին անդամակցելու Հայաստանի դիմումի վերաբերյալ թիվ 221 կարծիքում (2000 թ. հունիսի 28) ԵԽԽՎ -ը միայն նկատի էր առնում, որ «Հայաստանը մտադիր է անդամակցության երկու տարվա ընթացքում ապահովել սահմանադրական դատարան դիմելու իրավունքը՝ նաեւ կառավարության, գլխավոր դատախազի, բոլոր ատյանների դատարանների եւ, հատուկ դեպքերում, անհատների» համար, ինչպես նաեւ՝ «անդամակցության երեք տարվա ընթացքում բարեփոխել Արդարադատության խորհուրդը՝ նրա անկախության ընդլայնման նպատակով»:

2002 թ. սեպտեմբերի 26 - ի 1304 բանաձեւում ԵԽԽՎ - ը, նկատի առնելով 2003 թվականին նոր Սահմանադրություն ընդունելու Հայաստանի իշխանությունների վճռականությունը, նրանց իրավիւրեց շարունակել համագործակցությունը Վեներտիկի հանձնաժողովի հետ՝ հետեւելով նրա կողմից արված առաջարկներին: Հայաստանի իշխանությունները, որոնք ԵԽ Վեներտիկի հանձնաժողովի 2001 թ. հուլիսի եզրակացությունից հետո փաստացի դադարեցրել էին իրենց համագործակցությունը հանձնաժողովի հետ Սահմանադրության փոփոխությունների հարցերով, չհետեւեցին ԵԽԽՎ-ի առաջարկություններին, եւ 2003 թ. մայիսի 25 - ին հանրաքվեի դրվեց մի նախագիծ, որի տեքստին հանձնաժողովը նույնիսկ տեղյակ չէր: 1304 բանաձեւը, բացի այդ, Հայաստանի իշխանություններին հրավիրում էր Սահմանադրության նախագծում քննելու Ազգային ժողովի վերահսկողական դերի բարձրացման հնարավորությունը:

2003 թ. մայիսի 25 - ի հանրաքվեում սահմանադրական փոփոխությունները չընդունվեցին: 2004 թ. հունվարի 27 - ի 1361 բանաձեւում ԵԽԽՎ - ը նշում էր, որ Հայաստանի որոշ օրենսդրական պարտավորությունների կատարումը դեռեւս կախված է սահմանադրական փոփոխություններից: Վեհաժողովը, մասնավորապես, նշում էր տեղական ինքնակառավարման ուժեղացումը, մարդու իրավունքների պաշտպանի անկախ ինստիտուտի ներդրումը, հեռուստատեսության եւ ռադիոի անկախ կարգավորիչ մարմնի ստեղծումը, սահմանադրական դատարանի լիազորությունների փոփոխությունը եւ դիմող սուբյեկտների ցանկի ընդլայնումը, արդարադատության խորհրդի բարեփոխումը: Վեհաժողովը մեկ անգամ եւս կոչ էր անում Հայաստանի իշխանություններին՝ արագացնել սահմանադրական փոփոխությունները եւ հանրաքվե անցկացնել ոչ ուշ, քան 2005 թ. հունիսին: ԵԽԽՎ 2004 թ. հոկտեմբերի 7 - ի 1405 բանաձեւում արդեն նշվում էր, որ սահմանադրության փոփոխության գործընթացում առաջընթաց է գրանցվել եւ նորից կոչ էր արվում, որ հանրաքվե անցկացվի 2005 թ. հունիսից ոչ ուշ: 2005 թ. հունիսի 23 - ին ԵԽԽՎ-ն իր նոր՝ 1485 բանաձեւում, որն ամբողջությամբ նվիրված էր Հայաստանում սահմանադրական փոփոխությունների

գործընթացին, կոչ արեց Հայաստանի քաղաքական ուժերին եւ քաղաքացիական հասարակությանը՝ ապահովել այնպիսի սահմանադրական բարեփոխումների հաջողությունը, որոնք ամբողջությամբ կհամապատասխանեն եվրոպայի խորհրդի ստանդարտներին:

* * *

Վենետիկի հանձնաժողովի հետ 2000 - 2001 թթ. համագործակցությամբ ստեղծվել էր մի նախագիծ, որի վերաբերյալ Վենետիկի հանձնաժողովը 2001 թ. հունիսի 6-7 - ի 47 - րդ պլենար նիստում ներկայացրեց իր զեկույցը (CDL-INF(2001)17): Այդ նախագիծը հետագայում, 2001 թ. սեպտեմբերի 8 - ին, գրեթե առանց փոփոխությունների, Հանրապետության նախագահը ներկայացրեց Ազգային ժողով: Ազգային ժողովում քննարկումներից հետո նախագահը 2003 թ. մարտի 27 - ին Ազգային ժողով ներկայացրեց իր լրամշակած նախագիծը², որը զգալիորեն տարբերվում էր առաջինից: Ազգային ժողովը 2003 թ. ապրիլի 2 - ին, որոշ փոփոխություններից հետո, համաձայնություն տվեց այդ նախագծին: Այն 2003 թ. մայիսի 25 - ին դրվեց հանրաքվեի եւ չընդունվեց:

2004 թ. ամռանն ու աշնանը Ազգային ժողով ներկայացվեցին սահմանադրական փոփոխությունների երեք նախագծեր՝ կառավարող կոալիցիայի երեք կուսակցությունների նախագիծը (2004 թ. օգոստոսի 8), ՀՀ ԱԺ պատգամավոր Արշակ Սադոյանի նախագիծը (2004 թ. օգոստոսի 16) եւ Միավորված աշխատանքային կուսակցության նախագիծը (2004 թ. սեպտեմբերի 17): Այս երեք նախագծերի վերաբերյալ Վենետիկի հանձնաժողովը 2004 թ. դեկտեմբերի 3 եւ 4 - ի 61 - րդ պլենար նիստում ընդունեց իր միջանկյալ՝ զեկույցը (CDL-AD (2004)044):

Վենետիկի հանձնաժողովն այդ փաստաթղթում նշեց, որ ներկայացված նախագծերն ամբողջությամբ չեն համապատասխանում եվրոպական չափանիշներին եւ որպես բարեփոխումների հիմք պետք է ընդունել 2001 թ. նախագիծը:

Չնայած հանձնաժողովի եզրակացությանը, ԱԺ-ն 2005 թ. մայիսի 11- ին հիմք ընդունեց կոալիցիայի նախագիծը, որը բազմաթիվ կարեւոր հարցերում անտեսել էր Վենետիկի հանձնաժողովի 2004 թ. դեկտեմբերի եզրակացությունը: Մայիսի 27-ին եւս մամլո ծառայությունը հաղորդագրություն տարածեց, որ Վենետիկի հանձնաժողովի Հայաստանի սահմանադրական փոփոխությունների աշխատանքային խումբը խոր հիասթափություն է հայտնել առաջին ընթերցմամբ ընդունված նախագծի վերաբերյալ եւ ընդգծել, որ այդ նախագիծն արմատական փոփոխությունների կարիք ունի:

Հունիսի 1-2-ին Երեւանում Վենետիկի հանձնաժողովի աշխատանքային խմբի եւ Հայաստանի քաղաքական ուժերի միջեւ սահմանադրության փոփոխությունների նախագծի քննարկման նպատակով նախատեսված կլոր սեղանը տեղի չունեցավ: Փոխարենը Վենետիկի հանձնաժողովի ներկայացուցիչները Երեւան ժամանեցին՝ ՀՀ իշխանություններին իրենց խոր դժգոհությունը արտահայտելու համար: Հունիսի 2-ին Վենետիկի հանձնաժողովի աշխատանքային խումբը եւ ՀՀ իշխանությունների ներկայացուցիչներն ընդունեցին հուշագիր: Փաստաթղթում Վենետիկի հանձնաժողովն արձանագրեց, որ առաջին ընթերցմամբ ընդունված նախագիծը երեք հիմնական հարցերում դեռեւս կարեւոր թերություններ է պարունակում. պետական մարմինների միջեւ իշխանությունների հավասարակշռում, դատական մարմինների անկախություն եւ Երեւանի քաղաքապետի նշանակման կարգ: Հուշագրում ՀՀ իշխանությունները հանձն առան այդ հարցերում նախագիծը համահունչ դարձնել Վենետիկի հանձնաժողովի պահանջներին:

Ըստ հուշագրում սահմանված ժամանակացույցի, 2005 թ. հունիսի 23-24-ին Ստրասբուրգում տեղի ունեցավ ՀՀ իշխանությունների եւ Վենետիկի հանձնաժողովի

¹ ՏԾ³ Թ³ Ե՛ Յ³ Ծ³ Կն³ Զ³ ի՛ ձօՂձօՂ³!« 01. 02. 2002:

² Ծ³ Թ³ Ե՛ Յ³ Ծ³ Կն³ Զ³ ի՛ ձօՂձօՂ³ Կ³ Զ³ Բ՛ ձԿ³ Ի³ Կ³ Ի³ »Օ³ ի³ Յ³. Հն³ Ռ³19 (254), 12 Յ³ Զ³ Ն³ԸԸԸ 2003« ՏԾ³ Թ³ Ե՛ Յ³ Ծ³ Կն³ Զ³ ի՛ ձօՂձօՂ³!« 12 Յ³ Զ³ Ն³ԸԸԸ 2003:

աշխատանքային խմբի հանդիպումը, որի արդյունքում համաձայնություններ ձեռք բերվեցին նախագծի վիճահարույց խնդիրների լուծման սկզբունքների շուրջ: Հաստատված նոր ժամանակացույցով ՀՀ իշխանությունները պարտավորվեցին այդ սկզբունքներն իրացնել մինչև հուլիսի 7-ը: Ներկայացված նախագծի վերաբերյալ Վենետիկի հանձնաժողովը իր եզրակացության նախագիծը տվեց հուլիսի 21 - ին (CDL(2005)054), որում կատարված փոփոխությունները հիմնականում դրական էին գնահատված: Փոփոխության ենթարկված նախագիծն Ազգային ժողովն երկրորդ ընթերցմամբ ընդունեց սեպտեմբերի 1 - ին, իսկ երրորդ ընթերցմամբ՝ սեպտեմբերի 28 - ին: Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության փոփոխությունների նախագծի հանրաքվեն տեղի ունեցավ 2005 թ. նոյեմբերի 27 - ին: ԿԸՀ -ը նոյեմբերի 29-ին ընդունեց որոշում, ըստ որի՝ «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունում փոփոխություններ կատարելու մասին» նախագիծը համարեց ընդունված:

* * *

Փոփոխված Սահմանադրության «Մարդու եւ քաղաքացու հիմնական իրավունքները եւ ազատությունները» գլխի վերաբերյալ

Փոփոխված Սահմանադրության կարելորագույն ձեռքբերումներից մեկը մահապատժի վերացման սահմանադրական ամրագրումն է: Այն գործելու է ցանկացած իրավիճակում, այդ թվում՝ պատերազմական:

Փոփոխված Սահմանադրությունն ամրագրում է մարդու արժանապատվության սկզբունքը, որի հիմնական իմաստը կայանում է նրանում, որ պետությունն է մարդու համար, այլ ոչ թե մարդը՝ պետության: Սահմանադրության մակարդակով մարդու արժանապատվության սկզբունքի ամրագրումը նշանակում է, որ իշխանության գործունեությունն ու նպատակները կարող են արդարացվել միայն այն դեպքում, երբ ծառայում են մարդկանց:

Դրական փոփոխություններից է ընդհանուր ազատության իրավունքի ամրագրումը: Այս սկզբունքը մարդուն հնարավորություն է տալիս ազատ կատարել այն ամենը, ինչն արգելված չէ օրենքով եւ չի խախտում այլոց իրավունքներն ու ազատությունները:

Ի տարբերություն մինչ փոփոխությունները գործող Սահմանադրության, սահմանված են մարդուն ազատությունից զրկելու բոլոր դեպքերը: Դա նշանակում է, որ բացի Սահմանադրություն նշված հիմքերից, մարդուն ազատությունից զրկելու այլ հիմքեր չեն կարող լինել:

Փոփոխված Սահմանադրությունն ամրագրում է մարդու՝ պետական, տեղական ինքնակառավարման մարմիններում գտնվող իրեն վերաբերող տեղեկությունների ծանոթանալու իրավունքը: Մարդն իրավունքն ունի շտկել իր մասին ոչ հավաստի տեղեկությունները կամ վերացնել դրանք, եթե տեղեկությունները ձեռք են բերվել ապօրինի ճանապարհով:

Փոփոխված Սահմանադրությունն ավելի ճշգրիտ է ամրագրել կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունքը: Պետությունը երաշխավորում է նաեւ տեղեկատվական, կրթական, մշակութային եւ ժամանցային բնույթի հաղորդումների բազմազանություն առաջարկող անկախ հանրային ռադիոյի եւ հեռուստատեսության առկայությունը եւ գործունեությունը:

Անձնական կամ հասարակական շահերի պաշտպանության համար յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի իրավասու պետական եւ տեղական ինքնակառավարման մարմիններին եւ պաշտոնատար անձանց դիմումներ կամ առաջարկություններ ներկայացնել եւ ողջամիտ ժամկետում պատշաճ պատասխան ստանալ:

Փոփոխված Սահմանադրությունը սահմանում է, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններին եւ տեղական հանրաքվեներին կարող են մասնակցել նաեւ Հայաստանի քաղաքացիություն չունեցող անձիք:

Մինչ փոփոխությունները գործող Սահմանադրությունը մի շարք իրավունքներ վերապահում էր միայն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներին: Սահմանադրական փոփոխությունները վերացրել են այդ խտրականությունը: Աշխատանքի, հավաքների, հանրապետության տարածքում ազատ տեղաշարժվելու իրավունք է տրվել բոլոր նրանց, ովքեր օրինական կարգով բնակվում են Հայաստանում:

Թեև մինչ փոփոխությունները գործող Սահմանադրությունն ամրագրել էր մարդու եւ քաղաքացու բազմաթիվ հիմնական իրավունքներ եւ ազատություններ, սակայն դրանց իրականացման երաշխիքներն ու պաշտպանությունը թերի էին, քանի որ մարդու հիմնական իրավունքների եւ ազատությունների խախտման դեպքերում, մարդը չէր կարող դիմել սահմանադրական դատարան եւ վերականգնել իր իրավունքները. Փոփոխված Սահմանադրությունն ամրագրում է յուրաքանչյուր անձի իրավունքը՝ դիմելու սահմանադրական դատարան եւ վիճարկելու իր նկատմամբ կայացված վերջնական դատական ակտի հիմքում ընկած օրենքի սահմանադրականությունը (հոդված 101, կետ 6): Սակայն այստեղ անհարկի սահմանափակվել է սահմանադրական դատարանի քննությանը ենթակա առարկան, եւ այդ հիմքով ենթաօրենսդրական նորմատիվ ակտերը սահմանադրական գանգատի ընթացակարգով չեն կարող քննվել:

Մարդն իր սահմանադրական իրավունքները կարող է պաշտպանել նաեւ մարդու իրավունքների պաշտպանի միջոցով, որը նույնպես կարող է դիմել սահմանադրական դատարան (հոդված 101, կետ 8), ինչպես նաեւ այլ համապատասխան մարմիններ: Փոփոխված Սահմանադրությունը զգալիորեն ուժեղացրել է մարդու իրավունքների պաշտպանի անկախության երաշխիքները: Պաշտպանին նշանակում է ԱԺ-ի 3/5-րդը եւ ոչ թե Հանրապետության նախագահը (հոդված 83.1): Նշանակման այս կարգը թույլ կտա, որ մարդու իրավունքների պաշտպան նշանակվի հանրության տարբեր շերտերի վստահությունը վայելող անձնավորություն:

Դրական փոփոխությունների կողքին, սակայն, առկա են բազմաթիվ բացթողումներ ու թերություններ:

Փոփոխված Սահմանադրությունը սահմանել է հեռարձակման բնագավառը կարգավորող անկախ մարմնի (ՀՌԱՀ - ի) կազմավորման կարգը, համաձայն որի նրա անդամների կեսին նշանակում է ԱԺ-ն, իսկ մյուսին՝ Հանրապետության նախագահը (հոդված 83.2): Սակայն, միաժամանակ, անտեսելով ԵԽԽՎ - ի կոչերը՝ փոփոխված Սահմանադրությունը չի պահանջում անհապաղ փոխել ՀՌԱՀ-ի կազմը: ՀՌԱՀ-ի անդամները շարունակելու են պաշտոնավարել մինչեւ իրենց պաշտոնավարության ավարտը (հոդված 117, կետ 11):

Փոփոխված Սահմանադրությունը պարունակում է հռչակագրային բնույթի մի շարք դրույթներ, որոնք չեն կարող իրականացվել եւ պաշտպանվել անմիջականորեն՝ Սահմանադրության հիման վրա: Սահմանադրությունը մարդուն չի կարող անմիջականորեն ապահովել բնակարանով, առողջ շրջակա միջավայրով եւ այլն, այսինքն այս իրավունքներն այդպես էլ կյանքի չեն կոչվի:

Սահմանադրության մեջ բացակայում է մարդու քաղաքացիական ու քաղաքական իրավունքների եւ սոցիալական իրավունքների տարբերակված մոտեցումը: Մարդու իրավունքներին եւ ազատություններին վերաբերող գլխում պետք էր ամրագրել բացառապես նրանց սուբյեկտիվ, այսինքն՝ դատական պաշտպանությամբ երաշխավորված իրավունքները, իսկ տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային իրավունքներն այդ գլխում պետք է շարադրվեին սոսկ այնքանով, որքանով պետությունն ի վիճակի է երաշխավորելու դրանց դատական պաշտպանությունը: Մնացածը պետք էր շարադրել պետության պարտականությունների մասին հատուկ գլխում:

Փոփոխված Սահմանադրության մեջ հստակ չեն մարդու իրավունքների սահմանափակման հիմքերը, որոնք ամրագրված չեն կոնկրետ իրավունքը սահմանող հոդվածներում: Այս բացթողումը կամայականությունների լայն հնարավորություններ կարող է ստեղծել:

Ուղղակիորեն չի ամրագրված հիմնական իրավունքների պաշտպանության համար կարելու ազդույն նշանակություն ունեցող սկզբունքներից մեկը՝ համաչափության սկզբունքը: Այս սկզբունքի համաձայն՝ օրենքը կարող է նախատեսել մարդու եւ քաղաքացու հիմնական իրավունքների միայն այնպիսի սահմանափակումներ, որոնք համապատասխանում են Սահմանադրությամբ սահմանված նպատակներին եւ պիտանի, անհրաժեշտ են դրանց հասնելու համար:

Փոփոխված Սահմանադրությունը, վերացնելով երկաքաղաքացիության բացարձակ արգելքը, միաժամանակ Սահմանադրության մակարդակով չի լուծում երկաքաղաքացիների քաղաքական իրավունքների հարցը: Դա բավական վտանգավոր է, քանի որ օրենսդիրը կարող է ընտրելու իրավունք ընձեռել նաեւ այն երկաքաղաքացիներին, որոնք մշտապես չեն բնակվում Հայաստանի Հանրապետությունում: Դա նշանակում է, որ Հանրապետության նախագահի եւ Ազգային ժողովի ընտրության վրա կարող են վճռորոշ ազդեցություն ունենալ այն մարդկանց ձայները, ովքեր բնակվում են Հայաստանից դուրս եւ որոնց վար Հայաստանի իշխանությունը չի տարածվում:

Փոփոխված Սահմանադրության մեջ անձին սեփականությունից զրկելուն վերաբերող հոդվածը հետընթաց է մինչ փոփոխությունները գործող սահմանադրության համեմատ: Անձին սեփականությունից զրկելու յուրաքանչյուր դեպքի համար վերջինս նախատեսում էր առանձին օրենքի ընդունում: Փոփոխված Սահմանադրությունը, նման պահանջ չի առաջադրում:

Իշխանությունների բաժանումը եւ հավասարակշռությունը (գլուխ 3 - 5)

Փոփոխված Սահմանադրությունը շատ կարելու քայլեր է կատարել կառավարության դերը բարձրացնելու եւ Հանրապետության նախագահից նրա լիակատար կախվածությունը վերացնելու ուղղությամբ: Հստակ սահմանվել է կառավարության դերը. այն մշակում եւ իրականացնում է երկրի ներքին քաղաքականությունը, իսկ արտաքին քաղաքականությունը մշակում եւ իրականացնում է Հանրապետության նախագահի հետ միասին (հոդված 85, մաս 1): Կառավարությունը ձեռք է բերել նաեւ կազմակերպչական ինքնուրույնություն՝ կառավարության նիստերը հրավիրում եւ վարում է վարչապետը (հոդված 86, մաս 1), իսկ որոշումներն ընդունում են նրա անդամները եւ չկա Հանրապետության նախագահի կողմից դրանց վավերացման անհրաժեշտություն: Հաշվի առնելով կիսանախագահական կառավարման համակարգի այն սկզբունքը, որ ուղղակիորեն ընտրված Հանրապետության նախագահը մեծ ազդեցություն ունի արտաքին քաղաքականության, ազգային անվտանգության եւ պաշտպանության բնագավառներում, փոփոխված Սահմանադրությունը նախատեսում է, որ Հանրապետության նախագահն այդ հարցերով իրավունք ունի հրավիրել կառավարության նիստեր եւ նախագահել դրանք (հոդված 86 մաս 2), սակայն որոշումները շարունակում են ընդունել կառավարության անդամները եւ այդ որոշումների ստորագրումը կրկին վերապահված է վարչապետին: Կառավարության կառուցվածքը սահմանվում է օրենքով, այլ ոչ թե Հանրապետության նախագահի հրամանագրով:

Փոփոխված Սահմանադրության կառավարման համակարգին վերաբերող դրույթներում տեղ գտած ամենակարելու բարեփոխումն այն է, որ կառավարությունն այլեւս երկակի պատասխանատվություն չի կրում Հանրապետության նախագահի եւ Ազգային ժողովի առջեւ: Վարչապետը պատասխանատու է միայն Ազգային ժողովի առջեւ եւ որեւէ պարագայում Հանրապետության նախագահը չի կարող պաշտոնանկ անել նրան: Նախագահը միայն կարող է վարչապետին պաշտոնանկ անելու առաջարկություն ներկայացնել, իսկ որոշում ընդունելու բացառիկ իրավասությունը պատկանում է Ազգային ժողովին (հոդված 84):

Միաժամանակ՝ փոփոխված Սահմանադրությունն ամբողջությամբ չի վերացրել կառավարության կախվածությունը Հանրապետության նախագահից: Պահպանվել է

առաջին ընթերցմամբ ընդունված նախագծի 85 հոդվածի 3-րդ մասի դրույթը.
«Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության, միջազգային պայմանագրերի, օրենքների կամ Հանրապետության նախագահի նորմատիվ ակտերի հիման վրա եւ դրանց կատարումն ապահովելու նպատակով կառավարությունն ընդունում է որոշումներ, որոնք ենթակա են կատարման Հանրապետության ամբողջ տարածքում»:
Այս դրույթն ընդհանրապես ավելորդ է: Մի կողմից՝ փոփոխված Սահմանադրության 5 եւ 6 հոդվածների ուժով կառավարությունն արդեն իսկ կաշկանդված է գործող իրավունքով (Սահմանադրությամբ, օրենքներով, միջազգային պայմանագրերով), իսկ մյուս կողմից՝ ներքին քաղաքականության հարցերում Հանրապետության նախագահը չունի որեւէ իրավասություն, հետեւաբար նա այդ բնագավառում չի կարող ընդունել որեւէ հրամանագիր, որը պարտադիր լինի կառավարության համար: Թեւեւ վերացվել է կառավարության որոշումները վավերացնելու Հանրապետության նախագահի լիազորությունը, սակայն պահպանվել է այն դրույթը, ըստ որի նախագահը ստանում է կառավարության ցանկացած, այդ թվում՝ անհատական բնույթի որոշում կասեցնելու եւ Սահմանադրական դատարան դիմելու լիազորություն: Սահմանադրությանը եւ օրենքներին դրանց համապատասխանության հարցը պարզելու նպատակով (86 հոդված, 4-րդ մաս): Հանրապետության նախագահն այս հնարավորությունը կարող է օգտագործել ոչ միայն բացառիկ հիմնավոր դեպքերում, այլեւ որպես քաղաքական միջոց՝ կառավարության՝ իր կողմից քաղաքական նպատակներով անընդունելի որոշումների դեմ: Բացի այդ, Սահմանադրական դատարանի ներգրավումը վտանգավոր է այն առումով, որ Սահմանադրական դատարանը կարող է ներքաշվել Հանրապետության նախագահի եւ կառավարության միջեւ հրատապ եւ քաղաքական մեծ նշանակություն ունեցող վեճերի մեջ, ինչը կարող է վտանգել դատարանի հեղինակությունը:

Փոփոխված Սահմանադրությունը չի նախատեսում կառավարության որեւէ մասնակցություն Հանրապետության նախագահի կողմից որոշումներ ընդունելու գործընթացին: Վեներտիկի հանձնաժողովը դեռեւս 2000 թ. ընդգծում էր, որ եթե սահմանադրական փոփոխությունների նպատակը Հանրապետության նախագահի գործունեության նկատմամբ պառլամենտական վերահսկողության մեծացումն է, ապա դրան կարելի էր հասնել նախագահի կողմից որոշումներ ընդունելու գործընթացում ներգրավելով նախարարներին եւ պահանջելով, որ նախագահի որոշումները կրկնաստորագրվեն համապատասխան նախարարի կողմից: Կարելի էր նաեւ նախատեսել, որ նախագահը անպայման խորհրդակցի համապատասխան պետական մարմինների, օրինակ՝ Ազգային անվտանգության խորհրդի հետ:

Կիսանախագահական համակարգի տրամաբանությունից ուղղակիորեն բխում է, որ կառավարությունը պետք է ունենա խորհրդարանի մեծամասնության վստահությունը: Հետեւաբար, խորհրդարանն ի սկզբանե պետք է մասնակցություն ունենա կառավարության ձեւավորմանը, որպեսզի կառավարությունը, հենվելով խորհրդարանական մեծամասնության աջակցության վրա, կարողանա արդյունավետ իրականացնել երկրի ներքին եւ արտաքին քաղաքականությունը: Քանի որ Հանրապետության նախագահը այլեւս գործադիր իշխանության փաստացի ղեկավարը չէ՝ զգալիորեն ուժեղացել է Ազգային ժողովի ազդեցությունը կառավարության ձեւավորման հարցում: Հանրապետության նախագահն Ազգային ժողովում պատգամավորական տեղերի բաշխման եւ պատգամավորական խմբակցությունների հետ խորհրդակցությունների հիման վրա վարչապետ նշանակում է պատգամավորների մեծամասնության վստահությունը վայելող անձին, իսկ եթե դա հնարավոր չէ, ապա՝ առավել թվով պատգամավորների վստահությունը վայելող անձին: Փոփոխված Սահմանադրությունը, սակայն, հստակորեն չի սահմանում կառավարության ձեւավորման մեխանիզմները, ինչը պրակտիկայում բարդությունների տեղիք կարող է տալ:

Այն նաեւ հստակ պատասխան չի տալիս, թե որքանով է Հանրապետության նախագահը կաշկանդված նախարարների նշանակման եւ ազատման վերաբերյալ վարչապետի առաջարկություններով:

Փոփոխված Սահմանադրությունը չի անդրադարձել մինչ այդ գործող Սահմանադրության 49 հոդվածում ամրագրված Հանրապետության նախագահի գործառույթներին վերաբերող դրույթներին: Հստակ չէ, թե ինչ իրավական նշանակություն ունի 49 հոդվածը, եւ թե ինչ իրավական կապ կա 49 հոդվածի եւ 55 հոդվածում շարադրված Հանրապետության նախագահի լիազորությունների ցանկի միջեւ: Ներկա խմբագրությամբ Սահմանադրության 49 հոդվածը կարելի է մեկնաբանել իբրեւ Հանրապետության նախագահի օգտին լրացուցիչ ընդհանուր իրավասության նորմ: Ակնհայտ է, որ Սահմանադրության այս անորոշությունը կարող է օգտագործվել 55 հոդվածում նշված նախագահի լիազորությունների շրջանակներից դուրս՝ նրա իշխանությունն ավելի ընդլայնելու համար: Նման դեպքում հարցականի տակ կդրվի իշխանությունների բաժանման սկզբունքը, քանի որ կխաթարվի քաղաքական հավասարակշռությունը Հանրապետության նախագահի եւ մյուս սահմանադրական մարմինների՝ խորհրդարանի, կառավարության եւ դատարանների միջեւ: Քանի որ Սահմանադրության 49 հոդվածում ամրագրված Հանրապետության նախագահի գործառույթներին վերաբերող դրույթները կարող են նրա լիազորությունների անընդհատ ընդլայնման աղբյուր հանդիսանալ, անհրաժեշտ էր այս հոդվածում ավելացնել, որ Հանրապետության նախագահին իր գործառույթներն իրականացնում է Սահմանադրությամբ եւ օրենքներով իրեն վերապահված լիազորությունների միջոցով: Դրանով հստակություն կնտցվի, որ 49 հոդվածը նախագահի պաշտոնի ընդհանուր գործառույթի նկարագրությունն է եւ նրան իրավունք չի տալիս ձեռնարկել ցանկացած միջոցառում՝ 49 հոդվածով իրեն տրված գործառույթների իրականացման համար:

Փոփոխված Սահմանադրությունը պահպանել է նախկին 56 հոդվածի շարադրանքը. «Հանրապետության նախագահը հրապարակում է հրամանագրեր եւ կարգադրություններ, որոնք չեն կարող հակասել Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը եւ օրենքներին ու ենթակա են կատարման Հանրապետության ամբողջ տարածքում»: Առանձին վերցրած, այս հոդվածը Հանրապետության նախագահին թույլ է տալիս օրենսդրական կարգավորման բացակայության պայմաններում բոլոր ոլորտներում իրականացնել առաջնային նորմաստեղծում: Հանրապետության նախագահի նման իրավասությունը համաձայնեցված չէ 6 հոդվածի 6-րդ մասի փոփոխության հետ, ըստ որի նորմատիվ իրավական ակտերն ընդունվում են Սահմանադրության եւ օրենքների հիման վրա եւ դրանց իրականացումն ապահովելու նպատակով: Հետեւաբար, ավելորդ է Հանրապետության նախագահի ակտերի՝ Սահմանադրությանը եւ օրենքներին չհակասելու մասին դրույթը, քանի որ բոլոր ենթաօրենսդրական նորմատիվ ակտերը պետք է ընդունվեն Սահմանադրության եւ օրենքների հիման վրա եւ ի կատարումն դրանց: 56 հոդվածը պետք է ընկալվի եւ մեկնաբանվի 49 եւ 55 հոդվածների հետ համատեղ, այսինքն՝ «գործառույթների» եւ «լիազորությունների» սահմանազատմանը համապատասխան: Վեներիկի հանձնաժողովը 2001թ. եզրակացությունում ընդգծում է, որ 49 հոդվածի ընդհանուր դրույթը, ըստ որի Հանրապետության նախագահը պետք է ապահովի օրենսդիր, գործադիր եւ դատական իշխանությունների բնականոն գործունեությունը, չի կարող հիմք դիտվել նախագահի նորմաստեղծ գործունեության համար: 56 հոդվածը պետք է հստակ ձեւակերպվեր, որպեսզի կանխվեր Հանրապետության նախագահի կողմից իր իշխանության չարաշահումը: Ուստի 56 հոդվածում պետք է ամրագրվեր, որ Հանրապետության նախագահը հրամանագրեր եւ կարգադրություններ է արձակում իր լիազորությունների իրականացման նպատակով:

Դեռեւս 2000թ. ապրիլին, երբ Վեներիկի հանձնաժողովի հետ սկսվեցին սահմանադրական բարեփոխումների աշխատանքները, եւ՝ հանձնաժողովը, եւ՝ հայկական կողմն այն կարծիքին էին, որ Հանրապետության նախագահն ունի նշանակման լայն լիազորություններ (հոդված 55, մասեր 5, 8, 10, 11), եւ այդ

գործընթացում պետք է ընդգրկել կառավարությանն ու խորհրդարանին: Հանձնաժողովը նաեւ նշել էր, որ քաղաքացիական ծառայողներ նշանակելու նախագահի լիազորությունը կարող է սահմանափակվել միայն բարձրաստիճան վարչակազմի պաշտոնյանների նշանակմամբ, սակայն փոփոխված Սահմանադրությունը 55 հոդվածի 5-րդ կետը քայլ է կատարում հակառակ ուղղությամբ՝ քաղաքացիական ծառայողների կատեգորիան փոխարինելով պետական ծառայողների շատ ավելի մեծ կատեգորիայով:

Որեւէ տրամաբանական հիմնավորում չունի մարզպետներին նշանակելու եւ ազատելու կարգի պահպանումը, ըստ որի Հանրապետության նախագահը վավերացնում է մարզպետների նշանակման եւ ազատման վերաբերյալ կառավարության որոշումները: Քանի որ մարզպետների հիմնական գործառույթը կառավարության տարածքային քաղաքականության իրականացումն է, իսկ Հանրապետության նախագահը կառավարության մաս չի կազմում, ապա վավերացման պահանջը հիմնավոր չէ: Եթե Հանրապետության նախագահը չվավերացնի մարզպետների նշանակման կամ ազատման վերաբերյալ կառավարության որոշումը, ապա Հանրապետության նախագահի այս լիազորությունը հատկապես վտանգավոր կարող է լինել «համակեցության» պայմաններում, քանի որ նոր կառավարությունը հնարավորություն չի ունենա իրագործել իր տարածքային քաղաքականությունը:

Փոփոխված Սահմանադրությունը հստակեցնում է Հանրապետության նախագահի անձեռնմխելիության հարցը (հոդված 56.1), սակայն լուրջ բացթողումներից մեկն այն է, որ Հանրապետության նախագահի իրավական պատասխանատվության հիմքերը սահմանափակվում են միայն պետական դավաճանությամբ կամ այլ ծանր հանցագործությամբ (հոդված 57): Քանի որ կիսանախագահական համակարգում Հանրապետության նախագահը քաղաքական պատասխանատվություն չի կրում, արելեւանելրոպական գրեթե բոլոր սահմանադրությունները, որպես Հանրապետության նախագահի պաշտոնակության հիմք, նախատեսում են նաեւ սահմանադրության խախտումը, որպեսզի ինչ-որ չափով մեղմվի Հանրապետության նախագահի քաղաքական մեծ իշխանության եւ նրա քաղաքական անպատասխանատվության միջեւ առկա անհամապատասխանությունը:

Փոփոխված Սահմանադրությունը չի անդրադարձել խորհրդարանի իրավասություններն անհարկի սահմանափակող 62 հոդվածի 3-րդ մասին, ըստ որի Ազգային ժողովի լիազորությունները սահմանվում են միայն Սահմանադրությամբ: Նման սահմանափակումը հարկի չէ պառլամենտին, քանի որ ակնհայտ է, որ խորհրդարանը, որպես ժողովրդի ներկայացուցիչ, պետք է ժողովրդավարության սկզբունքներին համաձայն իրավասու լինի իր լիազորությունները սահմանել նաեւ օրենքով: Հասկանալի է, որ լիազորություններ սահմանելիս օրենսդիրը կաշկանդված է Սահմանադրությամբ, այսինքն լիազորությունները չեն կարող հակասել Սահմանադրությանը: Եթե նման սահմանափակումը պահպանվում է, ապա վտանգ է առաջանում, որ նոր քաղաքական մարտահրավերների հետեւանքով խորհրդարանի լիազորությունների ընդլայնման անհրաժեշտության դեպքում դա կարող է իրականացվել միայն սահմանադրական փոփոխությունների միջոցով:

Փոփոխված Սահմանադրությունը պահպանում է հակախորհրդարանական մեկ այլ միտում եւս՝ Սահմանադրությամբ Ազգային ժողովի մշտական հանձնաժողովների թվի սահմանափակումը (հոդ. 73, մաս 1): Այս դրույթը սահմանափակում է իր գործունեության ներքին կարգը ինքնուրույն սահմանելու ժողովրդական ներկայացուցչության իրավունքը: Հանձնաժողովների քանակի եւ դրանց ստեղծման նպատակների հարցում ժողովրդական ներկայացուցչությունը պետք է ունենա ինքնուրույն որոշում կայացնելու ազատություն, որպեսզի նա գործադիր իշխանության նկատմամբ հնարավորություն ունենա իրականացնել արդյունավետ վերահսկողություն: Փոփոխված Սահմանադրությունը, հետեւելով մինչ այդ գործող Սահմանադրությանը, սահմանում է մշտական հանձնաժողովների հիմնական գործառույթները, սակայն դրանց թվում չի նշում գլխավորներից մեկը՝ խորհրդարանական վերահսկողության իրականացումը: Գիշտ կլինեի, եթե այս գործառույթը հստակ ամրագրվեր

Սահմանադրությունում կամ էլ մշտական հանձնաժողովների գործառույթների սահմանման հարցը վերապահվել Ազգային ժողովի կանոնակարգին, ինչպես վարվել են բազմաթիվ ժողովրդավարական երկրներում:

Քանի որ փոփոխված Սահմանադրությունը երկրի քաղաքականության մշակման եւ իրականացման գործընթացում ուժեղացնում է խորհրդարանական մեծամասնության աջակցության վրա հենվող կառավարության դերը, եւ քաղաքական պայքարը հիմնականում ընթանալու է պառլամենտական մեծամասնության եւ փոքրամասնության միջեւ, ապա նպատակահարմար կլինեն Գերմանական Սահմանադրության 44 հոդվածի օրինակով ամրագրել փոքրամասնության իրավունքը՝ ստեղծելու քննիչ հանձնաժողովներ (Գերմանիայում այս իրավունքից օգտվում է պատգամավորների մեկ քառորդը): Բացի այդ, փոքրամասնության իրավունքների պաշտպանությանը լավագույնս կարող էր նպաստել նաեւ Խորվաթիայի Սահմանադրության 91 հոդվածի այն դրույթի ընդօրինակումը, ըստ որի քննիչ հանձնաժողովի նախագահը նշանակվում է պառլամենտի մեծամասնության կողմից՝ ընդդիմության պատգամավորների կազմից:

Փոփոխված Սահմանադրության 69 հոդվածն ընդհանրապես վերացրել է հերթական նստաշրջանների ժամկետների ամրագրումը եւ այն վերապահել օրենքին: Ավելի նպատակահարմար կլինի պահպանել նստաշրջանների ժամկետի սահմանումը Սահմանադրությունում, ինչը բնորոշ է նաեւ բազմաթիվ այլ երկրների սահմանադրություններին: Քանի որ Ազգային ժողովի պրակտիկան ցույց տվեց, որ գործող Սահմանադրությամբ սահմանված ժամկետները բավական կարճ են, ապա ճիշտ կլինեն ամրագրել, որ Ազգային ժողովի հերթական նստաշրջանների տեւողությունը 9 կամ 10 ամիս է:

Կարելու փոփոխություն է կատարված 70 հոդվածում, ըստ որի Ազգային ժողովի արտահերթ նստաշրջան կամ նիստ գումարում է Ազգային ժողովի նախագահը՝ Չանրապետության նախագահի, պատգամավորների ընդհանուր թվի առնվազն մեկ երրորդի կամ կառավարության նախաձեռնությամբ: Արտահերթ նստաշրջանը կամ նիստն անցկացվում են նախաձեռնողի սահմանած օրակարգով եւ ժամկետում: Այս փոփոխությամբ մի կողմից Չանրապետության նախագահն այլևս որեւէ լիազորություն չունի արտահերթ նստաշրջան կամ նիստ հրավիրելու հարցում, իսկ մյուս կողմից՝ նա իրավունք է ստանում պահանջել արտահերթ նստաշրջանի կամ նիստի հրավիրում՝ իր կողմից առաջադրված հարցերը քննարկելու նպատակով:

Փոփոխված Սահմանադրության 74.1 հոդվածի 2 մասի ա) ենթակետի համաձայն՝ Ազգային ժողովը կարող է արձակվել, եթե խորհրդարանը կառավարության որոշմամբ անհետաձգելի համարվող օրենքի նախագծի վերաբերյալ որոշում չի կայացնում հերթական նստաշրջանի երեք ամսվա ընթացքում: Նման ձեւակերպումը չափազանց անորոշ է: Նախ, անհասկանալի է, «որոշում» բառն իր մեջ ընդգրկո՞ւմ է ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական որոշումները, թե՞ ոչ: Երկրորդ՝ անհետաձգելի համարվող օրենքի նախագիծ արտահայտությունն այլևս չի հանդիպում այլ դրույթներում եւ բաց է մնում, թե խոսքն ինչ օրինագծերի մասին է, եւ կառավարությունն ինչ հիմքով կամ հաճախականությամբ կարող է անհետաձգելի ճանաչել այս կամ այն օրինագիծը:

Փոփոխված Սահմանադրությունը պահպանել է այն դրույթը, ըստ որի կառավարությունը կարող է սահմանել իր ներկայացրած օրենքների նախագծերի քննարկման հաջորդականությունը եւ պահանջել, որ դրանք քվեարկության դրվեն միայն իր համար ընդունելի ուղղումներով: Այս լիազորության առնչությամբ Վենետիկի հանձնաժողովը 2004թ. եզրակացության մեջ նշել էր, որ դրանով կառավարությունը կարող է որոշել, թե Ազգային ժողովն ինչպես իրականացնի իր օրենսդրական իրավասությունը եւ վճռականորեն առաջարկել, որ այս դրույթը հանվի վերջնական տեքստից:

Փոփոխված Սահմանադրությունը, ինչպես եւ մինչ այդ գործող Սահմանադրությունը, Չանրապետության նախագահի կողմից արտակարգ կամ ռազմական դրություն հայտարարելու ժամանակ նախատեսում է, որ Ազգային ժողովը կարող է չեղյալ հայտարարել ձեռնարկված միջոցառումները (հոդված 81 մաս 2):

Սակայն Ազգային ժողովն իրավունք չունի վերացնելու արտակարգ կամ ռազմական դրության ռեժիմը, ինչը կարող է հանգեցնել Հանրապետության նախագահի եւ Ազգային ժողովի միջեւ կոնֆլիկտների: Ազգային ժողովին նման լիազորությամբ օժտելու անհրաժեշտությունն ընդգծված էր Վեներտիկի հանձնաժողովի 2001թ. եզրակացությունում (CDL-INF(2001)17, կետ 45):

Գրեթե փոփոխությունների չի ենթարկվել հին նախագծի 83.3 հոդվածը, որը 2001թ. նախագծի տրամաբանությամբ պետք է ընդլայներ Ազգային ժողովի բացառիկ օրենսդրական կարգավորման ոլորտը եւ խորհրդարանի իրավասությունը: Եթե 2004 թ. իր եզրակացության մեջ Վեներտիկի հանձնաժողովն ափսոսանքով փաստում էր, որ Ազգային ժողովի բացառիկ օրենսդրական իրավասությանը պատկանող հարցերի թիվը կրճատվել է (2001թ. նախագծում կար 37 կետ, իսկ 2004 թ. օգոստոսի նախագծում՝ 18), ապա փոփոխված Սահմանադրության մեջ Ազգային ժողովն ունի ընդամենը 11 բացառիկ օրենսդրական իրավասություն:

Փոփոխված Սահմանադրությունը շարունակում է անտեսել անկախ հանձնաժողովների հիմնախնդիրը, որի հետեւանքով դրանք շարունակում են մնալ հակասահմանադրական մարմիններ, քանի որ Սահմանադրության 2-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համապատասխան՝ պետական եւ տեղական ինքնակառավարման մարմինները պետք է նախատեսված լինեն հենց Սահմանադրությամբ: Բացի այդ, Սահմանադրությունում Ազգային ժողովի լիազորությունների սպառնիչ սահմանումը (62 հոդվածի 3 մաս) բացառում է Ազգային ժողովի որեւէ մասնակցություն անկախ հանձնաժողովների ձեւավորմանը: Փոփոխված Սահմանադրությունում միակ բացառությունը վերաբերում է ՀՌԱՀ-ին, որը պետք է ձեւավորվի Ազգային ժողովի եւ Հանրապետության նախագահի կողմից:

7-րդ՝ «Տեղական ինքնակառավարումը» գլխի վերաբերյալ

Փոփոխություններով մի շարք կարեւոր ճշտումներ են կատարվել Սահմանադրության 7 գլխում, որն արդեն նվիրված է միայն տեղական ինքնակառավարմանը: Պետական կառավարմանը վերաբերող դրույթները տեղափոխվել են կառավարության մասին գլուխ: Փոփոխված Սահմանադրությունը հանել է ավագանու անդամների թվի անհարկի սահմանադրական սահմանափակումը, իսկ տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունների ժամկետը սահմանել 4 տարի՝ 3 տարվա փոխարեն: Տեղական ինքնակառավարման մարմինները ստացել են Սահմանադրական դատարան դիմելու իրավունք՝ պետական մարմինների՝ իրենց սահմանադրական իրավունքները խախտող նորմատիվ ակտերի՝ սահմանադրականությունը պարզելու հարցով (հոդված 101, մաս 1, կետ 5): Փոփոխված Սահմանադրության 107 հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն, համայնքի անդամները կարող են ուղղակիորեն մասնակցել համայնքի գործերի կառավարմանը՝ համայնքային նշանակության հարցերը տեղական հանրաքվեով լուծելու միջոցով: Շատ կարեւոր են 106 հոդվածի 2-րդ եւ 3-րդ մասերի դրույթները համայնքի կողմից իրականացվող լիազորությունների ֆինանսավորման վերաբերյալ: 105.1 հոդվածը ամրագրել է այն կարեւորագույն սկզբունքը, որ համայնքի վարչական սահմաններում գտնվող հողը, բացառությամբ պետական կարիքների համար անհրաժեշտ հողի եւ ֆիզիկական ու իրավաբանական անձանց պատկանող հողերի, համայնքի սեփականությունն է: Սահմանադրական այս նորմի լիարժեք իրականացման համար անցումային դրույթներում, թերեւս, պետք էր նշել պետության կողմից համայնքներին հողը որպես սեփականություն փոխանցելու ժամկետները:

Փոփոխված Սահմանադրության տեղական ինքնակառավարմանը վերաբերող գլխում տեղ գտած թերությունների եւ բացթողումների հիմքում ընկած են հայեցակարգային բնույթի ոչ ճիշտ պատկերացումները՝ տեղական ինքնակառավարման՝ որպես ժողովրդավարության ինքնուրույն եւ ինքնավար համակարգի մասին: Ժողովրդավարության սկզբունքին անհարիր է 109 հոդվածը, որը

պահպանել է համայնքի ընտրովի ղեկավարին կառավարության կողմից պաշտոնանկ անելու ինստիտուտը: Այս առնչությամբ Վենետիկի հանձնաժողովը 2004 թ. եզրակացությունում ընդգծել է. «Այս լիազորության կիրառումը կարող է վտանգի ենթարկել տեղական ինքնակառավարման սկզբունքը, հատկապես, որ այլևս չի պահանջվում, որ նախքան որոշում ընդունելը, կառավարությունը հարցումով դիմի Սահմանադրական դատարան»: Չնայած Սահմանադրական դատարան դիմելու վերաբերյալ պահանջը հուլիսի 20-ի նախագիծը կատարել է, սակայն դրանով հիմնախնդիրը չի լուծվել: Ակնհայտ է, որ Վենետիկի հանձնաժողովի այս եզրակացությունը փոխզիջումային բնույթ է կրում, քանի որ հանձնաժողովը նույն եզրակացությունում ԱԺԴ նախագծի առնչությամբ արտահայտվել է մինչ փոփոխությունները գործող Սահմանադրության 109 հոդվածն ընդհանրապես հանելու օգտին:

Համայնքի ղեկավարի պաշտոնանկության ինստիտուտն անփոփոխ թողնելու դեպքում պահպանվում է մի կողմից Սահմանադրության 2 հոդվածի 2-րդ մասի եւ 3 հոդվածի, իսկ մյուս կողմից՝ 109 հոդվածի միջև եղած հակասությունը: 3 հոդվածում նախատեսված է համայնքապետի ուղղակի ընտրություն, մինչդեռ 109 հոդվածում կառավարությունն իրավունք ունի մարզպետի առաջարկությամբ համայնքապետին հեռացնել իր պաշտոնից: 2 հոդվածի 2-րդ մասը ժողովրդի իշխանությունը բաժանում է պետական եւ տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջև: Այդ հոդվածում նշված մարմինները մի կողմից ընտրվում են պետության քաղաքացիների, իսկ մյուս կողմից համայնքի բնակչության կողմից: Սա նշանակում է, որ սկզբունքորեն պաշտոնատար անձին միայն նա կարող է պաշտոնանկ անել, ով ընտրել է: Ըստ փոփոխված Սահմանադրության 4 հոդվածի, այդ իրավունքը վերապահված է համայնքի բնակչությանը: Եթե համայնքապետը պատշաճ կերպով չի իրականացնում համայնքային եւ պետական խնդիրները, ապա նրա նկատմամբ պետք է կիրառվեն վարչական հսկողության եւ կարգապահական իրավունքի միջոցներ: Եթե համայնքապետն իր պարտականությունները չի կատարում օրենքների պահանջներին համապատասխան, ապա, ըստ պետական միջամտության համաչափության սկզբունքի, սկզբում նրան կարելի է պարտադրել իրականացնել իր պարտականություններն ավելի մեղմ միջոցներով, քան պաշտոնանկությունը: Այդպիսի մեղմ միջոցներից են կոնկրետ պարտականությունները կատարելու վերաբերյալ լիազոր մարմնի ցուցումը կամ, որպես ավելի խիստ միջոց՝ համայնքում ժամանակավորապես պետական լիազորի նշանակումը, որը պետք է վերացնի համայնքապետի պաշտոնավարության ժամանակ թույլ տրված թերությունները:

Հայաստանը, վավերացնելով Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիան, որպես պարտադիր դրույթ ընդունել է այն սկզբունքը (հոդված 3 մաս 2), որ համայնքի ղեկավարը պետք է պատասխանատու լինի համայնքի ավագանու առջև, քանի որ համայնքի առաջնային եւ ներկայացուցչական մարմինն ավագանին է: Նման դրույթն անհրաժեշտ է ամրագրել Սահմանադրությունում եւ լուծել այն հարցը, թե ինչ է տեղի ունենում, երբ համայնքի ավագանին անվստահություն է հայտնում համայնքի ղեկավարին: Հաշվի առնելով, որ ինչպես համայնքի ավագանին, այնպես էլ համայնքի ղեկավարն ընտրվում են ուղղակի ընտրական իրավունքի հիման վրա, նպատակահարմար կլիներ սահմանել, որ համայնքի ղեկավարին ավագանու կողմից անվստահություն հայտնելու դեպքում անցկացվում են համայնքի ավագանու եւ ղեկավարի միաժամանակյա ընտրություններ: Այս խնդրի լուծման մեկ այլ տարբերակ կարող էր լինել այն, որ ավագանուն իրավունք տրվեր նախաձեռնել համայնքի ղեկավարի պաշտոնանկություն՝ տեղական հանրաքվեի միջոցով:

Փոփոխված Սահմանադրությունը վերջապես հստակ սահմանել է Երեւանի կարգավիճակը՝ որպես համայնք: Ըստ 108 հոդվածի, Երեւանի քաղաքապետի ընտրությունը կարող է տեղի ունենալ ինչպես ուղղակի, այնպես էլ անուղղակի ընտրության հիման վրա: Սակայն հոդվածն անտեսում է Երեւանում տեղական ինքնակառավարման իրականացման մյուս հիմնախնդիրները, որոնցից

կարելուորագույնն այն է, թե ինչ մակարդակներում է իրականացվելու տեղական ինքնակառավարումը: Ըստ էության, փոփոխված Սահմանադրությունը վերացնում է Երեւանի թաղային համայնքների սահմանադրական հիմքը եւ հետագայում դրանք կարող են վերացվել օրենքով: Նպատակահարմար կլիներ Երեւանի համար Սահմանադրությունում ամրագրել տեղական ինքնակառավարման երկու մակարդակ՝ համաքաղաքային եւ թաղային: Խնդիրների բաշխումը կարելի էր կատարել այնպես, որ քաղաքն իր մարմինների՝ ավագանու եւ քաղաքապետի միջոցով որոշումներ կայացներ «համաքաղաքային նշանակության» խնդիրների վերաբերյալ, իսկ թաղերը՝ ավագանու եւ թաղապետի միջոցով՝ «թաղային նշանակության» խնդիրների վերաբերյալ: Բացի այդ, կարելի էր նախատեսել, որ որոշ համաքաղաքային խնդիրների իրականացումը վերապահվեր թաղերին՝ քաղաքացիների հետ անմիջական կապը պահպանելու համար:

Փոփոխված Սահմանադրությունն ամրագրել է միջհամայնքային միավորումների ստեղծման հնարավորությունը, սակայն այն չի մանրամասնել բավարար չափով:

Փոփոխված Սահմանադրության 108.1 հոդվածի դրույթները համայնքի մարմինների գործունեության նկատմամբ վարչական հսկողության (իրավական եւ մասնագիտական հսկողություն) վերաբերյալ հստակ չեն եւ նույնպես մանրամասնելու կարիք ունենին:

Քանի որ այսօր Հայաստանի տարածքի շուրջ 40 տոկոսն ընդգրկված չէ որեւէ համայնքի մեջ, ապա Սահմանադրությամբ անհրաժեշտ էր ամրագրել, որ տեղական ինքնակառավարումն իրականացվում է Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքում:

2. Ընտրություններ, հանրաքվեներ. օրենսդրությունը եւ պրակտիկան

Դառնալով Եվրոպայի խորհրդի լիիրավ անդամ եւ վավերացնելով 1949 թվականի մայիսի 5-ին Լոնդոնում ստորագրված Եվրոպայի խորհրդի կանոնադրությունը (30-ը դեկտեմբերի, 2000 թվական) ու «Մարդու իրավունքների եւ հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» Եվրոպական կոնվենցիան (2002 թվականի մարտի 20), որի առաջին արձանագրության 3-րդ հոդվածի համաձայն մասնակից պետությունները պարտավորվում են անցկացնել ազատ ընտրություններ՝ խելամիտ պարբերականությամբ, գաղտնի քվեարկությամբ, Հայաստանի Հանրապետությունը պարտավորություն ստանձնեց այդուհետ անցկացվող ընտրությունները համապատասխանեցնել Եվրոպայի խորհրդի կողմից առաջադրվող պահանջներին:

Եվրոպայի խորհրդի՝ «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» հանձնաժողովի (Վենետիկի հանձնաժողով) կողմից ընդունված «Ընտրական իրավահարաբերություններում լավ գործելակերպի կանոնագիրքը» (ընդունվել է 52-րդ նիստում, Վենետիկ 18-19 հոկտեմբեր, 2002 թվական, հավանության է արժանացել Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովում 2003 թվականին) սահմանում է ժողովրդավարական ընտրությունների վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի չափորոշիչները, որոնց էլ պետք է համապատասխանեն անդամ երկրներում անցկացվող ընտրությունները:

Վերը նշված փաստաթղթերի ստորագրումից հետո Հայաստանում անցկացվող ընտրությունների լեգիտիմությունն ու դրանց համապատասխանությունը միջազգային չափորոշիչներին սկսեցին գնահատվել՝ հիմք ընդունելով առավելապես այս փաստաթղթերը:

Եվրոպայի խորհրդի անդամ դառնալուց հետո առաջին իսկ՝ 2003 թվականի նախագահական եւ խորհրդարանական ընտրությունները Եւ խորհրդարանական վեհաժողովի կողմից գնահատվեցին որպես ժողովրդավարական ընտրությունների միջազգային չափանիշներին չհամապատասխանող (տես՝ նաեւ ԵՄԽՎ 1361 (2004) եւ

1374 (2004) բանաձեւերը): Այս գնահատականը հնչեց նաեւ ԵԱՀԿ դիտորդական առաքելության գեկույցում:

Հայաստանի Հանրապետությունում միջազգային չափանիշներին համապատասխան ընտրությունների անցկացմանը խոչընդոտող հիմնական քաղաքական երեւոյթներն ու իրավական դրույթներն են.

- Հայաստանի Հանրապետությունում բացակայում է միջազգային չափանիշներին համապատասխան ընտրություններ անցկացնելու իշխանությունների կամքը:

- ՀՀ կառավարման համակարգը, որը փաստացի գերնախագահական է (ամբողջ քաղաքական իշխանությունը կենտրոնացված է մեկ մարդու՝ նախագահի ձեռքում), բարենպաստ չէ քաղաքական մրցակցության, քաղաքացիական հասարակության կայացման ու հզորացման համար:

- ՀՀ-ում բացակայում են ժողովրդավարական ավանդույթները, ձեւավորման փուլում են գտնվում քաղաքացիական հասարակությունը, բազմակուսակցական համակարգը, չկա կայուն օրենսդրական բազա, վիճահարույց է պետությունից անկախ զանգվածային լրատվության միջոցների գոյությունը:

- ՀՀ-ում ընտրությունների արդյունքների կեղծման պատճառով ընտրությունները չեն դառնում մեծամասնության կամքի արտահայտման, քաղաքական հակասությունների լուծման եւ քաղաքական էլիտայի ձեւավորման միջոց, տեղի չի ունենում իշխանությունների լեգիտիմացում:

- Հայաստանում անցկացված ընտրությունների արդյունքների արդար լինելը (բացառությամբ 1990 թվականի խորհրդարանական եւ 1991 թվականի նախագահական ընտրությունների) չի ճանաչվել ոչ շահագրգիռ կողմերի, ոչ էլ հասարակության կողմից, այդ պատճառով ՀՀ-ում ընտրությունները ոչ միայն չեն ապահովում քաղաքական կայունություն, այլ, ընդհակառակը, դառնում են ներքաղաքական հակամարտությունների սրման պատճառ:

- Ընտրությունների արդյունքների պարբերաբար կեղծմամբ Հայաստանի Հանրապետությունում ձեւավորված քաղաքական ռեժիմը բնութագրվում է որպես նոմենկլատուրային ժողովրդավարություն, այսինքն՝ սահմանափակ հնարավորությունների ժողովրդավարություն, որի պայմաններում սահմանափակվում են բոլոր այն իրավունքները, որոնց իրականացումը կարող է բացառել իշխանությունների ինքնավերարտադրությունը:

- Կեղծված ընտրություններով իշխանության են գալիս անհայտ ու կասկածելի անցյալ ունեցող մարդիկ, քաղաքական ուժեր, որոնք շատ քիչ առնչություն ունեն հասարակության հավաքական կամքի հետ:

- Ընտրությունների արդյունքների վրա վճռորոշ ազդեցություն են ունենում ոչ այնքան ընտրողների հավաքական կամքը, որքան՝ վարչական եւ ֆինանսական ռեսուրսները:

- Ընտրությունները Հայաստանում ժողովրդավարական ինստիտուտից վեր են ածվել առանձին մարդկանց կամ դրանց խմբերի անձնական հետաքրքրություններն ու շահերը սպասարկող ինստիտուտի:

- Քաղաքական կուսակցությունների չկայացվածության պայմաններում, ընտրապայքարը վեր է ածվում անհատների պայքարի, գրեթե բացակայում է պայքարն ու բանավեճը հիմնական արժեքների եւ զարգացման այլընտրանքային ուղիների շուրջ:

- Ընտրությունների ընթացքում հանցագործություն կատարած անձինք մնում են անպատիժ: Անգամ այն դեպքում, երբ հայտնի է հանցագործություն կատարած անձը եւ ներկայացվում են ապացույցներ՝ դրանք մնում են անարձագանք: 2003 թվականի եւ նախագահական, եւ խորհրդարանական ընտրությունների հաջորդ օրը «Հայկական ժամանակ» եւ «Առավոտ» թերթերը հրապարակեցին մի պատկառելի ցանկ այնպիսի ընտրախախտումների, որոնցից շատերն ուղղակի հանցակազմ էին պարունակում, սակայն դրանցից որեւէ մեկի առնչությամբ քրեական գործ չհարուցվեց: Վարչական տույժերի ենթարկված անձինք առավելապես ընդդիմության ներկայացուցիչներն էին: Նույնիսկ միջազգային կազմակերպությունների հորդորներն ու ընդդիմության

պահանջը՝ պատասխանատվության ենթարկելու ընտրախախտումներ թույլ տված անձանց (ինչը կարող էր մեղմել ինչպես ներքին քաղաքական լարվածությունը, այնպես էլ այդ կազմակերպությունների բացասական գնահատականները), առ այսօր մնացել են անպատասխան: Հասարակական գիտակցության մեջ ընտրական իրավունքի դեմ կատարված հանցագործությունները՝ քվեարկության գաղտնիությունը խախտելու նպատակով ընտրողին քվեարկության արդյունքը հայտնելուն հարկադրելը, քվեարկության արդյունքը բացահայտելու նպատակով քվեարկած քվեաթերթիկը ստուգելը, քվեարկության խցիկ (սենյակ) մուտք գործելը, ինչպես նաև քվեարկության գաղտնիությունն այլ կերպ խախտելը, հանրաքվեի կամ ընտրությունների ընթացքում ձայներն ակնհայտ սխալ հաշվելը կամ հանրաքվեի կամ ընտրությունների արդյունքներն ակնհայտ սխալ հաստատելը, քվեատուփի հափշտակելը, ինչպես նաև՝ որեւէ այլ եղանակով ընտրությունների կամ քվեարկության արդյունքները կեղծելը, կեղծ տվյալներ հայտնելու, կեղծ փաստաթուղթ ներկայացնելու կամ որեւէ այլ եղանակով մեկից ավելի անգամ կամ այլ անձի փոխարեն քվեարկելը, ընտրական կամ հանրաքվեի իրավունքի ազատ իրականացմանը կամ ընտրական կամ հանրաքվեի հանձնաժողովի աշխատանքին խոչընդոտելը, ինչպես նաև՝ ընտրական կամ հանրաքվեի հանձնաժողովի կամ նախաձեռնող խմբի անդամի, թեկնածուի կամ նրա վստահված անձի, դիտորդի, զանգվածային լրատվության միջոցի ներկայացուցչի, կուսակցության (կուսակցությունների դաշինքի) լիազորած անձի լիազորությունների իրականացմանը խոչընդոտելը՝ դեռևս չեն ընկալվում որպես հանցագործություններ, եւ այդ հանցագործությունները կատարած անձիք համարժեք իրավական եւ հասարակական վերաբերմունքի չեն արժանանում:

Հայաստանի Հանրապետությունում ազատ եւ արդար ընտրությունների անցկացմանը խոչընդոտող գործոններից մեկն էլ անկայուն ընտրական օրենսդրությունն է: 1999 թվականին ընդունված ընտրական օրենսգրքում այս տարիների ընթացքում կատարվել են 100-ից ավելի փոփոխություններ: Ուշագրավ է, որ այդ փոփոխությունները միշտ կատարվում են հատկապես ընտրությունների նախաշեմին:

Եվրոպայի խորհրդի կողմից սահմանված չափանիշներին համապատասխան ընտրություններ անցկացնելու համար ընտրական օրենսդրության մեջ նախ եւ առաջ անհրաժեշտ է կատարել այնպիսի փոփոխություններ, որոնք միտված կլինեն ապահովելու ընտրական հանձնաժողովների անաչառությունը, արհեստավարժությունը, իսկ նրանց աշխատանքը կդարձնեն ավելի թափանցիկ ու հրապարակային:

- Ընտրական հանձնաժողովների ձևավորման նախկին (մինչեւ «Ընտրական օրենսգրքում փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին» 19.05.05թ. օրենքի ընդունումը) կարգի դեպքում («Ընտրական օրենսգիրք», գլուխ 8), գործադիր իշխանությունը, վերջինիս փաստացի ղեկավար Հանրապետության նախագահի գլխավորությամբ, մեծապես կողմնակալ ազդեցություն էր ունենում ընտրական հանձնաժողովների աշխատանքի վրա: Երաշխավորված չէր անկախ, անկողմնակալ, արհեստավարժ ընտրական հանձնաժողովների գործունեությունը: 2003 թվականին անցկացված թե նախագահական եւ թե խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ ընտրական հանձնաժողովների նախագահները, գրեթե առանց բացառության, Հանրապետության նախագահի կամ ներկայումս իշխող կոալիցիայի կուսակցությունների կողմից նշանակված անդամներից էին: Ընտրական հանձնաժողովները պետք է լինեն հավասարակշռված, անկողմնակալ եւ արհեստավարժ: Ընտրական հանձնաժողովներում պետք է ներկայացված լինեն Ազգային ժողովի բոլոր քաղաքական ուժերը, սակայն այն հաշվով, որպեսզի որեւէ մեկը գերիշխող դեր չունենա, քաղաքական ընդդիմությունն ու իշխանությունները ներկայացված լինեն հավասարապես, իսկ Ազգային ժողովում չներկայացված, սակայն ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունները ընտրական հանձնաժողովներում պետք է ունենան խորհրդակցական ձայնի իրավունքով հանձնաժողովի անդամներ:

Ընտրական հանձնաժողովների հավասարակշռվածությունն ու անկողմնակալությունն ապահովելու նպատակով կարող է կիրառվել ընտրական հանձնաժողովների (եւ ընտրատարածքային, եւ տեղամասային) նախագահներին, տեղակալներին եւ քարտուղարներին վիճակահանությամբ որոշելու կարգը:

2005 թվականի մայիսի 19-ին Ընտրական օրենսգրքում փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին օրենքով ոչ միայն չլուծվեցին այս խնդիրները, այլեւ այդ հարաբերություններին տրվեցին հակասահմանադրական կարգավորումներ:

Այդ փոփոխություններով սահմանվեց ընտրական հանձնաժողովների կազմավորման հետեւյալ կարգը. ԿԸՀ կազմավորվում է ԱԺ-ում խմբակցություն ունեցող յուրաքանչյուր կուսակցության (դաշինքի) կողմից նշանակված մեկ անդամից, Հանրապետության նախագահի նշանակած մեկ անդամից, Ազգային ժողովում գործող պատգամավորական խմբի (իսկ Ազգային ժողովի հաջորդ ընտրություններից սկսված՝ դատարանների նախագահների խորհրդի կողմից ՀՀ ընդհանուր իրավասության դատարանների դատավորների թվից նշանակված) կողմից նշանակված մեկ անդամից, վճռաբեկ դատարանին կողմից նշանակված վճռաբեկ դատարանի մեկ դատավորից (հոդված 35), իսկ ընտրատարածքային ընտրական հանձնաժողովի անդամները նշանակվում են ԿԸՀ-ի անդամների կողմից: Վճռաբեկ դատարանի եւ դատարանների նախագահների խորհրդի կողմից նշանակված անդամները ընտրատարածքային ընտրական հանձնաժողովի անդամներին նշանակում են ընդհանուր իրավասության դատարանների դատավորների թվից:

Հանձնաժողովի ձեւավորման սահմանված կարգը ինչպես եւ հանձնաժողովների ձեւավորման նախորդ կարգերը, չեն ապահովում ընտրական հանձնաժողովների հավասարակշռությունն ու անկողմնակալությունը, իսկ հանձնաժողովներում դատավորներ ընդգրկելու մասով ուղղակիորեն հակասում են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 98 հոդվածին, համաձայն որի «Դատավորը եւ Սահմանադրական դատարանի անդամը չեն կարող զբաղեցնել պետական այլ պաշտոն...»: Ձարմանալի է, որ հանձնաժողովների ձեւավորման նման փոփոխությունը Վեներտիկի հանձնաժողովի եւ ՄԻԺՀԳ - ի փորձագետները գնահատում են որպես «բարելավում, քանզի այն մեծացնում է քաղաքական պլուրալիզմը Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի եւ Ընտրատարածքային ընտրական հանձնաժողովների ձեւավորման գործում» (Ստրասբուրգ, Վարչավա 13. 05. 2005, Վեներտիկի հանձնաժողովի եւ ՄԻԺՀԳ - ի կարծիք N 310/2004) : Վեներտիկի հանձնաժողովի եւ ՄԻԺՀԳ - ի փորձագետները, թերեւս, կարող էին չնկատել դատավորներին ընտրական հանձնաժողովներում ընդգրկելու հակասությունը Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը, սակայն առավել տարակուսելի է այն, որ Վեներտիկի հանձնաժողովի անդամը հաշվի չի առնում Եվրոպայի Խորհրդի եւ իր՝ Վեներտիկի հանձնաժողովի արտահայտած մտահոգությունները Հայաստանում դատական իշխանության կախյալ վիճակի վերաբերյալ: Վեներտիկի հանձնաժողովը սահմանադրական փոփոխությունների վերաբերյալ 2004 թ. դեկտեմբերի 6 - ի միջանկյալ կարծիքում հստակ նշվում է, որ «անկախ եւ անկողմնակալ դատական իշխանության հաստատման եւ գործունեության սահմանադրական երաշխիքների ամրագրումը Հայաստանի սահմանադրական բարեփոխումների առանցքային խնդիրներից մեկն է ճանաչվել», այսինքն, Հայաստանում դեռեւս հաստատված չէ անկախ եւ անկողմնակալ դատական իշխանություն: Ուստի գործադիր իշխանությունից կախվածության մեջ գտնվող դատական իշխանության ներգրավումը ընտրական հանձնաժողովներում չի կարող գնահատվել որպես «դրական քայլ՝ քաղաքական պլուրալիզմի ավելի մեծ մակարդակի հասնելու համար»:

- Հանձնաժողովների ձեւավորման նման կարգի պայմաններում 2005 թվականի աշնանը կազմակերպված տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների ժամանակ ուժերի հարաբերակցությունը լավագույն դեպքում 3-6, եր, վատագույն դեպքում՝ 2-7 հոգուտ իշխանությունների:

Եթե նույնիսկ հաշվի չառնենք վերը նշված հակասահմանադրականությունն ու ընտրական հանձնաժողովներում ուժերի հարաբերակցությունը, այնուամենայնիվ, դատավորներին ընտրական հանձնաժողովներում ընդգրկելու դրույթը կարող է անելանելի վիճակներ ստեղծել: Սահմանված կարգի համաձայն՝ ընտրական հանձնաժողովներում ընդհանուր առմամբ ընդգրկված են լինելու 82 դատավորներ, ինչը փաստացի կկազմի ընդհանուր իրավասության դատարանների դատավորների մոտ 50-60 տոկոսը եւ կարող է ընտրությունների ընթացքում դատական համակարգը կազմալուծող գործոն հանդիսանալ:

Փոփոխությունները տեսական հավանականություն են ստեղծում նույնիսկ այն վիճակի համար, երբ ԿԸՀ-ի բոլոր անդամները կլինեն վճռաբեկ դատարանի դատավորներ (35 հոդված 2-րդ մաս), իսկ ընտրատարածքային ընտրական հանձնաժողովների անդամները ընդհանուր իրավասության դատարանների դատավորներ (36 հոդված 1-ին մաս): Այդ պարագայում ՀՀ ընդհանուր իրավասության դատավորների ողջ կազմն անգամ բավարար չի կարող լինել կենտրոնական եւ ընտրատարածքային ընտրական հանձնաժողովները համալրելու համար:

- «Ընտրական օրենսգրքում փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին» 2005 թվականի մայիսի 19-ի օրենքով փոփոխություն է կատարվել նաեւ Ընտրական օրենսգրքի 35 հոդվածի 3-րդ կետում, համաձայն որի, ԿԸՀ կազմը սահմանվում է ՀՀ նախագահի հրամանագրով. պարզ չէ՝ Հանրապետության նախագահը իրավունք կունենա՞ չհաստատելու այս կամ այն սուբյեկտի կողմից ներկայացված թեկնածուին, թե՞ ոչ:

Ընդունելի չէ այն դրույթը, համաձայն որի, նախագահական ընտրությունների ժամանակ, քվեարկությանը նախորդող 20 օրվա ընթացքում ԿԸՀ անդամի լիազորությունների վաղաժամկետ դադարեցման դեպքում, եթե թափուր մնացած տեղերի թիվը ավելին է հանձնաժողովի անդամների ընդհանուր թվի 1/3-ից, այդ տեղերը լրացվում են ՀՀ Նախագահի կողմից այլ ոչ թե հենց այդ անդամին նշանակած սուբյեկտի կողմից (հոդված 38):

Այն պնդումը, որ ընտրական հանձնաժողովներում դատավորների ընդգրկումը կբարձրացնի ընտրական հանձնաժողովների աշխատանքների պրոֆեսիոնալիզմը նույնպես չարդարացավ: Քանաքեռ-Ձեյթուն համայնքի ղեկավարի եւ ավագանու անդամների ընտրությունների արդյունքները, որոնցից առաջինը թիվ երկու ընտրատարածքային ընտրական հանձնաժողովի կողմից ճանաչվել էր անվավեր, իսկ երկրորդը մասամբ անվավեր, բողոքարկվեց դատարան եւ բեկանվեց դատարանի կողմից: ԸԸՀ-ի կողմից այս որոշումների ընդունմանը մասնակցել էր նաեւ հանձնաժողովի դատավոր անդամը, որը այս որոշումների վերաբերյալ, որեւէ հատուկ կարծիք չէր ներկայացրել եւ նույնիսկ կողմ էր քվեարկել:

-Ընտրական իրավունքի իրականացումը ապահովելու հարցում անգնահատելի է ընտրական ցուցակների դերը: Ինչպես նախկին, այնպես էլ 2005 աշնանը կազմակերպված տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների ժամանակ ընտրողների ցուցակները, մեղմ ասած, պատշաճ մակարդակի չէին, ինչը հազարավոր մարդկանց փաստացի զրկում էր ընտրություններին մասնակցելու հնարավորությունից:

«Ընտրական օրենսգրքում փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին» 2005 թվականի մայիսի 19-ի օրենքով սահմանվեց ընտրողների ցուցակների կազմման այլ կարգ, (տես՝ ԸՕ 9-14 գլուխների նոր խմբագրությունը): Սահմանված կարգը առաջին հայացքից առաջընթացի տպավորություն է ստեղծում, սակայն գործնականում մի շարք խնդիրներ է առաջացնում:

Խնդրահարույց եւ մինչեւ վերջ պարզ չէ ընտրողների ցուցակների կազմման կարգը, եթե դրանք կազմվում են ըստ մարզերի եւ համայնքների, ապա պարզ չէ թե արտասահմանում հաշվառված ընտրական իրավունք ունեցող անձինք ինչպես են ընդգրկվելու այդ ցուցակում (հոդված 9):

Ջինվորականների եւ կալանավորվածների ցուցակների ոչ հրապարակային, փակ լինելը (հոդված 13) ընտրական գործընթացների հրապարակայնության խախտում է: Ըստ էության զինվորական մասերում կազմվող ընտրողների ցուցակները դառնում են անվերահսկելի, եւ կարող են, նվազագույնը, անվստահության մթնոլորտ ստեղծել: Անհասկանալի է, թե արդյոք այդ ցուցակներում ընդգրկված ընտրողները ընդգրկված են լինելու ընտրողների ազգային գրանցամատյանում, թե՞ ոչ. եթե լինելու են, ապա ամրագրված ոչ հրապարակայնությունը չի գործելու, եթե չեն լինելու, ապա առկա է մնում, թե ինչ տվյալների հիման վրա է քվեարկության նախորդ օրը ԿԸԳ-ն հրապարակելու ընտրողների ընդհանուր թիվը, եթե այդ թվում ընդգրկված են լինելու նաեւ զինվորականներն ու կալանավորվածները, ապա գրանցամատյանում եղած ընտրողների թվի եւ ԿԸԳ-ի կողմից հրապարակված ընտրողների ընդհանուր թվի տարբերությունը կկազմեն հենց զինվորականներն ու կալանավորվածները, ուստի այդ ցուցակների փակ լինելու դրույթը այս պարագայում եւս կգործի միայն մասամբ եւ կկորցնի իր իմաստը: Ջինվորական ընտրողների ցուցակների փակ լինելու պարագայում, մասնավորապես զինվորականների մի քանի ցուցակներում ընդգրկվելու եւ մի քանի անգամ քվեարկելու նկատմամբ հսկողություն հրականացնելը դառնում է գրեթե անհնարին:

- Չնայած մինչեւ Ընտրական օրենսգրքում 2005 թվականի մայիսի 19-ին փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին օրենքի ընդունումը եւս վստահված անձանց իրավունքների որեւէ սահմանափակում չէր թույլատրվում, այնուամենայնիվ 2003 թվականին անցկացված ընտրությունների ժամանակ բազմաթիվ էին ընդդիմադիր թեկնածուների վստահված անձանց ընտրական տեղամասից դուրս հանելու դեպքերը: Իսկ այն դեպքերում, երբ բանը չէր հասնում վստահված անձանց դուրս հրավիրելուն, հանձնաժողովի աշխատանքներին նրանց մասնակցությունը հավասարեցվում էր նվազագույնի, նրանց արգելվում էր ծանոթանալ ընտրական փաստաթղթերին, այդ թվում՝ նաեւ քվեարկված քվեաթերթիկներին:

«Ընտրական օրենսգրքում փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին» 2005 թվականի մայիսի 19-ի օրենքով որոշակի հստակություն մտցվեց այս հարաբերություններում, ինչի արդյունքում կարծում ենք, վերը նշված երեւույթները կբացառվեն: Ընտրական օրենսգրքի 27¹ հոդվածի համաձայն՝ վստահված անձինք իրավունք ստացան, չմիջամտելով հանձնաժողովի անդամի աշխատանքներին, ֆիզիկապես ներկա գտնվելու հանձնաժողովի ընտրողների գրանցում իրականացնող, քվեատուփը հսկող անդամների կողքին եւ հետեւելու նրանց աշխատանքներին. իսկ քվեարկության արդյունքները ամփոփելիս ընտրական հանձնաժողովի նախագահի, նախագահի տեղակալի, քարտուղարի կամ հանձնաժողովի անդամներից որեւէ մեկի ներկայությամբ, ում կհանձնարարի հանձնաժողովի նախագահը, անարգել ծանոթանալու քվեարկած քվեաթերթիկներին եւ դրանցում կատարված նշումներին, ներկա գտնվելու քվեաթերթիկների հաշվարկմանը եւ արդյունքների ամփոփմանը:

Որպես վստահված անձանց իրավունքների իրականացման երաշխիք սահմանված է. «Վստահված անձի իրավունքների որեւէ սահմանափակում չի թույլատրվում: Ոչ ոք, այդ թվում՝ ընտրական հանձնաժողովները, իրավունք չունեն վստահված անձանց դուրս հանելու քվեարկության սենյակից կամ ցանկացած այլ կերպ նրանց մեկուսացնելու հանձնաժողովի աշխատանքներին ներկա գտնվելուց, բացառությամբ նրանց ձերբակալելու կամ կալանավորելու դեպքերի»:

- Ոչ պատշաճ ընտրական վարչարարության հիմնական պատճառներից մեկը Հայաստանում շարունակում է մնալ ընտրական հանձնաժողովներում ընդգրկված անձանց ընտրական օրենսդրությանը վատ տիրապետելը: Ընտրական օրենսդրության ուսուցումը վերջինիս ճիշտ կիրառման, հետեւաբար՝ ընտրական իրավունքի պատշաճ իրականացումը ապահովելու նախապայման է:

Ընտրական իրավունքի ոլորտում համապատասխան գիտելիքների մասին սերտիֆիկատ ունենալը պետք է պարտադիր նախապայման լինի տվյալ անձին ընտրական հանձնաժողովներում ընդգրկելու համար:

«ՀՀ Ընտրական օրենսգրքում փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին» (19.05.05 թ.) օրենքի համաձայն (հոդված 34) ընտրական հանձնաժողովների անդամ կարող են դառնալ ԿԸՀ-ի կողմից սահմանված կարգով մասնագիտական դասընթացներ անցած եւ որակավորման վկայական ունեցող անձինք: Առաջին հայացքից իր առաջադիմական բնույթով հանդերձ, գործնականում, երբ օրենքով սահմանված չեն ուսուցում անցկացնելու եւ որակավորման վկայականներ տալու չափորոշիչները, այս դրույթները կարող են ծառայել որպես ընդդիմադիր կուսակցությունների առավել ակտիվ ներկայացուցիչներին ընտրական հանձնաժողովներում ընդգրկվելու հնարավորությունից զրկելու գործիք:

- «ՀՀ Ընտրական օրենսգրքում փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին» (19.05.05 թ.) օրենքի մի շարք դրույթներ ուղղակիորեն հակասում են ՀՀ այլ օրենքների: Մասնավորապես, ընտրական հանձնաժողովի տարբեր որոշումներ անմիջապես վերաքննիչ դատարան բողոքարկելը (հոդված 40, կետեր 3 եւ 10): Վերջինս հակասում է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքին: Նման պարագաներում Ազգային ժողովի կանոնակարգը պահանջում է, որպեսզի այդ փոփոխությունները ներկայացվեն փաթեթով (հոդված 47), ինչը չի կատարվել: Ըստ «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 24 հոդվածի 3-րդ մասի. «Միեւնույն մարմնի նոր ընդունած իրավական ակտը չպետք է հակասի նախկինում ընդունված եւ ուժի մեջ մտած հավասար իրավաբանական ուժ ունեցող իրավական ակտերին: Միեւնույն մարմնի ընդունած հավասար իրավաբանական ուժ ունեցող իրավական ակտերի միջեւ հակասությունների դեպքում գործում են ավելի վաղ ուժի մեջ մտած իրավական ակտի նորմերը»: Ուստի ակնհայտ է, որ եթե վերը նշված օրենքներում համապատասխան փոփոխություններ չկատարվեն ապա այդ դրույթները չեն գործի:

- «ՀՀ Ընտրական օրենսգրքում փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին» (19.05.05 թ.) օրենքով փոխվել են նաեւ ընտրական հանձնաժողովների որոշումների, գործողությունների եւ անգործության դեմ բերված բողոքների քննարկման ընթացակարգերը: Մինչ այս փոփոխությունների ընդունումը, այդ բողոքների քննարկման համար, հաշվի առնելով ընտրական իրավունքի առանձնահատկությունները, մասնավորապես նրա անվերականգնելի լինելը, սահմանվում էր բողոքների քննարկման կարճ 5 օրյա ժամկետ, իսկ որոշ դեպքերում՝ պահանջվում էր դրանք քննարկել անհապաղ: Օրենքով կատարված փոփոխությունների համաձայն, ընտրական հանձնաժողովներում դիմումները (բողոքները) եւ առաջարկությունները քննարկվում եւ պատասխանվում են ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված ժամկետներում, բացառությամբ սույն օրենսգրքով սահմանված դեպքերի: Կարգավորման այս պայմաններում, վստահված անձին տեղամասային ընտրական հանձնաժողովում քվեարկության արդյունքների վերաբերյալ արձանագրությունը չտալու մասին բողոքը կարող է քննարկվել ասենք 29 օր հետո, երբ ընտրական բոլոր գործընթացներն ավարտված են:

- «ՀՀ Ընտրական օրենսգրքում փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին» (19.05.05 թ.) օրենքի 30 հոդվածով ՀՀ Ընտրական օրենսգրքում ավելացված 40¹ հոդվածում սահմանված դիմումների եւ առաջարկությունների քննարկման կարգը, (հոդված 40¹, մաս 3) ոչ միայն նպաստավոր պայմաններ չի ստեղծում այդ դիմումների պատշաճ քննարկման համար, այլ հակասում է ինչպես իրավական պետությունում հանրային վեճերի քննարկմանը ներկայացվող պահանջներին, մասնավորապես՝ ի պաշտոնե գործը քննելու սկզբունքին, այնպես էլ «Վարչարարության հիմունքների եւ վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 6 հոդվածում ամրագրված՝ ձեւական պահանջների չարաչափման արգելքի սկզբունքին: Դրույթն այն մասին է, որ ընտրական հանձնաժողովներում ընդունվում, մուտքագրվում եւ քննարկվում են միայն տվյալ ընտրական հանձնաժողովին հասցեագրված դիմումները (բողոքները) եւ առաջարկությունները (այսուհետ՝ դիմում) կամ՝ դիմումը պետք է լինի ստորագրված դիմողի կողմից, պարունակի նրա անունը, ազգանունը, բնակության հասցեն, տրման

ամսաթիվը, ամիսը եւ տարեթիվը: Դիմումատուն պետք է հստակ սահմանի իր պահանջը, բերի հիմնավորումներ, իսկ հնարավոր ապացույցները կցի դիմումին: Առանց նշված տեղեկությունների՝ դիմումները եւ (կամ) դիմումատուի վերաբերյալ կեղծ տվյալներ պարունակող դիմումները համարվում են անստորագիր եւ չեն քննարկվում: Այս դրույթները որեւէ կերպ չեն կարող արդարացվել իրավական պետությունում:

- «ՀՀ Ընտրական օրենսգրքում փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին» (19.05.05 թ.) օրենքով Ընտրական օրենսգրքում ավելացվեց նոր՝ 40² հոդված՝ «Ընտրատարածքային ընտրական հանձնաժողովում տեղամասային ընտրական հանձնաժողովի քվեարկության արդյունքների վերահաշվարկման կարգը» (պետք է լինեն ընտրատարածքային ընտրական հանձնաժողովում, տեղամասում քվեարկության արդյունքների վերահաշվարկման կարգը), համաձայն որի, վերահաշվարկի գործողությունները ընտրատարածքային ընտրական հանձնաժողովներում սկսում են քվեարկությունից երկու օր հետո, ժամը 9:00-ից: Վերահաշվարկ իրականացնելիս ընտրատարածքային ընտրական հանձնաժողովը աշխատում է առանց հանգստյան օրերի ժամը 9:00-ից մինչեւ 18:00, եթե հանձնաժողովի կողմից աշխատաժամանակը երկարաձգելու մասին որոշում չի ընդունվում, իսկ քվեարկության արդյունքների վերահաշվարկը կատարվում է ըստ տրված դիմումների հերթականության եւ ավարտվում է քվեարկությունից հետո հինգերորդ օրը՝ ժամը 14:00: Սա տեղամասային ընտրական հանձնաժողովների աշխատանքի վրա պատշաճ հսկողություն իրականացնելու նպաստավոր պայմաններ չի ապահովում: Սահմանված ժամանակահատվածում ընտրատարածքային ընտրական հանձնաժողովը կարող է լավագույն դեպքում ստուգել 5-6 ընտրական տեղամասի արդյունքներ: Որեւէ բարդություն չի պահանջում ապահովելու, որպեսզի այդ 5-6-ը լինեն հատկապես այն տեղամասերը, որտեղ խախտումներ չկան, իսկ մյուսները կմնան առանց ստուգման, եւ այդ պայմաններում օրենքի որեւէ խախտում ի հայտ չի գա:

- Անհասկանալի է Ընտրական օրենսգրքի 62 հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետում սահմանված անճշտությունների որոշման կարգը, մասնավորապես կապված այն դրույթի հետ, համաձայն որի. եթե քվեատուի վավեր եւ անվավեր քվեաթերթիկների թվի գումարը փոքր է կամ հավասար ընտրողների ցուցակում ստորագրությունների թվին, ապա երկրորդ անճշտության չափը հավասար է 0-ի: Նման վիճակը խոսում է այն մասի, որ կամ քվեաթերթիկներ են ինչ-որ փուլում անհետացել քվեատուից, կամ ընտրողների ցուցակում ավելորդ ստորագրություններ են դրվել, երկուսի դեպքում էլ գործ ունենք ընտրությունների արդյունքների վրա ազդող խախտումների հետ, որը պետք է արձանագրվի որպես անճշտության չափ:

-Շարունակում է խնդրահարույց մնալ Ազգային ժողովի պատգամավորների եւ ՀՀ նախագահի թեկնածուների առաջադրման եւ գրանցման կարգը: Թեպետ «ՀՀ Ընտրական օրենսգրքում փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին» (19.05.05 թ.) օրենքով (օրենքի 59 հոդվածով Օրենսգրքի 99 հոդվածի 8-րդ կետում կատարված փոփոխությունը) սահմանվեց կուսակցությունների դաշինքների կողմից Ազգային ժողովի մեծամասնական ընտրակարգով պատգամավորության թեկնածուներ առաջադրելու դրույթը, սակայն խնդիրներ դեռ կան: Վերջինիս բացակայությունը ըստ էության, խոչընդոտում էր նախընտրական դաշինքների ձեւավորմանը եւ մեծամասնական ընտրակարգով դաշինքի անդամ կուսակցությունների միասնական թիմով հանդես գալը:

«Ընտրական օրենսգրքում փոփոխություններ ու լրացումներ կատարելու մասին» 19.05.05 թվականի օրենքով ընդհանրապես հանվեց թեկնածուների եւ նախընտրական ցուցակների առաջադրումը պաշտպանելու համար ստորագրությունների հավաքման ինստիտուտը: Առաջին ընթերցմամբ ընդունված տարբերակում այդ ստորագրությունները առաջարկվում էր փոխարինել բարձր ընտրագրավներով՝ ՀՀ Նախագահի թեկնածուի գրավը առաջարկվում էր դարձնել նվազագույն

աշխատավարձի 10000-ապատիկ, համամասնական ընտրակարգով նախընտրական ցուցակինը՝ նվազագույն աշխատավարձի 5000-ապատիկ եւ մեծամասնական ընտրակարգով առաջադրվող թեկնածուինը՝ 200-ապատիկ: Սակայն հետագայում այն հիմնավորման ճնշման ներքո, որ այդ չափի գրավները, ոչ այլ ինչ են, քան գույքային ցեղեր, դրանք օրինազօծից հանվեցին, սակայն չվերականգնվեց նաեւ առաջադրումները պաշտպանելու համար ստորագրությունների հավաքման ինստիտուտը: Թեկնածուների առաջադրման նման կարգի պայմաններում թեկնածուների մեծ թիվ կազմելը, եւ իրական ընտրությունները խոչընդոտելը կարող է լայն տարածում ստանալ:

-Հատկապես 2003 թվականի ՀՀ նախագահական եւ խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ ակնհայտ էր հավասարության սկզբունքի խախտումը, որը դրսևորվել է թեկնածուներից մեկի եւ կուսակցություններից մի քանիսի օգտին պետական ռեսուրսների օգտագործմամբ:

«ՀՀ Ընտրական օրենսգրքում փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին» (19.05.05 թ.) օրենքով այդ հարցում եւս որոշակի հստակություն մտցվեց: Սահմանվեց, որ քաղաքական, հայեցողական պաշտոններ զբաղեցնող, պետական ծառայող հանդիսացող թեկնածուները նախընտրական քարոզչությունը իրականացնում են ընդհանուր հիմունքներով, սակայն վերջիններիս համար սահմանված են նաեւ որոշակի սահմանափակումներ. մասնավորապես, արգելվում է նախընտրական քարոզչության իրականացումը պաշտոնական պարտականությունները կատարելիս կամ պաշտոնեական դիրքի ցանկացած չարաշահումը ընտրությունների ժամանակ առավելություն ստանալու համար, նախընտրական քարոզչության նպատակով իրենց ծառայողական պարտականությունների իրականացման համար տրամադրված տարածքների, տրանսպորտային եւ կապի միջոցների, նյութական ու մարդկային ռեսուրսների օգտագործումը, բացառությամբ «Հատուկ պետական պաշտպանության ենթակա անձանց անվտանգության ապահովման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով պետական պահպանության ենթակա բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց նկատմամբ կիրառվող միջոցառումների, իսկ զանգվածային լրատվության միջոցներով այս թեկնածուների գործունեության լուսաբանումը արգելվում է, բացառությամբ Սահմանադրությամբ սահմանված դեպքերի, պաշտոնական այցերի եւ ընդունելությունների, ինչպես նաեւ տարերային աղետների ընթացքում վերջիններիս իրականացրած, ձեռնարկվող միջոցառումների: Սակայն այս դրույթի արդյունավետությունը առավելապես կախված է այս նորմի կիրառումից:

- Ընտրական իրավունքի հավասարության սկզբունքի խախտում պետք է դիտարկել ՀՀ ընտրողներին պայմանականորեն երկու խմբի բաժանելը, որոնցից մեկը՝ այն է՝ զինծառայողները եւ քվեարկության օրը արտասահմանում գտնվողները, զրկված են տեղական ինքնակառավարման մարմինների եւ Ազգային ժողովի մեծամասնական ընտրակարգով ընտրություններին մասնակցելու իրավունքից: Ստեղծվում է մի վիճակ, երբ ընտրողների մի մասը ԱԺ միեւնույն ընտրության ժամանակ ունի մեկ ձայն, իսկ մյուսները երկու:

-ՀՀ ընտրական օրենսդրության մեջ դեռեւս վիճահարույց է մնում փաստացի համընդհանուր եւ հավասար ընտրական իրավունքի ապահովման հարցը: Այլընտրանքային քվեարկության բոլոր ձևերի բացակայության պարագայում տասնյակ հազարավոր ընտրողներ, որոնք օբյեկտիվ եւ սուբյեկտիվ պատճառներով չեն կարող քվեարկության օրը ներկայանալ ընտրական տեղամաս եւ քվեարկել, գործնականում զրկվում են իրենց ընտրական իրավունքի իրականացման հնարավորությունից:

Հավասարության սկզբունքի խախտում պետք է համարել ընտրատարածքների ձեւավորման սահմանված կարգը:

Ընտրական օրենսգրքի 17¹ հոդվածով ընտրատարածքներ ձեւավորելիս, չի բացառվում, որ կազմավորված պայմանական երկու ընտրատարածքների ընտրողների թվի տարբերությունը լինի մինչեւ 20, իսկ բացառիկ դեպքերում նույնիսկ 30 տոկոս:

Ընտրատարածքների ձեւավորման նման կարգի պայմաններում ստացվում է, որ ի սկզբանէ, կարող է մեկ ընտրատարածքում ընդգրկված ընտրողների ձայները 30 տոկոս ավելի կշիռ ունենան քան մյուսինը:

Այս հոդվածը որեւէ կերպ չի սահմանում ընտրատարածքների ձեւավորման ժամկետները հետագա ընտրությունների ժամանակ՝ սահմանափակվելով միայն փոփոխությունները ուժի մեջ մտնելուց հետո ընտրատարածքի ձեւավորման ժամկետները սահմանելով: Ստացվում է, որ այս կամ այն ընտրատարածքում ընտրողների թվի ցանկացած փոփոխության պարագայում, ընտրատարածքների սահմանները, առանց ընտրական օրենսգրքի փոփոխության հնարավոր չի լինելու փոփոխել: Նման պայմաններում տեսականորեն չի բացառվում, որ այս կամ այն ընտրատարածքը ընդգրկի պայմանական մեկ այլ ընտրատարածքի ընտրողներ թվից ոչ թե 20 կամ 30, այլ նույնիսկ 100 տոկոսով ավելի ընտրողներ:

- 2003 թ. ընտրությունների ժամանակ ընտրակեղծիքների մի ստվար խումբը կապված էր քվեաթերթիկների անօրինական օգտագործման հետ: Քվեարկությունից արդեն օրեր առաջ անօրինական կերպով տպագրված քվեաթերթիկները հայտնվել էին շրջանառության մեջ:

Նման վիճակներից ձերբազատվելու նպատակով կարելի է կիրառել պաշտպանական միջոցներ ունեցող քվեաթերթիկներ:

Ընտրական օրենսգրքի փոփոխություններով (19.05.05 թ.) նման փորձ կատարվեց, սակայն այն իր տրամանաբական ավարտին չհասցվեց: Ընտրական օրենսգրքի 49¹. հոդվածի համաձայն.

«Քվեաթերթիկը պետք է լինի դակված (պերֆորացված), պարունակի տպագրատան անվանումը եւ ծանուցում՝ քվեաթերթիկի լրացման կարգի մասին: Քվեաթերթիկները պետք է պատրաստված լինեն անթափանց թղթից:

Քվեաթերթիկի հատման գծից վերել՝ ելունդի վրա, նշվում է քվեաթերթիկի հերթական համարը.....»: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ քվեաթերթիկների ելունդները քվեաթերթիկից անջատվում են մինչեւ քվեաթերթիկը ընտրողին հանձնելը, քվեաթերթիկների համարակալման ինստիտուտը գրեթե ոչ մի վերահսկողական գործառույթ չի իրականացնում:

- «ՀՀ Ընտրական օրենսգրքում փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին» (19.05.05 թ.) օրենքով, փոփոխվեց նաեւ քվեարկության կարգը (հոդված 57): Եթե նախկին կանոնակարգումների համաձայն՝ քվեաթերթիկը հանձնաժողովի անդամի կողմից կնքվում էր մինչեւ քվեարկության խցիկ մտնելը, այսինքն մինչեւ քվեարկելը, ապա նոր կանոնակարգման համաձայն՝ քվեաթերթիկը կնքվում է քվեաթերթիկում նշում կատարելուց հետո: 2005 թվականի սեպտեմբեր- հոկտեմբեր ամիսներին անցկացված տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների ժամանակ տեղական «Ընտրությունը քոնն է» հասարակական կազմակերպության կողմից արձանագրվեց, որ գրեթե զանգվածաբար հենց այս փոփոխության պատճառով խախտվում է քվեարկության գաղտնիությունը, հանձնաժողովի քվեաթերթիկները կնքող անդամները քվեաթերթիկները կնքելիս ստուգում են նաեւ քվեարկությունը:

-Ընտրությունների ժամանակ նկատվող բազմակի քվեարկության դեպքերի կանխման նպատակով իմաստ ունի ընտրողների մատներին քվեարկությունից հետո դնել որոշ ժամանակ չջնջվող նշան. այս դրույթը թեպետ Ընտրական օրենսգրքում փոփոխություն կատարելու մասին օրինագծի առաջին ընթերցմամբ ընդունված տարբերակում կար, սակայն այն վերջնական տեքստից հանվեց:

-Հատկապես 2003 ընտրությունների ընթացքում ակնհայտ դարձան ֆինանսական միջոցների վճռորոշ ազդեցությունն ու այդ միջոցները ընտրակաշառքի ձեւով բաժանելը: Այս փաստերի առնչությամբ անձանց պատասխանատվության ենթարկելն ուղղակիորեն բխում է իշխանությունների կամքից: Թեկնածուների ֆինանսական ծախսերի վրա հսկողություն իրականացնող ընտրական հանձնաժողովներից անկախ մարմնի առկայությունը պատշաճ մեխանիզմների պարագայում կբարելավի վիճակը:

***

Հայաստանի Հանրապետությունում հանրաքվեի հետ կապված հարաբերությունները կարգավորվում են ՀՀ Ընտրական օրենսգրքով, ինչպես նաև 2001 թվականի սեպտեմբերի 12-ին ընդունված «Հանրաքվեի մասին» ՀՀ օրենքով: Այս օրենքում վերջին փոփոխությունները կատարվել են 2005 թվականի հոկտեմբերի 28 – ին:

Ընտրական օրենսդրությանն ու ընտրությունների վրա իշխանությունների վճռորոշ ազդեցությանը վերաբերող վերը շարադրված բոլոր հանգամանքները հավասարապես տարածվում են նաև հանրաքվեի վրա: Ավելին, եթե յուրաքանչյուր ընտրությունից հետո իշխանությունները քվեության նոխազ են դարձնում ընտրական օրենսդրությունը եւ հասարակության մեջ առկա դժգոհությունները մեղմելու նպատակով փորձ են անում փոքրիշատե բարելավել ընտրական օրենսդրությունը, ապա հանրաքվեի օրենսդրության վերաբերյալ դա ասել չի կարելի:

Ի տարբերություն ՀՀ ընտրական օրենսդրության, հանրաքվեի մասին ՀՀ օրենքը չի երաշխավորում Հանրային հեռուստատեսությամբ եւ ռադիոյով անվճար քարոզչություն կատարելու իրավունքը, ինչպես նաև Ընտրական օրենսգրքով վստահված անձանց վերապահված մի շարք իրավունքներ (հանրաքվեի ժամանակ ըստ էության վստահված անձանց վերապահված գործառույթները կատարում են դիտորդները)՝ հանձնաժողովի քվեաթերթիկ հատկացնող եւ քվեատուփը հսկող անդամի կողքին կանգնելը եւ նրանց աշխատանքների հետեւելը, քվեարկած քվեաթերթիկներին ծանոթանալը եւ այլն:

2005 թվականի նոյեմբերի 27 ին անցկացված ՀՀ Սահմանադրությունում փոփոխություններ կատարելու հանրաքվեի ընթացքում ՀՀ-ում նախընթաց տարիներին քվեարկությունների ու ընտրությունների կազմակերպման ու անցկացման ընթացքում տեղ գտած բոլոր բացասական երեւույթները (բացառությամբ թերեւս ընտրակաշառք բաժանելուց, որի անհրաժեշտությունը չկար) ունեցան իրենց վառ դրսեւորումը:

Հանրաքվեն նշանակվեց եւ անցկացվեց քաղաքական առումով բավականին լարված մթնոլորտում: Քաղաքական ընդդիմությունը դեռ վաղուց հայտարարել էր սահմանադրական հանրաքվեն «վստահության հանրաքվեի» վերածելու իր մտադրության մասին: Այս իսկ պատճառով քաղաքական իշխանությունների եւ ընդդիմության համար այդ հանրաքվեն վերածվեց իշխանությունը պահելու (ամրապնդելու) եւ իշխանությունը վերցնելու շուրջ կազմակերպված մի միջոցառման: Նախընտրական քարոզչության փուլում մասնագիտական քարոզարշավն իր տեղը զիջել էր միմյանց գործողություններին քաղաքական գնահատականներ տալուն:

Իշխանությունները, ինչպես եւ նախորդ բոլոր ընտրությունների ժամանակ, գործադրում էին իրենց տրամադրության տակ առակա վարչական բոլոր լծակները՝ հանրաքվեի «ոչ»-ի քարոզարշավը խոչնդոտելու համար: «Ոչ» քարոզող ընդդիմադիր կուսակցությունների մի շարք լիդերների դիմաց փակված էին ինչպես Հանրային հեռուստաընկերության, այնպես էլ մյուս հեռուստաընկերությունների, ԲՈՒՀ-երի ու այլ հաստատությունների դռները եւ դա այն դեպքում, երբ «այո» քարոզողների համար ոչ միայն բաց էին այդ դռները, այլ օգտագործվում էր ողջ վարչական ներուժը:

Ինչ վերաբերվում է քարոզարշավի լուսաբանմանը, ապա հատկապես հեռուստաընկերություններով այն ընթանում էր ակնհայտ միակողմանի:

«Ոչ»-ի քարոզչությունը ընթանում էր հիմնականում մարզերում եւ Երեւանում բնակչության հետ հանդիպումներ կազմակերպելու միջոցով, սակայն այդ հանդիպումները եւս առանց միջամտության չէին անցնում: «Ոչ» քարոզողների ավտոմեքենաների տուգանային հրապարակում հայտնվելը քարոզարշավի անբաժան տարր էր դարձել:

Ընդդիմադիր կուսակցություններն ի սկզբանե կոչ էին անում «ոչ» քվեարկել հանրաքվեի դրված նախագծին, որպես հիմնական փաստարկ բերելով այն ոչ լիզիտիմ

իշխանությունների կողմից հանրաքվեի դրված լինելու հանգամանքը, սակայն քվեարկության նախօրյակին ընդհանուր համար, ըստ էության, պարզ դարձավ, որ ինքն ի վիճակի չի լինելու քվեարկությունից հետո ընտրական տեղամասերում ապահովել քվեաթերթիկների ճիշտ հաշվարկը եւ կոչ արեց բոյկոտել հանրաքվեն: Քվեարկությանը նախորդող օրերին շրջանառվում էին լուրեր, որ հանձնաժողովների ընդհանադիր կուսակցությունների կողմից նշանակված անդամները տեղերում ինչ ինչ պայմաններով համաձայնել են համագործակցել հանձնաժողովի մյուս անդամների հետ: Սրան հետեւեց ընդդիմադիր կուսակցությունների որոշումները բոյկոտել նաեւ հանձնաժողովների աշխատանքները:

ՀՀ գլխավոր դատախազի հայտարարությունն այն մասին, որ հանձնաժողովի աշխատանքները բոյկոտողները կենթարկվեն պատասխանատվության, այդ թվում քրեական, ըստ էության հետեւանք չունեցան: Ընդդիմադիր կուսակցությունների կողմից նշանակված տեղամասային ընտրական հանձնաժողովների անդամների բացարձակ մեծամասնությունը քվեարկության օրը բոյկոտեց հանձնաժողովի աշխատանքները:

Ընդդիմադիր կուսակցությունները, բոյկոտելով հանձնաժողովի աշխատանքները, հնարավորություն չունեցան հենց հանձնաժողովներում հսկողություն իրականացնել կամ կանխել ընտրախախտումները: Եթե վերջինիս հավելում ենք նաեւ այն, որ եվրոպական կառույցներից հանրաքվեի ընթացքում կարճաժամկետ դիտորդական առաքելություն էին իրականացնում ընդամենը 17 դիտորդներ (ՀՀ իշխանությունները որեւէ փաստարկված հիմնավորում չբերեցին ԵԱՀԿ-ին դիտորդական առաքելություն իրականացնելու հրավեր չուղարկելու համար), ապա պարզ է դառնում, որ ընտրախախտումների համար բավականին պարարտ հող էր նախապատրաստված: Հանձնաժողովներում հսկողություն իրականացնողները միայն ընդդիմադիր կուսակցությունների կողմից նշանակված դիտորդներն էին:

Ընդդիմությունը կազմավորեց հանրաքվեի ընթացքին հետեւող կենտրոն, որը տեղերից պետք է ստանար տեղեկություններ քվեարկության մասնակիցների վերաբերյալ եւ հրապարակեր: Քվեարկությունից հետո այս կենտրոնի հրապարակած տվյալներով, քվեարկության մասնակիցների թիվը չի անցնում 300-400 հազարը, սակայն այդ տեղեկության հավաքման եղանակի վերաբերյալ ոչինչ չասվեց:

Հանրաքվեի քվեարկությունը ընթանում էր աննախադեպ ցածր մասնակցության պայմաններում: Առօրյա դիտարկմամբ անգամ պարզ էր, որ մասսայական անտարբերություն կա հանրաքվեի նկատմամբ: Տեղամասեր ներկայացած ընտրողները եւս փաստում են, որ քվեարկությունները ընթացել են գրեթե դատարկ տեղամասային կենտրոններում: Հանրապետության նախագահը քվեարկությունը կատարեց բաց, ինչը ընտրական օրենսգրքի եւ ընտրական իրավունքի միջազգային չափորոշիչների խախտում է:

Քվեարկության օրը՝ ժամը 12-ին, ԿԸՀ-ը հայտարարեց ժամը 11-ի դրությամբ քվեարկության մասնակիցների թիվը՝ մոտ 260 000: Այդ պահին արդեն իսկ ակնհայտ էր, որ ընտրողների թիվն ուռճացված է: Ընտրողների թվի ուռճացման միտումը շարունակվեց մինչեւ քվեարկության ավարտը եւ արձանագրվեց ըստ էության աննախադեպ մասնակցություն՝ 1.514.307, որոնցից «Այո» էին քվեարկել 1.411.711, «Ոչ»՝ 82.018 ընտրողներ:

Բնականաբար մասնակցության նման թիվն արժանահավատ չէր կարող լինել անկախ իրավական ընթացակարգերով դրանք ապացուցելուց: Հասարակական գիտակցության մեջ քվեարկության, հետեւաբար հանրաքվեի արդյունքների կեղծված լինելը կասկած գրեթե չի հարուցում:

Հանրաքվեին հաջորդած ժամանակաշրջանը աննախադեպ էր այն առումով, որ իշխանական կոալիցիայի անդամ կուսակցության ներկայացուցիչներն անգամ խուսափում էին քվեարկություններն ազատ ու արդար որակելուց, իսկ «Օրինաց երկիր» կուսակցության ղեկավար, Ազգային ժողովի նախագահ Արթուր Բաղդասարյանն անգամ

բարձրաձայնեց քվեարկության ընթացքում լցոնումներ եւ այլ խախտումներ կատարելու մասին:

Քվեարկությունից հետո Եվրոպայի խորհրդի դիտորդական առաքելության անդամները հայտարարեցին քվեարկությունը խախտումներով անցկացնելու, այդ թվում լցոնումների փաստերի մասին:

Քվեարկությանը հաջորդեցին ընդդիմության կազմակերպած հանրահավաքները, որոնք շարունակվում էին մինչեւ 2005թ. դեկտեմբերի 16-ը, սակայն այդ հանրահավաքների մասնակիցների թիվը չի գերազանցում 4-5 հազարը: Ընդդիմությունը հայտարարեց սահմանադրական ճանապարհով չգնալու իր ցանկության վերաբերյալ եւ բնականաբար հանրաքվեի արդյունքները չբողոքարկեց Սահմանադրական դատարան, մի գուցե եւ Ազգային ժողովի պատգամավորների մեկ հինգերորդի (բողոքարկելու համար անհրաժեշտ) ձայները չունենալու պատճառով:

3. Դատական բարեփոխումներ

Հայաստանի Հանրապետությունում դատական իշխանության կազմավորման իրավական հիմքերը դրվեցին ՀՀ 1995թ. Սահմանադրությամբ: Համաձայն դրա՝ ՀՀ-ում գործում է ընդհանուր իրավասության եռաստիճան դատական համակարգ եւ Սահմանադրական դատարանը: Սահմանադրությամբ հռչակվեցին դատարանների ակնախության երաշխիքները: Մասնավորապես՝ «Պետական իշխանությունն իրականացվում է Սահմանադրությանը եւ օրենքներին համապատասխան՝ օրենսդիր, գործադիր եւ դատական իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի հիման վրա» (հ. 5), «Հայաստանի Հանրապետությունում արդարադատությունն իրականացնում են միայն դատարանները՝ Սահմանադրությանը եւ օրենքներին համապատասխան», (հ. 91), «Դատավորը եւ սահմանադրական դատարանի անդամը անփոփոխելի են», «Արդարադատություն իրականացնելիս՝ դատավորը եւ սահմանադրական դատարանի անդամը անկախ են եւ ենթարկվում են միայն օրենքին»(հ. 97):

Սակայն, միաժամանակ, 1995 թվականին Սահմանադրությամբ ամրագրվեց, որ արդարադատության խորհուրդը գլխավորում է ՀՀ նախագահը, իսկ արդարադատության նախարարը եւ գլխավոր դատախազը խորհրդի փոխնախագահներն են: Արդարադատության խորհրդի կազմի մեջ էին մտնում նաեւ Հանրապետության նախագահի կողմից 5 տարի ժամկետով նշանակված 14 անդամ (9 դատավոր՝ ընտրված դատավորների ընդհանուր ժողովի ընտրած 27 թեկնածուներից, 3 դատախազ, 2 իրավաբան գիտնական): Արդարադատության խորհրդին վերապահվեցին դատավորների նշանակման, գործող դատավորների լիազորությունները դադարեցնելու հարցում ՀՀ նախագահին առաջարկություններ անելու, գործող դատավորին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու լիազորություններ:

Արդյունքում՝ դատարաններն իրականում անկախ չեն գործադիր իշխանությունից: Գործադիր իշխանության մարմինների վերոնշյալ լիազորությունները երկյուղ առաջացնելու եւ դատավորների վրա իրենց աշխատանքում ճնշում գործադրելու միջոց են, իսկ դատավորների նկատմամբ կամայական ընտրությամբ հետապնդումների իրականացումը (կարգապահական պատասխանատվություն, կոռուպցիայի համար դատական հետապնդում, լիազորությունների դադարեցում) հանգեցնում է նրան, որ դատավորներն ուղղակի կամ անուղղակի կերպով ներգրավվում են հակաօրինական գործունեության մեջ:³

Արդարադատության արդյունավետությունն ընդհանուր առմամբ գնահատելու համար պետք է հաշվի առնել բազմաթիվ գործոններ:

³ Դատական բարեփոխումների ինդեքսը Հայաստանի համար. 2004 դեկտեմբեր. ABA CEELI. 2-րդ հատոր, 2005թ., էջ.էջ. 54, 58 Judicial Reform Index for Armenia. December 2004. ABA CEELI. Volume II., 2005, 30, 33 p.p. See also on the web <http://www.abanet.org/ceeli/publications/jri/home.html>

2004թ. Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցության Կենտրոնական եւ Արեւելյան Եվրոպական իրավական նախաձեռնության (ABA/CEELI) կողմից իրականացված հետազոտությունների արդյունքներով 30 այդպիսի գործոնների անկախ փորձագիտական հետազոտության հիման վրա մշակվել է ՀՀ դատական համակարգի ներկա վիճակի գնահատականը: Փորձաքննության արդյունքում 30 գործոնից 13-ը գնահատվել է «բացասական», 15 գործոն՝ «չեզոք» եւ ընդամենը 2-ը՝ «դրական»:⁴ Բացասական գնահատական ստացած գործոններից են՝ դատավորների ընտրության/նշանակման գործընթացը, դատավորների ծառայողական առաջխաղացման օբյեկտիվ չափանիշները, դատական որոշումները եւ ապօրինի ներգործությունները, դատական գործերի բաշխումը, դատավորների աշխատավարձի համարժեքությունը: Ընդ որում մի շարք չափանիշներով (դատարանների կողմից օրենսդրության վերանայում, դատարանների վերահսկողությունը վարչական պրակտիկայի նկատմամբ, դատավորի անձեռնմխելիությունը պաշտոնական գործունեության համար) 2002թ. համեմատ 2004 թվականին գնահատման ինդեքսները ետընթաց են ունեցել. դրական գնահատականը դարձել է չեզոք, իսկ չեզոք գնահատականը՝ բացասական:

2001թ. հունվարի 25-ին դառնալով ԵԽ անդամ՝ Հայաստանը ստանձնել է պարտավորություն՝ «դատաիրավական համակարգի լրիվ անկախությունը երաշխավորելու համար իրականացնել դատաիրավական համակարգի համալիր բարեփոխում», «անդամակցություն ձեռք բերելուց հետո երեք տարվա ընթացքում բարեփոխել արդարադատության խորհուրդը՝ նրա անկախության ընդլայնման նպատակով», «անդամակցությունից հետո երկու տարվա ընթացքում ապահովել սահմանադրական դատարան դիմելու իրավունքը՝ նաեւ կառավարության, գլխավոր դատախազի, բոլոր ատյանների դատարանների եւ, հատուկ դեպքերում՝ անհատների համար»:⁵

Այս պարտավորությունների կատարման համար անհրաժեշտ էր փոփոխություններ կատարել Սահմանադրության մեջ: Սահմանադրությունում փոփոխություններ կատարելու մասին նախագիծը 2003թ. դրվեց հանրաքվեի, սակայն չհավաքեց անհրաժեշտ ձայներ:

2005թ. նոյեմբերի 27-ի հանրաքվեով Սահմանադրությունում փոփոխություններ կատարվեցին: Որոշ քայլեր արվեցին իշխանությունների տարանջատման եւ գործադիր իշխանությունից դատարանների անկախության ապահովման ուղղությամբ: Մասնավորապես՝

1. փոխվել է Սահմանադրության 94-րդ հոդվածը, արդյունքում՝ դատարանների անկախության երաշխավորը ոչ թե Հանրապետության նախագահն է, այլ Սահմանադրությունը եւ օրենքը:

2. փոխվել են դատավորների նշանակման/լիազորությունների դադարեցման գործում կարելորագույն դեր ունեցող մարմնի՝ արդարադատության խորհրդի, կազմը եւ լիազորությունները:

Սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում (94.1 հոդված) արդարադատության խորհրդը չի գլխավորելու Հանրապետության նախագահը: Արդարադատության խորհրդի նիստերը վարելու է վճռաբեկ դատարանի նախագահը՝ առանց քվեարկության իրավունքի: Արդարադատության խորհրդի կազմի մեջ մտնում են Հայաստանի Հանրապետության դատավորների ընդհանուր ժողովի կողմից գաղտնի քվեարկությամբ հինգ տարի ժամկետով ընտրված ինը դատավորներ, Հանրապետության նախագահի եւ Ազգային ժողովի կողմից նշանակված երկուական իրավաբան-գիտնական: Սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում

⁴ Դատական բարեփոխումների ինդեքսը Հայաստանի համար. 2004 ղեկտեմբեր. ABA CEELI. 2-րդ հատոր, 2005թ., էջ 19, Judicial Reform Index for Armenia. December 2004. ABA CEELI. Volume II., 2005, 7 p. See also on the web <http://www.abanet.org/ceeli/publications/jri/home.html>

⁵ Եվրոպայի խորհրդին անդամակցելու Հայաստանի դիմումի վերաբերյալ ԵԽԽՎ համար 221 կարծիք (28 հունիսի, 2000 թ.)

արդարադատության խորհրդի կազմում շարունակում են մնալ միայն արդարադատության խորհրդի գործող դատավոր եւ իրավաբան գիտնական անդամները (մինչեւ իրենց լիազորությունների ավարտը): Ազգային ժողովը նոր անդամների (2 իրավաբան գիտնական) նշանակումները պետք է կատարի մինչ 2006թ. մարտի 9-ը:

Արդարադատության խորհուրդը (2005թ. հանրաքվեով փոփոխված Սահմանադրության 95-րդ հոդված) այսուհետ

- ինքնուրույն է կազմելու եւ ՀՀ նախագահի հաստատմանը ներկայացնելու դատավորների թեկնածությունների եւ ծառայողական առաջխաղացման ցուցակները, որոնց հիման վրա կատարվում են նշանակումները (մինչ փոփոխությունները ԱԽ-ը ցուցակները կազմում էր արդարադատության նախարարի առաջարկով),

եզրակացություն է տալու վերաքննիչ, առաջին ատյանի եւ մասնագիտացված դատարանների դատավորների ներկայացված թեկնածությունների վերաբերյալ: *Մինչ փոփոխությունները սահմանված էր, որ նշված դատավորների թեկնածությունները առաջարկվում են արդարադատության նախարարի կողմից, փոփոխությունների արդյունքում Սահմանադրությամբ ամրագրված չէ առաջարկող սուբյեկտը:*

Սակայն պահպանվել է Սահմանադրության մեջ 1995թ. ամրագրված այն դրույթը, ըստ որի արդարադատության խորհրդի առաջարկած դատավորների լիազորությունները դադարեցնում կամ առաջարկված թեկնածուին դատավոր է նշանակում ՀՀ նախագահը: Այսինքն վերջնական որոշում կայացնողը նախագահն է եւ սահմանված չէ, թե ինչ կարող է անել արդարադատության խորհուրդը եթե նախագահը դատավոր չի նշանակում իրենց առաջարկած թեկնածուին:

Սահմանադրությունում կատարված վերոնշյալ փոփոխությունները, դրական քայլ լինելով հանդերձ, անուամենայնիվ, չեն կարող բավարար համարվել դատական իշխանության ինստիտուցիոնալ անկախությունը երաշխավորելու համար:

Արդարադատության արդյունավետության վրա իր ազդեցությունը թողնում է նաեւ արդարադատության մատչելիության աստիճանը:

Քրեական եւ քաղաքացիական գործերով քաղաքացիներն ունեն դատարան դիմելու լայն իրավական հնարավորություն: Սահմանադրական փոփոխություններով հանվել է նաեւ օրինական ուժի մեջ մտած վճիռները, դատավճիռները եւ որոշումները վճռաբեկ դատարան միայն գլխավոր դատախազի, նրա տեղակալների կամ հատուկ արտոնագիր ունեցող փաստաբանների միջոցով բողոքարկելու պահանջը:

Պրակտիկայում սակայն արդարադատության մատչելիության խնդիրներ ծագում են բնակչության տնտեսական ոչ բարվոք վիճակի պատճառով:

Մատչելիության ապահովման ֆինանսական մեխանիզմներից ՀՀ օրենսդրությամբ ներկայումս ամրագրված են երկուսը.

1. դատական ծախսերի գծով որոշ արտոնություններ⁶,

2. որոշակի դեպքերում անվճար իրավաբանական օգնություն ստանալու քաղաքացիների իրավունքը:

Անվճար իրավաբանական օգնություն տրամադրվում է հիմնականում քրեական գործերով: Քաղաքացիական գործերով անվճար իրավաբանական օգնություն տրամադրվում է Քաղաքացիական օրենսգրքի երկու հոդվածներին վերաբերվող գործերով: Քաղաքացիական գործերը կազմում են դատարաններում քննվող գործերի 90 տոկոսը: Երկրի բնակչության հիմնական մասը տնտեսական դժվարությունների պատճառով չի կարողանում վճարել իրավաբանական ծառայությունների համար:

Անհրաժեշտ է փաստել, որ ՀՀ-ում առկա էին արդարադատության մատչելիության հետ կապված այլ խնդիրներ եւս: Մասնավորապես, ՀՀ քաղաքացիները եւ մարդու իրավունքների պաշտպանը Սահմանադրական դատարան դիմելու իրավունք ստացան միայն 2005թ. սահմանադրական փոփոխություններից հետո:

⁶ ԾԾ 1998Ա. ԹՅ ԾՅ ԱՅ ԾՇՅ ԻՅ Կ 1Յ Ի 3 Ի 3 հաձԱՅ Կ Ան»ԿԵ. ընԿ 70 Նա՛Ի, ՇԿաձ»Ե ԿՅ »Թ ԾԾ 1997Ա. ձ»Ի 3 Ի 3 Կ Ի ձոնԿ ԱՅ ԵՇԿ Ան»ԿնԿ 21-22 Նա՛Ի 3 Ի Կ»ն:

2005թ. Սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում (Սահմանադրության 101 հոդված) «Սահմանադրությամբ եւ սահմանադրական դատարանի մասին օրենքով սահմանված կարգով սահմանադրական դատարան կարող են դիմել՝

... 6) յուրաքանչյուր ոք՝ կոնկրետ գործով, երբ առկա է դատարանի վերջնական ակտը, սպառվել են դատական պաշպանության բոլոր միջոցները եւ վիճարկվում է այդ ակտով իր նկատմամբ կիրառված օրենքի դրույթի սահմանադրականությունը».

Քաղաքացիները սահմանադրական դատարան դիմելու իրավունքը կկարողանան իրականացնել 2006թ. հունիսի 1-ից (փոփոխված Սահմանադրության հոդված 116):

Սահմանադրական դատարան դիմելու իրավունք են ստացել նաեւ դատարանները՝ «իրենց վարույթում գտնվող կոնկրետ գործին առնչվող նորմատիվ ակտերի դրույթների սահմանադրականության հարցերով»:

4. Հանրահավաքներ, ժողովներ, երթեր, մարդկանց ազատ տեղաշարժ

Ըստ ՀՀ Սահմանադրության՝ քաղաքացիներն ունեն խաղաղ, առանց զենքի ժողովներ, հանրահավաքներ, երթեր եւ ցույցեր անցկացնելու իրավունք:

Մինչ 2004թ. ապրիլ ընդունված չէր երթերի եւ ցույցերի մասին օրենք: Չկային հանրահավաքների, երթերի, ցույցերի անցկացմանը վերաբերող կարգեր, եւ ուղղակիորեն գործում էր հանրահավաքներ անցկացնելու ազատությանը վերաբերող սահմանադրական նորմը: Սակայն Երեւանի քաղաքապետարանը, հիմնվելով ՀՀ նախագահի՝ «Երեւան քաղաքում պետական կառավարման մասին» 1997թ. հրամանագրի վրա (որը այդպիսի լիազորություն չի վերապահում) արտոնում կամ չէր թույլատրում հանրահավաքների անցկացումը:

2004թ. ընթացքում ընդդիմության նախաձեռնած 6 հանրահավաքից 5-ի դիմումները մերժվել են: Մերժման հիմնավորումներում, մասնավորապես, Երեւանի քաղաքապետի 01/03-3331h գրությամբ ձեւակերպված է.

«... հաշվի առնելով Երեւան քաղաքի «Կենտրոն» թաղային համայնքի ավագանու 01.04.04 հրավիրված արտահերթ նիստում Երեւանի քաղաքապետին ուղղված ուղերձը Կենտրոն համայնքի տարածքում հանրահավաքների, երթերի եւ ցույցերի արտոնման հարցում հնարավորինս ձեռնպահ մնալու մասին, ս/թ մայիսի 21-ին ժամը 19.00-ին Մատենադարանի տարածքում հանրահավաքի անցկացումը գտնում ենք ոչ նպատակահարմար...»:

2003-2004 թ.թ. ընդդիմության անցկացրած ցույցերին ու հանրահավաքներին հետեւում էին զանգվածային ձերբակալությունները: Հանրահավաքների մասնակիցները ձերբակալվում էին չարտոնված հանրահավաքի, երթի, ցույցի մասնակցելու, հանրահավաքների սահմանված կարգը խախտելու համար եւ առանց փաստաբանի ներկայության, փակ դռների հետեւում, ընթացակարգային խախտումներով ընթացող դատավարություններով ենթարկվում վարչական պատասխանատվության:

Ազատ տեղաշարժի իրավունքը եւս Սահմանադրությամբ երաշխավորված է: Սակայն հանրահավաքների օրերին փակվում էին մարզեր-Երեւան ճանապարհները, խափանվում էր երթեւեկությունը, մարդիկ չէին կարողանում հասնել իրենց աշխատավայր կամ վերադառնալ տուն: Քաղաքացիներին Երեւան՝ հանրահավաքի տեղափոխած վարորդները ահաբեկվում էին:

Մասնավորապես՝ ոստիկանություն բերման են ենթարկվել Նվեր Բարսեղյանը (Վարդենիսից, հանել են նրա ավտոբուսի համարանիշները), Կարեն Բայբուրդյանը (Մալաթիա-Սեբաստիա համայնքի բնակիչ): Մասիսի բնակիչ, վարորդ Վազգեն Աբրահամյանը ենթարկվել է վարչական տույժի, Նոր Հաճընից մի վարորդի մեքենան տարվել է տուգանային հրապարակ, իսկ ինքը ենթարկվել է վարչական տույժի:

Երբ քաղաքացիները փորձում էին իրականացնել ազատ տեղաշարժվելու իրենց իրավունքը, հրահրվում էին անկարգություններ, այնուհետեւ՝ հարուցվում քրեական գործեր:

Չերթական անգամ Արմավիրի մայրուղին փակելու ժամանակ զանգվածային անկարգություններ կատարելու պատրվակով քրեական գործ հարուցվեց Կառլոս Չարությունյանի, Վաչագան Չարությունյանի, Ազատ Գրիգորյանի, Նահապետ Թամանյանի (Էջմիածնի բնակիչ) նկատմամբ եւ նրանց ներկայացվեց քրեական մեղադրանք՝ զանգվածային անկարգություններ որակմամբ (ՀՀ ՔՕ հ.206.3):

Այս ամենի մասին բազմաթիվ փաստեր կան ինչպես հայաստանյան մամուլում, այնպես էլ Հայաստանի եւ միջազգային իրավապաշտպան կազմակերպությունների զեկուլյցներում ու հայտարարություններում⁷:

ՀՀ դատարանների նախագահների խորհուրդը, ի պատասխան Սահմանադրական դատարանի պնդման⁸, ըստ որի հանրահավաքների մասնակիցների նկատմամբ վարչական կալանքների կիրառումը չի համապատասխանում իրավական պետության չափանիշներին, 2004թ. ապրիլի 25-ին պարզաբանել է⁹, որ երթերի, ցույցերի կազմակերպման ու անցկացման կարգը սահմանվել է «ԽՍՀՄ-ում ժողովների, միտինգների, փողոցային երթերի եւ ցույցերի կազմակերպման ու անցկացման կարգի մասին» 28.10.88թ. օրենքով:

Նշենք, որ նման օրենք չկա: 1988թ. հոկտեմբերի 28-ին ընդունվել է «ՍՍՀՄ-ում ժողովների, միտինգների, փողոցային երթերի եւ ցույցերի կազմակերպման ու անցկացման կարգի մասին» ՍՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության հրամանագիրը¹⁰: ՀՀ Գերագույն խորհուրդը 1991թ. սեպտեմբերի 25-ին հատուկ օրենք ընդունեց օրենսդրական որոշ ակտեր մինչեւ նոր օրենսգրքի ընդունումը ուժի մեջ թողնելու մասին: Այդ ցանկում բացակայում է վերոհիշյալ նորմատիվ ակտը: Բացի այդ, ԱՊՀ ստեղծման պայմանագրի 11-րդ հոդվածի համաձայն, անդամ պետությունների տարածքում չեն գործում երրորդ պետությունների, ներառյալ ԽՍՀՄ-ի նորմերը:

ԵԽՏԿ-ն արտահերթ կարգով քննարկեց ՀՀ քաղաքական իրավիճակը եւ 2004թ. ապրիլի 28-ին ընդունած իր 1374 բանաձեւում (փաստաթուղթ 10163) պարտավորեցրեց Հայաստանին ձեռնարկել բոլոր հնարավոր քայլերը՝ օրենսդրորեն եւ գործնականում խաղաղ հանրահավաքների իրավունքը ապահովելու եւ չարդարացված սահմանափակումներից զերծ մնալու համար:¹¹

2004 ապրիլի 27-ին ընդունվեց եւ մայիսի 22-ին ուժի մեջ մտավ «Ժողովներ, հանրահավաքներ, երթեր եւ ցույցեր անցկացնելու մասին» օրենքը, որի վերաբերյալ ԵԽՏԿ տվել էր «խիստ սահմանափակող» բնորոշումը: Դեռ մինչ ընդունումը օրենքի նախագիծն «անընդունելի, եվրոպական չափանիշներին չհամապատասխանող» էին համարել ԵԱՀԿ-ն, Վենետիկի հանձնաժողովի փորձագետները (CDL(2004)022), իսկ ԵԽՏԿ-ն հորդորել էր այն «համապատասխանեցնել ԵԽ սկզբունքներին եւ չափանիշներին» (ԵԽՏԿ 1361 բանաձեւ, կետ 15, 27 հունվարի 2004թ., փաստաթուղթ 10027):¹²

Այդ օրենքը հայեցակարգային առումով ոչ թե հանրահավաքների ազատության իրավունքի երաշխիքները ամրապնդող, այլ պետական լիազոր մարմինների

⁷ ԵԽՏԿ 1361 (2004) բանաձեւ, 27 հունվարի 2004թ., փաստ. 10027, ԵԽՏԿ 1374 (2004) բանաձեւը, 28 ապրիլի 2004թ., փաստ. 10163, ԱՄՆ Պետքարտուղարության Խոսնակ Ռ.Բաուլչերի հայտարարությունը (ապրիլ 2004թ.), «Դիտորդ» 2003 N 3-4, «Դիտորդ» 2004, N1-2,

⁸ ՀՀ ՍԴ որոշում ՍԴՈ 412, 16 ապրիլի 2003թ.

⁹ ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդի որոշում թիվ 51

¹⁰ *Äääññòè Ääðòíáññáí ñíááðà ÑÑÑÐ*, 1998 № 64 № ò.504.

¹¹ Փաստաթուղթ 10163, կետ 9/բ:

¹² ԵԱՀԿ ԺՀՄԴ-ի եզրակացությունը «Ժողովներ, հանրահավաքներ, երթեր եւ ցույցեր անցկացնելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի վերաբերյալ (2004թ. ապրիլի 4): Պատրաստվել է Բիրմինգեմի համալսարանի պրոֆեսոր Ջերեմի ՄաքԲրայդի կողմից:

իրավասությունները սահմանող եւ հրապարակային միջոցառումների կազմակերպումն ու անցկացումը սահմանափակող բնույթ ունեն.

1. Օրենքի 2-րդ, 10-րդ, 12-րդ հոդվածների համաձայն՝ զանգվածային միջոցառումներ, որպիսիք համարվում են ընդամենը 100 մասնակից ունեցողները, կարող են անցկացվել միայն լիազոր մարմնին առնվազն 3 օր առաջ գրավոր իրազեկելուց հետո: Դա անհնար է դարձնում 100-ից ավելի մասնակիցներով բողոքի ակցիա կազմակերպելը որեւէ հրատապ, անակնկալ ծագած հարցի կապակցությամբ:

2. Միջազգային չափորոշիչները, ՀՀ Սահմանադրության 43-րդ հոդվածը (մինչ 2005թ. սահմանադրական փոփոխությունները 48-րդ հոդվածը) սպառնիչ կերպով սահմանել են, թե ինչ հիմքերով կարող են սահմանափակվել հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները: Մինչդեռ, օրենքը սահմանում է հանրահավաքները արգելելու նոր, լայնածավալ հիմքեր: Համաձայն օրենքի 13 հոդվածի՝ զանգվածային հրապարակային միջոցառում անցկացնելու մասին իրազեկումը քննարկող մարմինները, Երեւանում՝ քաղաքապետը, մարզերում՝ համայնքի ղեկավարը, կարող են *արգելել* զանգվածային հրապարակային միջոցառման անցկացումը

2.1. Եթե «միեւնույն ժամանակ միեւնույն վայրում մեկ այլ միջոցառում է նախատեսվում, որը բացառում է առաջինի անցկացումը»: Միջոցառումների միաժամանակյա անցկացման հնարավորությունների գնահատականը փաստորեն թողնված է լիազոր մարմնի կամքին, առանց հստակեցնելու «բացառել» հասկացությունը,

2.2. Եթե «առկա են հավաստի տվյալներ, որ միջոցառման անցկացումը իրական վտանգ է սպառնում անձաց կյանքին կամ առողջությանը»: Հստակեցված չէ «հավաստի տվյալներ» հասկացությունը կամ վտանգի աստիճանը: Ըստ միջազգային չափանիշների ենթադրությունների վրա հենվելն ընդունելի չի համարվում: Ուրիշներին անհարմարություն պատճառելը չպետք է մեկնաբանել որպես իրավիճակ, որում ցույցը դադարում է խաղաղ լինելուց,

2.3 «ՀՀ կառավարության սահմանած պետական, հատուկ, կարելորագույն նշանակության օբյեկտների, մշակութային ու մարզական համալիրների (դրանցում այլ միջոցառումների անցկացման դեպքում) տարածքներում եւ դրանցից 150 մետրից պակաս հեռավորության վրա»: ՀՀ կառավարության «Հատուկ, կարելորագույն եւ պատմամշակութային նշանակության օբյեկտների պետական պահպանության մասին» որոշմամբ այդպիսի օբյեկտներ են համարվում Երեւանի կենտրոնում տեղակայված վարչական շենքերը, ինչը անհնար է դարձնում Երեւանի կենտրոնում միջոցառումներ անցկացնելը,

2.4. «մշակութային ու մարզական համալիրներներում եւ այդ տարածքներից 150 մետրից պակաս հեռավորության վրա այլ միջոցառումների անցկացման դեպքում»: Պարզ չէ, թե ինչպես է իրազեկումը քննարկող մարմինը նախօրոք իմանալու «այլ միջոցառումների մասին», քանի որ տվյալ միջոցառումների անցկացման համար իրազեկումը պարտադիր չէ: Ինչու՞ է գերապատվությունը տրվում մշակութային եւ մարզական համալիրների տարածքներում եւ այդ տարածքներից 150 մետրից պակաս հեռավորության վրա անցկացվող միջոցառումներին եւ ոչ թե հավաքների ազատության սահմանադրական իրավունքին,

2.5. «անցկացվող երթի պատճառով կկազմալուծվի տվյալ բնակավայրի կամ միջպետական ճանապարհների երթեւեկությունը»: Ըստ միջազգային չափանիշների միայն այն հանգամանքը, որ անցկացվող հանրահավաքը կամ երթը կարող է կազմալուծել ճանապարհային երթեւեկությունը, չի կարող հիմք լինել այդ միջոցառման արգելման կամ դադարեցման համար: Ոստիկանության ուղղակի պարտավորությունն է աշխատանքի արդյունավետ մեթոդներով հաղթահարել խնդիրը: Երթեւեկության ընթացքը խախտելու չափանիշը ԵԱՀԿ-ն գնահատել է «չափազանց աղոտ», իսկ միջոցառման հարկադիր դադարեցման համար առկա միջոցները «ոչ հստակ»:¹³

¹³ ԵԱՀԿ ԺՆՄԻԳ-ի եզրակացությունը «Ժողովներ, հանրահավաքներ, երթեր եւ ցույցեր անցկացնելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի վերաբերյալ (2004թ. ապրիլի 4):

Վեներտիկի հանձնաժողովն իր վաթսուներորդ նստաշրջանում (Վեներտիկ, հոկտեմբեր 8-9, 2004թ.) կարծիք է հայտնել (CDL-AD(2004)039), (CDL(2004)42), որ «ժողովներ, հավաքներ, երթեր եւ ցույցեր անցկացնելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը չի համապատասխանում այն ընդհանուր պահանջին, ըստ որի՝ հատկապես հավաքների իրավունքին նվիրված օրենքները պետք է բավարարվեն պետական մարմինների կողմից թույլատրելի միջամտության օրենսդրական հիմքերը սահմանելով: Բացի այդ, օրենքը սահմանում է միջոցառումների սահմանափակումների ոչ պատշաճ թույլատրելի հիմքեր»:

Եվրոպայի խորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովը 2004թ. հոկտեմբերին ընդունած 1405(2004) բանաձեւում կոչ արեց Հայաստանի իշխանություններին «2005թ. մարտից ոչ ուշ փոփոխություններ կատարել օրենքում, որպեսզի այն համապատասխանի Եվրոպայի խորհրդի չափանիշներին՝ գործնականում ապահովելու ժողովների ազատությունը»:

Նախապատրաստվեց «ժողովներ, հավաքներ, երթեր եւ ցույցեր անցկացնելու մասին» օրենքում փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի նախագիծ: Այն փորձաքննության է ենթարկվել ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի¹⁴ եւ Վեներտիկի հանձնաժողովի¹⁵ կողմից, որոնց կարծիքները համընկնում են: Այս երկու մարմինները կարծիք են հայտնել, որ «ժողովներ, հանրահավաքներ, երթեր եւ ցույցեր անցկացնելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում առաջարկվող փոփոխությունների նախագծով նախատեսվում են որոշակի դրական տեղաշարժեր, այնուհանդերձ, սահմանափակումները շարունակում են խիստ ծանր մնալ, եւ խորհուրդ է տրվում այս ուղղությամբ լրացուցիչ քայլեր ձեռնարկել»:

Վեներտիկի հանձնաժողովը (Ստրասբուրգ, 8-ը փետրվարի 2005թ. կարծիք No 290 / 2004 CDL(2005)018) կոչ է արել փոխել սահմանափակումների (հ.9) անընդունելի երկար ցուցակը (կարծիք (CDL(2004)42):

2005թ. հոկտեմբերի 3-ին «ժողովներ, հավաքներ, երթեր եւ ցույցեր անցկացնելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին» օրենքը որոշակի փոփոխություններով ընդունվեց:

Չնայած որոշ բարելավումներին, օրենքի ընդհանուր հայեցակարգը չի փոխվել: Այն շարունակում է կրել ոչ թե հանրահավաքների ազատության երաշխիքները ամրապնդող, այլ հրապարակային միջոցառումների կազմակերպումն ու անցկացումը սահմանափակող բնույթ:

Մասնավորապես, եթե մինչ օրենքի փոփոխությունները հրապարակային միջոցառումները որոշ տարածքներում պարտադիր արգելվում էին, ապա կատարված փոփոխություններով՝ պարտադիր արգելքը տարածվում է միայն զորամասերի, պաշտպանական նշանակության օբյեկտների, ՔԿՀ-երի, նախնական կալանքի վայրերի տարածքներից 150 մետրից պակաս հեռավորության վրա: Օրենքում նշված մյուս վայրերում հրապարակային միջոցառումը լիազոր մարմնի կողմից «կարող է արգելվել», այսինքն կարող է նաեւ չարգելվել:

Փոփոխություններով (հ.6) կանուրջների վրա, թունելներում, ստորերկրյա վայրերում, վտանգավոր շինություններում, շինհրապարակներում հրապարակային միջոցառումների անցկացումն արգելու համար լրացուցիչ նախապայմաններ են դրվել՝ «եթե վտանգված են հանրային անվտանգությունը, մասնակիցների եւ այլոց առողջությունը ...»:

Դրական փոփոխություն է այն, որ եթե ոչ զանգվածային միջոցառումը ինքնաբուխ վերածվել է զանգվածայինի, այն կարող է անցկացվել առանց իրազեկման:

¹⁴ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐ «ԺՈՂՈՎՆԵՐ, ՀԱՆՐԱՀԱՎԱՔՆԵՐ, ԵՐԹԵՐ ԵՎ ՑՈՒՅՑԵՐ ԱՆՑԿԱՑՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ» ՀՀ ՕՐԵՆՔՈՒՄ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ» ՕՐԵՆՔԻ ՆԱԽԱԳԾԻ ԵՎ ՀԱՐԱԿԻՑ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ», Վարչակազմ, 9 փետրվարի, 2005 եզրակացություն. ASSEMBLY – ARM/001/2005 (IU)

¹⁵ Կարծիք No 290 / 2004 CDL(2005)018 ընդունված Վեներտիկի հանձնաժողովի լիազումար նիստում, Ստրասբուրգ, 8-ը փետրվարի 2005թ.

Պահպանվել են զանգվածային հրապարակային միջոցառման արգելման վերը նշված հետեւյալ հիմքերը՝ միեւնույն վայրում միաժամանակյա միջոցառումների անցկացման անհնարինությունը, հավաստի տվյալների առկայությունն այն մասին, որ «միջոցառման անցկացումը իրական վտանգ է սպառնում անձաց կյանքին կամ առողջությանը»:

Եթե նախկինում արգելվում էր պետական եւ տեղական ինքնակառավարման մարմինների աշխատանքային տարածքներում եւ ՀՀ կառավարության սահմանած պետական, հատուկ, կարեւորագույն նշանակության օբյեկտների, տարածքներում եւ դրանցից 150 մետրից պակաս հեռավորության վրա հրապարակային զանգվածային միջոցառումների անցկացումը, ապա փոփոխություններով սահմանվել է ցանկ, որտեղ կարող է արգելվել հրապարակային զանգվածային միջոցառման անցկացումը:¹⁶ Այդ ցանկում պետական մարմիններից ընդգրկված է միայն ՀՀ նախագահի նստավայրը: Որից այնքան հեռավորության վրա կարող է արգելվել զանգվածային միջոցառման անցկացումը, որքան ոստիկանությունը անհրաժեշտ կհամարի անվտանգության նկատառումներով:

Եթե մինչ օրենքի փոփոխությունները մշակութային, մարզական համալիրների (դրանցում այլ միջոցառումների անցկացման դեպքում) տարածքներում եւ դրանցից 150 մետրից պակաս հեռավորության վրա, հրապարակային զանգվածային միջոցառման անցկացումը արգելվում էր, ապա այժմ դրանց անցկացումը կարող է միայն սահմանափակվել եւ այն էլ բացառապես մշակութային, մարզական համալիրների տարածքում: Սակայն «սահմանափակվել» տերմինը օրենքում հստակեցված չէ եւ սահմանափակման ձեւը թողնված է լիազոր մարմնի հայեցողությանը:

Հանվել են զանգվածային հրապարակային միջոցառման արգելման հետեւյալ հիմքերը. «եթե անցկացվող երթի պատճառով կկազմալուծվի տվյալ բնակավայրի կամ միջպետական ճանապարհների երթուղիները» եւ «եթե նշված վայրի անմիջական մոտակայքում նույն օրը նույն ժամին տեղի է ունենալու կազմակերպիչի ընդդիմադիր անձանց կողմից անցկացվող զանգվածային հրապարակային մեկ ուրիշ միջոցառում, եւ առկա են հավաստի տվյալներ ընդդիմադիր ուժերի ընդհարման իրական վտանգի վերաբերյալ»:

2004թ. դեկտեմբերի 24-ին փոփոխություններ են կատարվել Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ եւ ՀՀ Քրեական օրենսգրքերում, այնուհետեւ 2005թ. հոկտեմբերի 4-ին կրկին ՀՀ Քրեական օրենսգրքում: Արդյունքում *քրեականացվել է* օրենքով սահմանված կարգի խախտմամբ հրապարակային միջոցառում կազմակերպելը, անցկացնելը եւ օրենքով սահմանված կարգի խախտմամբ հրապարակային միջոցառումը դադարեցնելու վերաբերյալ որոշման պահանջներին չենթարկվելուն ուղղված կոչեր անելը:¹⁷ Իսկ ՀՀ Քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի գործողությունը, որով քրեական պատասխանատվություն էր սահմանվում հասարակական կարգը խախտող խմբային այնպիսի գործողություններ կազմակերպելու կամ դրանց ակտիվորեն մասնակցելու համար, որոնք «առաջացրել են պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների, կապի կազմակերպությունների կամ տրանսպորտի աշխատանքի խանգարում, եւ զուգորդված են իշխանության ներկայացուցիչների օրինական պահանջներին բացահայտորեն չհնազանդվելու հետ, եթե բացակայում են ավելի ծանր հանցագործության հատկանիշներ» դադարեցվել է:

Այս նորմերը եւս արժանացել են ԵԱՀԿ եւ Վեներտիկի հանձնաժողովի քննադատությանը: Վերջիններս կասկածելի են համարել այս նոր դրույթների համատեղելիությունը օրինականության սկզբունքի հետ, որը քրեական իրավունքում

¹⁶ ՀՀ կառավարության «Հատուկ, կարեւորագույն եւ պատմամշակութային նշանակության օբյեկտների պետական պահպանության մասին» որոշմամբ այդպիսի օբյեկտներ են համարվում Երեւանի կենտրոնում տեղակայված վարչական շենքերը:

¹⁷ Քրեական օրենսգրքի 225-րդ հոդված:

հիմնարար է եւ արգելում է օրենքի կամայական կիրառումը: Նրանք քրեական պատասխանատվության սահմանումը հնարավոր են համարել միայն այն դեպքում, երբ ցույցին մասնակցող անձը բռնություն է գործադրում կամ ֆիզիկական վնաս է պատճառում:

Իր CDL(2005)018 կարծիքում Վեներտիկի հանձնաժողովը նշել է, որ դա ՀՀ քրեական օրենսգրքի եւ Վարչական իրավախախտումների մասին օրենսգրքի վերոնշյալ փոփոխությունների հետ միասին հիմք կհանդիսանա, որ «արգելվեն այն ցույցերի կազմակերպումն ու անցկացումը, որոնք պետք է փաստացիորեն թույլատրվեն»:

Օրենքի գործողության մեջ մտնելուց հետո (22.05.04թ.) Երեւանի քաղաքապետը կարող է միայն ի գիտություն ընդունել հանրահավաքի անցկացումը կամ արգելել այն օրենքով սահմանված հիմքերով: Այս դրույթը քաղաքապետարանի կողմից յուրահատուկ մեկնաբանություն է ստացել: Այսպես՝ քաղաքապետարանի «Ձանգվածային հրապարակային միջոցառման անցկացումն արգելելու մասին» 01.06.2004-ի 05/1 որոշման մեջ նշված է. «Քննարկելով քաղաքացիներ Կորյուն Առաքելյանի, Ալբերտ Բազեյանի, Վիկտոր Դալլաքյանի եւ այլոց 31.05.2004թ. իրազեկումը եւ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ՀՀ դատախազական մարմիններում հարուցված են քրեական գործեր, կապված նախկինում անցկացված հանրահավաքների հետ, ինչպես նաեւ ղեկավարվելով «Ժողովներ, հանրահավաքներ, երթեր եւ ցույցեր անցկացնելու մասին» ՀՀ օրենքի 13-րդ հոդվածի 1-ին կետի 3-րդ ենթակետով եւ Երեւանի քաղաքապետի 17.05.2004թ հ.856-Ա որոշմամբ. Արգելել քաղաքացիներ Կորյուն Առաքելյանին, Ալբերտ Բազեյանին, Վիկտոր Դալլաքյանին եւ այլոց ս/թ հունիսի 4-ին ժամը 18.00-ից մինչեւ 21.00-ն Մատենադարանին հարակից տարածքում անցկացնել հանրահավաք»:

Չի արգելվել միայն 2004 թ. հունիսի 16-ի հանրահավաքը (հունիսի 11-15-ը Երեւանում էր ԵՄ մոնիտորինգի հանձնաժողովի համագեկուցողը):

2005 թվականին, մինչ սահմանադրական հանրաքվեն, ի տարբերություն 2004-ի, հանրահավաքներ եւ երթեր քիչ են անցկացվել: Սակայն անցկացվածները զուգորդվել են իշխանությունների կողմից կամայական գործողություններով, ոստիկանական հետապնդումներով:

Մի շարք հասարակական կազմակերպություններ դիմել էին քաղաքապետարան՝ իրազեկելով ի պաշտպանություն «Ա1+» հեռուստաալիքի երթ անցկացնելու մասին: Քաղաքապետարանը արգելել է երթի անցակցումը: Այնուամենայնիվ ապրիլի 2-ին մեկնարկեց երթը եւ հանրահավաքը, որի ժամանակ պետավտոտեսչության աշխատակիցները տուգանային հրապարակ տարան «Ա1+»-ին պատկանող մեքենան, որի մեջ պաստառներ էին, բարձրախոսներ եւ այլ տեխնիկա:

2005 թվականի ապրիլի 20-ին Սեւան քաղաքում «Նոր ժամանակներ» կուսակցության ղեկավար Արամ Կարապետյանի հետ սեւանցիների հանդիպումը ավարտվեց ողբերգական միջադեպով: Հանրահավաքը տեղի իշխանությունների կողմից արտոնվել էր, սակայն միջոցառումից 20 րոպե առաջ մշակույթի պալատը, որտեղ պետք է տեղի ունենար հավաքը, հոսանքազրկվեց: Հանրահավաքի ժամանակ, որը ստիպված անց է կացվել մշակույթի պալատի մոտ, ոստիկանները եւ քաղաքացիական հագուստներով այլ մարդիկ քաշքշուկ են սկսել հանրահավաքի մասնակիցների հետ: Քաշքշուկը տեւել է 15-20 րոպե, որից հետո, ականատեսների վկայությամբ, հանրահավաքը խանգարողներից մեկը կրակել է մասնակիցների վրա: Ոտքի հրազենային վնասվածքով հիվանդանոց է տեղափոխվել «Նոր ժամանակներ» կուսակցության երիտասարդական թեւի անդամ, ԵՊՀ ուսանող Գարեգին Պետրոսյանը:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների հետ կապված զանգվածային միջոցառումների ժամանակ (մասնավորապես՝ Հրազդանի քաղաքապետերի ընտրություններ հետ կապված Հրազդանի վարչական շենքի դիմաց 2005թ. հոկտեմբերի 9-ին կազմակերպված հանրահավաքը) կիրառվել է էլեկտրաշոկ, ծեծի են ենթարկվել հանրահավաքի մասնակիցները:

«Հանրապետություն» կուսակցությանը՝ իր համագումարին նախորդող մարզային հանդիպումներ անցկացնելու համար շենքեր չեն տրամադրվել:

2005թ. նոյեմբերի 2-ին Թալինում Ս.Դեմիրճյանի հետ բնակիչների հանդիպման համար տրամադրվել է փոքր դահլիճ, որի դռները հետագայում ոստիկանները փակել են՝ տեղեր չլինելու պատճառաբանությամբ: Հավաքը տեղափոխվել է դահլիճից դուրս: Ոստիկանության տարածքային բաժնի պետը, հիմնավորելով, որ «դրսում հանրահավաք անելու թույլատվություն չկա», պահանջել է վերադառնալ դահլիճ:

«Ժառանգություն» կուսակցությունը իրազեկել է Երեւանի քաղաքապետարանին 2005թ. նոյեմբերի 25-ին Ազատության հրապարակում (Օպերայի շենքի բակում) ժամը 15.00-ին «Քաղաքացիական ժողով» անցկացնելու մասին: Քաղաքապետարանը արգելել է միջոցառումը՝ պատճառաբանելով, որ նույն վայրում նույն ժամին սկսվելու է համերգայոպ աստղերի մասնակցությամբ:

Նոյեմբերի 23-ին Երեւանի քաղաքապետարանն ի գիտություն է ընդունել «Հանրապետություն» կուսակցության՝ նոյեմբերի 27-ին, 28-ին, 29-ին Երեւանում, Մատենադարանի մերձակա հրապարակում հանրահավաք անցկացնելու իրազեկումը: Որից հետո Երեւանի քաղաքապետարանը նոյեմբերի 28-ի ուշ երեկոյան չեղյալ է հայտարարել նոյեմբերի 29-ի հանրահավաքի վերաբերյալ իրազեկումը «ի գիտություն» ընդունելու մասին իր որոշումը: Ըստ քաղաքապետարանի կազմակերպչական բաժնի պետի տեղակալ Իրինա Գրիգորյանի, նման որոշման պատճառը ընդդիմության նոյեմբերի 27-ի հայտարարությունն է այն մասին, որ մտադիր չեն իշխանությունների դեմ պայքարը վարել իրավական դաշտում: Քաղաքապետարանի որոշման մեջ հղում է արված «Ժողովներ, հանրահավաքներ, երթեր եւ ցույցեր անցկացնելու մասին» ՀՀ օրենքի 13-րդ հոդվածին, որը թույլտվությունը չեղյալ համարելու կարգ չի նախատեսում: Ըստ այդ հոդվածի՝ իրազեկման քննարկման արդյունքում զանգվածային հրապարակային միջոցառումը կարող է արգելվել, եթե առկա են հավաստի տվյալներ, որ միջոցառման անցկացումը իրական վտանգ է սպառնում անձաց կյանքին կամ առողջությանը:

Սահմանադրական փոխոխությունների նոյեմբերի 27-ի հանրաքվեի դեմ կազմակերպված բողոքի ակցիաների մասնակիցներին ոստիկանները կրկին սկսել են ծեծել, բռնությամբ նստեցնելով մեքենաները՝ տարել անհայտ ուղղությամբ, տեղափոխել ոստիկանական բաժանմունքներ, չեն թույլատրել հանդիպում փաստաբանների հետ, մի քանի ժամ պահելուց հետո՝ կազմելով արձանագրություններ «չարտոնված ցույցին մասնակցելու մասին», ազատ են արձակել, կանգնեցրել են ընդդիմության կազմակերպած ավտոերթին մասնակցող մեքենաները, ծեծել վարորդներին, մեքենաները տարել տուգանային հրապարակ:

Դեկտեմբերի 2-ին ընդդիմության հանրահավաքը քաղաքապետարանի կողմից արգելվել է՝ պատճառաբանությամբ, որ այդ օրը Երեւանում է լինելու Ռուսաստանի Դաշնության վարչապետ Միխայիլ Ֆրադկովը:

Այս միջոցառումների օրերին եւս խախտվել է քաղաքացիների ազատ տեղաշարժի իրավունքը. 2005թ. նոյեմբերի 4-ին Կոտայքի մարզի Ալափարս, Սուլակ եւ Արզաքան գյուղերի խաչմերուկներում տեղի ոստիկանությունը կանգնեցնում եւ ետ էր ուղարկում Չարենցավան մտնող մեքենաները: Նոյեմբերի 11-ին Ջովունի գյուղում ընդդիմության հետ հարակից բնակավայրերից հանդիպման եկող մեքենաներից ոստիկանությունը իջեցրել է մարդկանց, մեքենաները տարել տուգանային հրապարակ: Նոյեմբերի 1-ին փակվել են գյուղերից դեպի Թալին բերող ճանապարհները:

Հանրահավաքների եւ ազատ տեղաշարժի իրավունքի իրականացումը ապահովելու համար անհրաժեշտ են՝

1. «Ժողովներ, հանրահավաքներ, երթեր եւ ցույցեր անցկացնելու մասին» օրենքի փոփոխություններ՝ միջազգային չափարոշիչներին համապատասխան, մասնավորապես.

- առաջին հերթին հայեցակարգային առումով փոփոխել օրենքը՝ այն դարձնելով հանրահավաքների ազատության իրավունքի երաշխիքները ամրապնդող օրենք,
- վերացնել հրապարակային միջոցառման կազմակերպման եւ անցկացման սահմանափակումները, դրանք նախատեսելով միայն հատուկ դեպքերում (արտակարգ իրավիճակ եւ ռազմական դրություն),
- պետական լիազոր մարմինների օրենքի կամայական մեկնաբանությունները բացառելու համար հանրահավաքներին վերաբերող բոլոր կարգերը սահմանել օրենքով:
- 2. Բացառել հանրահավաքների կազմակերպիչների եւ մասնակիցների նկատմամբ վարչական կամ քրեական պատասխանատվությունը:
- 3. ՀՀ Նախագահի նստավայրի մոտ հանրահավաքներ, երթեր ցույցեր անցկացնելու արգելքը հանել:
- 4. Պատասխանատվության ենթարկել քաղաքացիների ազատ տեղաշարժին խոչնդոտած ոստիկաններին:

5. Խոշտանգումներ, անմարդկային վերաբերմունք

Հայաստանի Հանրապետությունը 1991 թ. անկախացումից հետո խոշտանգումների եւ այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի կանխարգելման ուղղությամբ կատարել է հետեւյալ քայլերը. միացել է ՄԱԿ - ի Քաղաքացիական եւ քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրին (1991թ.), Խոշտանգումների եւ այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի դեմ կոնվենցիային (1993թ.), Մարդու իրավունքների եւ հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիային (2002թ.), Խոշտանգումների եւ անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման մասին եվրոպական կոնվենցիային եւ դրա թիվ 1 եւ 2 արձանագրություններին (2002թ.)՝ այդպիսով հաստատելով խոշտանգումները եւ մարդու արժանապատվության նսեմացումը մերժելու իր պատրաստակամությունն ու դրանք կանխելու եւ արգելելու, դրանց դեմ պայքար մղելու որոշակի պարտավորություններ է ստանձնել: ՀՀ փոփոխված Սահմանադրության 17-րդ հոդվածը (մինչ 2005թ. սահմանադրական փոփոխությունները՝ 19-րդ հոդվածը) արգելում է անձին խոշտանգումների, դաժան կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի եւ պատժի ենթարկվելը, իսկ 22 հոդվածով (մինչ 2005թ. սահմանադրական փոփոխությունները՝ 42-րդ հոդվածով)՝ «Արգելվում է օրենքի խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցների օգտագործումը»:

Եվրոպայի խորհրդին անդամակցության կապակցությամբ Հայաստանի ստանձնած պարտավորությունների կատարման ժամանակացույցում հստակ նշված է. «Անհապաղ (այսինքն՝ 2001թ. հունվարի 25-ից անմիջապես հետո-խմբ.) ստեղծել Եվրոպայի խորհրդի նորմերին համապատասխան շարունակական վերահսկողության ընթացակարգ՝ ձերբակալության դեպքում, նախնական կալանքի վայրերում, բանտերում եւ բանակում վատ (անմարդկային եւ դաժան) վերաբերմունքի վերաբերյալ բողոքների վերահսկման համար եւ ապահովել, որպեսզի նման վերաբերմունքի համար պատասխանատուները պատժվեն գործող օրենքի համաձայն»: Սակայն այդ պարտավորությունը դեռեւս կատարված չէ:

Կալանավայրերի համակարգը, ներառյալ նախաքննչական մեկուսարանները, ներքին գործերի նախարարության եւ ազգային անվտանգության նախարարության ենթակայությունից արդարադատության նախարարության ենթակայությանը փոխանցելու գործընթացը, որը եւս անդամակցության պարտավորությունների շարքում էր, ավարտվեց 2003թ. հունվարին: Ընդունվեցին քրեակատարողական համակարգի բարելավման համար անհրաժեշտ նորմատիվ իրավական ակտեր («Ձերբակալվածներին եւ կալանավորվածներին պահելու մասին» ՀՀ օրենքը (6.02.02թ.), «Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքը (15.12.03թ.),

«Քրեակատարողական օրենսգիրքը» (24.12.04թ.), որի համաձայն «Դատավճռի հիման վրա ազատությունից զրկված ոչ մի անձ չպետք է ենթարկվի խոշտանգումների կամ այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի: Ոչ մի հանգամանք չի կարող հիմք ծառայել խոշտանգումները կամ այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքը կամ պատիժն արդարացնելու համար»:

2004 թվականին Եվրոպայի խորհրդի կտտանքների կանխարգելման կոմիտեն հրապարակել է Հայաստանին վերաբերող առաջին զեկույցը, որը հիմնված է 2002 թվականին Հայաստան կատարած այցելության արդյունքների վրա:

Ձեկույցում նշվում է, որ այդ այցի ընթացքում կոմիտեի ներկայացուցիչները ձեռք են բերել բազմաթիվ արժանահավատ տեղեկություններ, որ ձերբակալված անձինք մեկուսարաններում արժանանում են ոչ պատշաճ վերաբերմունքի: Ուտքերով, բռունցքներով եւ պինդ առարկաներով ծեծն ու այլ խոշտանգումներ իրականացվում են ոստիկանական հարցաքննությունների ժամանակ (ոստիկանության օպերատիվ աշխատակիցների կողմից) խոստովանություն եւ այլ տեղեկություններ կորզելու համար: Որոշ դեպքերում այդ անձանց բժշկական ստուգումների արձանագրությունները՝ նախնական կալանքի վայր նրանց ժամանման պահին, պարունակում էին արված հայտարարություններին համապատասխանող վնասվածքներ ցույց տվող գրանցումներ: Ձեկույցում նշվում է, որ խոշտանգումների վերաբերյալ տեղեկություններ են ստացվել նաեւ ՀՀ նախագահին առնթեր գործող (մինչ 2004թ.) Մարդու իրավունքների հանձնաժողովի կողմից:

«Ձերբակալվածներին եւ կալանավորվածներին պահելու մասին» օրենքի 47-րդ հոդվածով սահմանվում է արդարադատության նախարարության (այսուհետ՝ ԱՆ) կողմից հասարակական դիտորդական խմբի ձեւավորում: 2004թ. մայիսի 14-ին ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական ծառայության կալանավորվածներին պահելու վայրերի՝ 11 անձից կազմված հասարակական դիտորդների խմբի անդամները վկայագրեր ստացան: Խմբում ընդգրկվել են մի շարք հասարակական, այդ թվում՝ իրավապաշտպան կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ, խմբի կազմում է նաեւ Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցու ներկայացուցիչը: Խումբը ստեղծվել է ԱՆ նախարարի հրամանով՝ «Ձերբակալվածներին եւ կալանավորվածներին պահելու մասին» ՀՀ օրենքի, «ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական ծառայության կալանավորվածներին պահելու վայրերում հասարակական դիտորդների խմբի գործունեության կարգի» դրույթների համաձայն: Մասնավորապես, ըստ փաստաթղթերի, խումբը՝ կալանավորվածներին պահելու վայրերում գտնվող անձանց իրավունքների եւ ազատությունների պահպանման խնդիրներով զբաղվող վերահսկող մարմին է: Կարգի համաձայն՝ խմբի անդամներն իրավասու են անարգել այցելել քրեակատարողական հիմնարկներ, ծանոթանալ տարաբնույթ փաստաթղթերի բովանդակությանը (նաեւ, կալանավորված անձի համաձայնությամբ, նրա անձնական գործերին եւ գրագրությանը, բացի գաղտնի փաստաթղթերից), հիմնարկի իրավիճակին, ինչպես նաեւ՝ հանդիպել կալանավորված անձանց: Խմբում անդամներն ընդգրկվում են 3 տարի ժամկետով:

Խումբը, ինչպես նաեւ մի շարք հասարակական կազմակերպություններ, մոնիտորինգներ անցկացրեցին քրեակատարողական հիմնարկներում: Արձանագրվեց, որ տարբեր միջազգային կազմակերպությունների աջակցությամբ կատարվել են քրեակատարողական հիմնարկների բարեփոխումներ եւ վերանորոգման աշխատանքներ: «Դատապարտյալների հիվանդանոց» քրեակատարողական հիմնարկում, Կարմիր խաչի ֆինանսական աջակցությամբ, կառուցվել է տուբերկուլյոզով հիվանդների առանձին մասնաշենք, 2004թ. վերակառուցվել է վիրահատարանը, բուժական եւ թերապեւտիկ բաժանմունքը: Վերակառուցվել է «Վարդաշեն» քրեակատարողական հիմնարկը, որի պայմանները համապատասխանում են միջազգային չափանիշներին: «Նուբարաշեն» քրեակատարողական հիմնարկում վերանորոգվել են մի շարք խցեր, եւ նախկին գետնափոր պատժախցերն այլեւս չեն

գործածվում: Որպես պահման աննարդկային պայմանների օրինակ կարելի է նշել Վանաձորի քրեակատարողական մեկուսարանը, որտեղ խցերի խոնավությունը սահմանվածից մի քանի անգամ բարձր է, խոնավությունից պատերը քայքայված են: ՀՀ կառավարության որոշմամբ Վանաձորի մեկուսարանը պետք է տեղափոխվեր այլ շենք, սակայն, ինչպես բացատրում են մեկուսարանի աշխատակիցները, ֆինանսական միջոցների բացակայության պատճառով այդ աշխատանքները չեն կատարվում: 2005թ. պետական բյուջեում նախատեսված են միջոցներ Վանաձորի քրեակատարողական մեկուսարանի նոր շենքի կառուցման համար (այժմ շենքի կառուցումը ընթացքի մեջ է):

Քրեակատարողական հիմնարկներում հիմնականում անբավարար է բուժսպասարկումը: Հիմնարկները հագեցած չեն բժշկական սարքավորումներով եւ դեղորայքով, կալանավորներին հաճախ տրվում է ժամկետանց դեղորայք: Պատշաճ մակարդակի վրա չէ կալանավորների բժշկական հետազոտումը եւ վնասվածքների արձանագրումը: Անբավարար է հոգեբանական ծառայությունը: Գորիսի քրեակատարողական հիմնարկում ընդհանրապես բացակայում է հոգեբանական ծառայությունը: Այստեղ 2004 թվականին գրանցվել է ինքնասպանության երկու դեպք: Անբավարար է դատապարտյալներին սնունդով ապահովումը, հարցումները ցույց են տվել, որ հնարավորություն ունեցողներն օգտվում են հարազատների բերած սննդից: Հաճախ կալանավորները զրկված են մտով կերակուրից: Հարցումները ցույց են տալիս, որ մեկուսարաններում այլեւս խոշտանգումներ չեն կատարվում, սակայն կալանավորվածների շուրջ 60 տոկոսը ասել է, որ իրենց ծեծել են ձեռքակալման ժամանակ կամ ոստիկանական բաժանմունքներում: Սակայն մեկուսարանների ընդունման մատյաններում վնասվածքները կամ չեն արձանագրվում, կամ արձանագրվում են մակերեսորեն: Կալանավորների տեղեկատվության իրավունքը սահմանափակ է, կալանավայրերը չեն ստանում թերթեր ու ամսագրեր, եւ տեղեկատվության հիմնական աղբյուրը ոչ բոլոր խցերում առկա հեռուստացույցն է, որը տրամադրում են բանտարկյալների հարազատները: Կալանավայրերի գրադարաններն աղքատիկ են, հնացած գրքերով, տարիներ ի վեր չեն համալրվում նոր գրքերով:

Հայաստանում խոշտանգումները հիմնականում կիրառվում են ոչ այնքան կասկածյալին կամ մեղադրյալին պատժելու, որքան ինքնախոստովանական ցուցմունքներ կորզելու նպատակով: Հետագայում դատարաններն էլ մեծամասամբ հենվում են մեղադրանք առաջադրող մարմնի ներկայացրած ապացույցների վրա, ուր դարձյալ հիմնական կետը մեղադրյալների ինքնախոստովանական ցուցմունքներն են: Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ դատավարությունների ընթացքում մեղադրյալների մոտ 80 տոկոսը հրաժարվում է նախաքննության ժամանակ տված իր ցուցմունքներից՝ պատճառաբանելով, որ դրանք տվել է խոշտանգումների եւ բռնությունների ազդեցությամբ: Սակայն մեղադրյալների այդ հայտարարությունները մնում են անհետեւանք, եւ խոշտանգումներ ու բռնություններ գործադրողները քրեական պատասխանատվության չեն ենթարկվում: Նախաքննական մարմիններում գործադրված, նույնիսկ մահվան ելքով բռնարարքների դեպքերում միշտ չէ, որ քրեական գործեր են հարուցվում: Հարուցված գործերով էլ հազվադեպ է, որ հանցագործության մեղավորները համապատասխան պատիժ են ստանում: Գործերի մի մասը կարճվում է հանցակազմի բացակայության կամ հանցավորների չբացահայտվելու հիմնավորմամբ, լավագույն դեպքում՝ բռնարարները մեղադրվում են իշխանազանցության կամ պաշտոնի չարաշահման մեջ:

Լոռու մարզի Սարատովկա գյուղի բնակիչ, 23-ամյա նախրապան Արմեն Պողոսյանը 1999-ին սպանության մեղադրանքով դատապարտվել էր 15 տարվա ազատազրկման եւ իրական հանցագործի փոխարեն 5 տարի 6 ամիս անցկացրել բանտում: Դատարանը հենվել էր միայն ինքնախոստովանական ցուցմունքների վրա, որոնք կորզվել էին դաժան խոշտանգումների միջոցով: Տարիներ անց իրական

2005 թվականի մայիսի 4-ին ՀՀ ԱՆ ՔԿՎ հասարակական դիտորդական խումբը ստացել է ահազանգ այն մասին, որ, Նուբարաշեն ՔԿՀ-ում պահվող ցմահ ազատազրկման դատապարտված Մ. Ե.-ն ենթարկվել է բռնության:

Նույն օրը դիտորդական խմբի անդամներ Մ. Արամյանը, Ա. Դանիելյանը եւ, Մ.Բաղդասարյանը հանդիպել են «Նուբարաշեն» ՔԿՀ պետին, անվտանգության գծով պետի տեղակալին, սոցիալ-հոգեբանական ծառայության պետին, բուժօժանայության պետին եւ դատապարտվածին: Հիմնարկի պետը հանդիպման ժամանակ հաստատել է իր որոշմամբ Մ. Ե.-ի նկատմամբ հատուկ միջոց /ռետինե մահակ/ կիրառելու փաստը, քանի որ վերջինս դիմադրություն է ցույց տվել ՔԿՀ աշխատակցին:

Դատապարտյալի հետ հանդիպման ընթացքում պարզվել է, որ դատապարտյալը եղել է ձեռնաշղթաներով, երբ նրա նկատմամբ գործադրվել է ֆիզիկական ուժ:

Հանդիպումներից պարզվել է նաեւ, որ հիմնարկի սոցիալ-հոգեբանական ծառայության աշխատակիցները թե մինչ միջադեպը, թե դրանից հետո ոչ մի հանդիպում չեն ունեցել դատապարտյալի հետ եւ որեւէ աշխատանք նրա հետ չեն իրականացրել:

Հիմնարկի բուժօժանայության պետի խոսքերով, միջադեպից հետո Մ.Ե.-ին ցույց է տրվել բուժօգնություն /տրվել է ցավազրկող դեղորայք/, սակայն ստացված մարմնական վնասվածքների վերաբերյալ արձանագրություն չի կազմվել: Նրա խոսքերով, ազատազրկվածների ՔԿՀ-ում գտնվելու ժամանակ ստացված եւ նրանց մարմնի վրա հայտնաբերված վնասվածքների մասին բժշկական արձանագրություն երբեւէ չի կազմվում:

Արձանագրած փաստերի հիման վրա խումբը հանգել է այն եզրակացության, որ ձեռնաշղթաներով դատապարտյալը չէր կարող ցուցաբերել այնպիսի դիմադրություն, որը սաստելու նպատակով անհրաժեշտ էր կիրառել նման վնասվածքների հանգեցնող հարկադրանք:

Խումբը դիմել է արդարադատության նախարարին եւ գլխավոր դատախազին՝ տեղի ունեցած բռնության փաստի վերաբերյալ համապատասխան միջոցներ ձեռնարկելու, այդ թվում՝ անհապաղ դատաբժշկական փորձաքննություն անցկացնելու խնդրանքով:

Արդարադատության նախարարության կողմից դեպքը գնահատվեց որպես համաչափության սահմաններում ուժի կիրառում:

Այս դեպքից հետո օգոստոսի 18-ին դիտորդական խմբի նախագահ Թեմիկ Խալափյանը եւ խմբի անդամ Միքայել Արամյանը ահազանգի հիման վրա այցելելով «Նուբարաշեն» ՔԿՀ՝ արձանագրել են մեկ այլ միջադեպ:

«Նուբարաշեն» ՔԿՀ-ում պահվում էր «Հիվանդանոց դատապարտյալների համար» ՔԿՀ-ում հսկիչների կողմից ծեծի ենթարկված կալանավոր Ա. Ա.-ն: Վերջինս, «Նուբարաշեն» ՔԿՀ-ում հանդիպելով խմբի անդամներին, առանձնազույցի ժամանակ պնդել է, որ հսկիչներն իրեն ծեծել են ռետինե մահակով եւ երկաթյա ամրանով: Տուժողի գլխին եւ մարմնի այլ մասերում դիտորդները տեսել են խոշտանգման հետքեր:

Այդ ժամանակ հարեւան սենյակից լսելով ձայներ՝ խմբի անդամ Միքայել Արամյանը մոտենալով այդ սենյակի դռանը, տեսել, թե ինչպես ՔԿՀ աշխատակիցները ոտքերով ծեծում են մեկ այլ կալանավորի: Մ. Արամյանը փորձել է տեղեկանալ, թե ինչ է կատարվում: Դա խիստ դժգոհությամբ է ընդունել հիմնարկի անվտանգության ծառայության ավագ մասնագետ Վ. Օհանյանը եւ պահանջել է չխառնվել ու հեռանալ հիմնարկից: ՔԿՀ պետ՝ Ա. Սարգսյանը, խոստացել է ծառայողական քննություն անցկացնել եւ գրավոր պատասխանել, ինչի մասին մինչ այժմ խմբին տեղեկատվություն չի տրվել:

Օգոստոսի 19-ին հացադուլ հայտարարած Ռ. Ս.-ի հետ հանդիպումից առաջ «Նուբարաշեն» ՔԿՀ-ի պետ Ա. Սարգսյանը հայտնել է խմբի անդամներ Մ. Բաղդասարյանին եւ Ա. Սաքունցին, որ թույլ չի տալիս լուսանկարել: Ավելին, այցելության ավարտից հետո հիմնարկի պետը դիտորդներին հնարավորություն չի տվել

նաեւ ծանոթանալ կալանավորված անձանց (Ռ. Ս., Ս. Ս. եւ Ա. Ձ.) առողջության մասին բժշկական քարտերին, չնայած ՔԿՅ պետի մոտ կար կալանավորների գրավոր համաձայնությունը:

Խումբը 2005թ, օգոստոսի 18-ին կրկին նամակ է ուղղել ՅՅ արդարադատության նախարարին պահանջելով պաշտոնական դիրքը չարաշահած անձանց նկատմամբ անցկացնել ծառայողական քննություն:

Այսպիսով, դեռեւս վաղ է ասել, որ քրեակատարողական հիմնարկներում խոշտանգումներ չեն կիրառվում: Փաստերի սակավությունը ոչ թե խոշտանգումների բացակայությամբ, այլ, թերեւս, այդ մասին հայտնելուց խուսափելով կարելի է բացատրել:

2004թ. Եվրախորհրդի կտտանքների կանխարգելման կոմիտեն հորդորել է Հայաստանին ակտիվ գործողություններ կատարել խոշտանգումների կիրառումը հաղթահարելու համար:

ՀՀ կառավարությունը ԵԽ կոմիտեին ուղղած զեկույցի վերաբերյալ իր պատասխանի մեջ նշել է, որ ջանքեր է գործադրում ոստիկանների ուսուցման մակարդակը բարձրացնելու ուղղությամբ, իսկ քրեակատարողական հիմնարկներում 2001-2003թ.թ. ընթացքում անձանագրվել է սահմանված կարգի խախտման ընդամենը 17 դեպք (ի դեպ այս թիվը վկայում է ոչ թե դեպքերի սակավության, այլ բողոքարկման ընթացակարգերի անկատարության մասին), որոնց քննության ընթացքում 12 ծառայողներ ենթարկվել են կարգապահական տույժերի, 5-ը՝ ազատվել աշխատանքից:

Իրավիճակի շտկման համար անհրաժեշտ են անհետաձգելի եւ ինտենսիվ գործողություններ: Մասնավորապես.

1. Դատավարական պրակտիկայի փոփոխություն, այդ թվում՝

- կիրառել քրեական օրենսդրության համապատասխան դրույթները, որոնց համաձայն խոշտանգումների մասին մեղադրյալի հայտարարության դեպքում դատարանը պետք է անմիջապես պահանջի հետաքննություն իրականացնել, - իրաժարվել ինքնախոստովանական ցուցմունքները որպես հիմնական ապացույց ընդունելու պրակտիկայից:

2. Խոշտանգումների փաստերով ոստիկանության աշխատակիցների նկատմամբ քրեական օրենսդրությամբ նախատեսված պատժի կիրառում:

3. «Խոշտանգումների եւ անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի եւ պատժի կանխարգելման մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 22 հոդվածով սահմանված կարգով հայտարարություն կատարել այն մասին, որ Հայաստանը ճանաչում է «Խոշտանգումների դեմ ՄԱԿ-ի կոմիտեի» իրավասությունը՝ ստանալու եւ քննելու այն անձանց անհատական դիմումները, ովքեր գտնում են, որ տեղի է ունեցել վերոնշյալ կոնվենցիայի խախտում:

4. Քրեական օրենսդրության բարեփոխում, այդ թվում՝

- քրեական դատավարության օրենսգրքի՝ կասկածյալի, մեղադրյալի, վկայի հարցաքննությանը վերաբերող դրույթների լրացում եւ փոփոխություն՝ սահմանելով ոստիկանության կողմից հարցաքննության վարման սպառիչ կանոնակարգ:

5. Ոստիկանականության աշխատակիցների վերապատրաստում եւ նոր նշանակման ժամանակ պրոֆեսիոնալիզմի եւ միջազգային չափանիշներին տիրապետելու պահանջների կիրառում:

6. Հասարակական կազմակերպությունների համար ոստիկանական բաժանմունքների թափանցիկության բարձրացում:

7. Միանալ ՄԱԿ-ի Խոշտանգումների եւ այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի դեմ կոնվենցիայի կանոնտիր արձանագրությանը:

8. Դատապարտված անձանց վիճակի առնչությամբ հասարակական վերահսկողության ինստիտուտի ապահովում:

9. Ընդլայնել քրեակատարողական հիմնարկներում արդեն հասարակական վերահսկողություն իրականացնող՝ հասարակական դիտորդական խմբի

լիազորությունները, դրանք տարածելով նաեւ ոստիկանության բաժանուններին եւ ժամանակավոր պահման մեկուսարանների վրա:

6. Մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտը Հայաստանում

Մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտի անհրաժեշտությունը Հայաստանում հասունացել էր դեռ 90-ական թվականներին, սակայն ՀՀ իշխանություններն այնուամենայնիվ 1995 թ. ընդունված Սահմանադրության մեջ չներառեցին Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին հոդված, իսկ հետագայում, վկայակոչելով Սահմանադրությունը, ձեռնպահ մնացին պաշտպանի մասին օրենք ընդունելուց:

2001 թ. հունվարի 25-ին, Հայաստանը, դառնալով Եվրոպայի խորհրդի լիիրավ անդամ, ԵԽԽՎ թիվ 221 (28 հունիսի, 2000 թ.) կարծիքի համաձայն, ստանձնեց՝ մինչ 2001թ. հուլիսի 25-ը օմբուդսմենի մասին օրենք ընդունելու պարտավորություն: Մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտը, ըստ ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի կողմից 20.12.1993 թ-ի բանաձեւով ընդունված՝ ազգային հիմնարկների կարգավիճակին վերաբերող սկզբունքների (Փարիզյան սկզբունքներ), անկախ խորհրդարանական ինստիտուտ է: Անկախության երաշխիքներից է խորհրդարանի կողմից պաշտպանի նշանակումը, անկախ գործելու հնարավորությունների ապահովումը:

2001 թ. ՀՀ արդարադատության նախարարությունը մշակեց «Օմբուդսմենի մասին» օրենքի նախագիծը, որն ի թիվս այլ թերությունների, օմբուդսմենի նշանակումը վերապահում էր ՀՀ նախագահին: Նախագիծը քննադատության արժանացավ Հայաստանի մի շարք իրավապաշտպան հասարակական կազմակերպությունների կողմից: Եվրոպայի խորհուրդը համաձայնեց, որ պարտավորության կատարումը հետաձգվի մինչեւ փոփոխված Սահմանադրության ընդունումը:

Սակայն 2002 թ. վերջերին ԱԺ մի խումբ պատգամավորներ շրջանառության մեջ դրեցին «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» օրենքի մի նոր նախագիծ, որի 27-րդ հոդվածի համաձայն, մինչեւ սահմանադրական փոփոխությունների ընդունումը մարդու իրավունքների պաշտպանին նշանակում է նախագահը:

2003 թ. մայիսի 25-ին հանրաքվեի դրված սահմանադրական փոփոխությունների նախագիծը չստացավ անհրաժեշտ թվով ձայներ:

2003 թ. սեպտեմբերի 2-3-ին Ազգային ժողովում տեղի ունեցան «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» օրենքի նախագծի աշխատանքային քննարկումներ ԵԱՀԿ երեւանյան գրասենյակի, ԵԽ-ի, ԵԱՀԿ ժողովրդավարական հաստատությունների եւ մարդու իրավունքների գրասենյակի (ԺՀՄԻԳ) եւ հայաստանյան հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ: Ըստ օրենքի նախագիծը ներկայացնողների, ՀՀ Սահմանադրության 62 հոդվածը, սպառիչ սահմանելով Ազգային ժողովի լիազորությունները, հնարավորություն չի ընձեռում, որ պաշտպանին նշանակի Ազգային ժողովը, ինչի պատճառով այդ լիազորությունը վերապահվել է ՀՀ նախագահին: Օրինագծում նախատեսվում էր, որ սահմանադրական փոփոխություններից հետո դադարեցվելու են պաշտպանի լիազորությունները եւ Ազգային ժողովը ընտրելու է նոր Պաշտպան:

Կային նաեւ տեսակետներ, որ ՀՀ Սահմանադրության 62 հոդվածը սպառիչ սահմանում է Ազգային ժողովի, բայց ոչ ԱԺ պատգամավորների լիազորությունների սպառիչ ցանկը, ուստի եւ՝ կարելի է նախատեսել, որ պատգամավորների ձայների որոշակի քվե ստացած անձը միայն նախագահի հրամանագրով նշանակվի Պաշտպան:

2003 թ. սեպտեմբերի 3-ին ԵԽ Նախարարների կոմիտեի մոնիտորինգի խմբի (հայտնի է «Ազոյի խումբ») անվամբ) ներկայացրած զեկույցում մասնավորապես նշվում էր, որ վերջին 18 ամիսներին Հայաստանում պարտավորությունների կատարման

ընթացքը դանդաղում է: Տարբերակելով այն պարտավորությունները, որոնք կապված են սահմանադրական բարեփոխումների հետ՝ խումբը ՀՀ իշխանություններին առաջարկում էր գտնել գործնական անցումային լուծումներ:

Անհրաժեշտ է հիշատակել, որ Ազոյի ղեկավարած խումբը եւս իր առաջարկների մեջ նշել էր, որ ՀՀ Սահմանադրությունը չի սահմանափակում խորհրդարանի կողմից օմբուդսմենի նշանակումը եւ հնարավոր է, որ Ազգային ժողովը մարդու իրավունքների պաշտպանի անձի շուրջ գա համաձայնության եւ ՀՀ նախագահի ստորագրությունը լինի ձեւական:

2003 թ. սեպտեմբերին Ազգային ժողովը՝ հաշվի չառնելով միջազգային եւ հայաստանյան փորձագետների առաջարկները, երկրորդ ընթերցմամբ ընդունեց «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» օրինագիծը՝ եւս բացասական գնահատականներից խուսափելու պատճառաբանությամբ:

Հայաստանյան 15 կազմակերպություններ հանդես եկան օմբուդսմենի ինստիտուտի ստեղծման այս գործընթացը ժամանակավրեպ որակող հայտարարությամբ:²⁰

2003 թ հոկտեմբերի 21-ին Ազգային ժողովն ամբողջությամբ ընդունեց «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքը, որը ՀՀ նախագահը ստորագրեց 2003 թ. նոյեմբերի 11-ին, եւ այն ուժի մեջ մտավ 2004 թ հունվարի 1-ին:

Ըստ օրենքի, Պաշտպանը՝ մինչ սահմանադրական փոփոխությունները, նշանակվում է ՀՀ նախագահի կողմից՝ Ազգային ժողովի խումբ, խմբակցությունների հետ խորհրդակցելուց հետո: Սակայն ՀՀ նախագահը առանց Ազգային ժողովի խումբ, խմբակցությունների հետ խորհրդակցելու 2004թ. փետրվարի 19-ին նշանակեց Մարդու իրավունքների պաշտպանին:

Օրենքի 22-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ պաշտպանի տեղակալը նշանակվում է *պաշտպանի առաջարկությամբ*, նույն մարմնի կողմից եւ նույն կարգով, ինչ եւ պաշտպանը: ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպանը նախագահին առաջարկեց պաշտպանի տեղակալ նշանակել իր կողմից ներկայացված թեկնածուին, սակայն նախագահը առաջարկեց ներկայացնել մեկ ուրիշ՝ իր իսկ (նախագահի) կողմից առաջարկված թեկնածուի: Նախագահը իր կողմից առաջարկված թեկնածուին՝ պաշտպանի կողմից առաջարկվելուց հետո՝ նշանակեց պաշտպանի տեղակալ:

«Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» օրենքը պարունակում է մի շարք դրույթներ, որոնք սահմանափակում են Պաշտպանի գործունեության հնարավորությունները: Մասնավորապես «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» օրենքի 7-րդ հոդվածի 1-ին կետը բացառում է դատական մարմինների եւ դատավորների դեմ ներկայացված բողոքների քննումը պաշտպանի կողմից: Այսինքն Պաշտպանը զրկվում է այնպիսի անձանց օգնելու հնարավորությունից, ում նկատմամբ խախտվել է՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով եւ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 19-րդ հոդվածով նախատեսված արդար դատաքննության իրավունքը: Պաշտպանը չի կարողանա արձագանքել դատական վարույթներում անպատեհ ձգձգումների կամ դատապաշտպանի իրավունքի մերժման խնդիրներին: Արդար դատաքննության իրավունքը հիմնարար իրավունք է ու բոլոր մյուս իրավունքների եւ ազատությունների իրականացման նախապայման: Այսպիսով, Պաշտպանի հսկողության ոլորտից դուրս է մնում իշխանության երեք թեւերից մեկը:

Ըստ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» օրենքի՝ «Ուրիշի իրավունքների պաշտպանության նպատակով պաշտպանին կարող են դիմել միայն այդ անձանց ներկայացուցիչները, ինչպես նաեւ մահացած անձանց ընտանիքների անդամներն ու ժառանգները»: Այս դրույթը Պաշտպանին հնարավորությունը չի տալիս երրորդ կողմի (օրինակ՝ իրավապաշտպան ՀԿ-ների) դիմումի հիման վրա իրականացնել մարդու իրավունքների պաշտպանություն:

²⁰ Տեւ «Առավոտ», 2003, 3 սեպտեմբեր

ՀՀ իշխանությունները փորձ արեցին քաղաքացիական ծառայության ոլորտ ներգրավել Սարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը: Որին դեմ հանդես եկավ Սարդու իրավունքների պաշտպանը: Այս նախաձեռնության իրականացմամբ, փաստորեն, պաշտպանը վերջնականորեն կախյալ կդառնար գործադիր իշխանությունից ու վերահսկելի: Սակայն, նշենք, որ հայտնի չէ, թե մինչ այժմ ինչ չափանիշներով եւ կարգով է ձեւավորվել Պաշտպանի աշխատակազմը:

2005 թ. փետրվարի 10-ին կառավարության նիստում քննարկվեց «Սարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» օրենքում փոփոխություն կատարելու վերաբերյալ օրինագիծը, ըստ որի օրենքի 7-րդ հոդվածի 1-ին կետի՝ «Պաշտպանն իրավասու չէ միջամտել դատական վարույթին» նախադասությունից հետո առաջարկվեց հանել հետեւյալ պարբերությունը՝ «Նա կարող է տեղեկություններ պահանջել դատաքննության մեջ գտնվող ցանկացած գործի մասին եւ առաջարկներ ներկայացնել դատարան՝ երաշխավորելով քաղաքացիների՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ եւ միջազգային իրավունքի նորմերով նախատեսված դատավարության իրավունքի պատշաճ ի կատար ածումը»: Ազգային ժողովը մերժեց նախագիծը: Ապրիլին ՀՀ նախագահը դիմեց Սահմանադրական դատարան վիճարկելով «Սարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» օրենքի 7-րդ հոդվածի 1-ին կետի համապատասխանությունը ՀՀ Սահմանադրությանը՝ գտնելով, որ Պաշտպանի՝ դատարաններից տեղեկություններ պահանջելու եւ դատարաններին առաջարկներ ներկայացնելու իրավունքը պայմանավորված չէ անկախ եւ անկողմնակալ արդարադատություն իրականացնելու անհրաժեշտությամբ եւ միջամտություն է դատական իշխանության գործառույթներին:

ՀՀ Սահմանադրական դատարանը բավարարեց դիմումատուի պահանջը եւ որոշեց, որ վերը նշված կետը չի համապատասխանում ՀՀ Սահմանադրությանը: Սակայն սահմանադրական դատարանի որոշման համաձայն այնուամենայնիվ պաշտպանի իրավասու է դատարաններից տեղեկություններ ստանալ, եւ նրա «այդ իրավունքը ենթակա է բավարարման, եթե դա չի առնչվում կոնկրետ գործով արդարադատության իրականացմանը, չի վերաբերում դատարանի վարույթում գտնվող գործի քննության նյութական եւ դատավարական բնույթի հարցերին»:

2005թ. մայիսի 26-ին ազգային անվտանգության ծառայությունը (ԱԱԾ) խարդախության մեղադրանքով ձերբակալեց պաշտպանի աշխատակազմի գիտավերլուծական բաժնի աշխատակից, պաշտպանի փորձագիտական խորհրդի քարտուղար Սերոբ Անտինյանին, որն, ըստ ԱԱԾ-ի, բնակիչների բողոքին ընթացք չտալու համար 300 ԱՄՆ դոլար կաշառք է վերցրել այն ռեստորանատիրոջից, որի՝ բնակելի շենքի տակ գտնվող բար-ռեստորանի աղմուկը խանգարում էր բնակիչների հանգիստը: Նույն երեկո Հայաստանի հանրային հեռուստատեսությունը ցուցադրեց փողը վերցնելու պահը եւ ձերբակալությունը, որ նկարահանել էր ԱԱԾ-ն:

Ձերբակալության գիշերը ԱԱԾ աշխատակիցները, առանց պաշտպանին տեղյակ պահելու եւ օրենքով նախատեսված անհրաժեշտ փաստաթղթեր ներկայացնելու, ներխուժել են նրա գրասենյակ ու առգրավել համակարգիչը, որտեղ պահվում են գրասենյակի տեղեկատվությունները եւ քաղաքացիների կոնֆիդենցիալ բողոքները:

Հետագայում համակարգիչը վերադարձվել է:

Ս. Անտինյանը խարդախության մեղադրանքով դատապարտվել է 1,5 տարի ազատազրկման եւ պատժի 1/3-ը կրելով ազատվել:

«Սարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» օրենքի 19–րդ եւ 27-րդ հոդվածների 1-ին կետերի համաձայն՝ Պաշտպանն իր լիազորությունների ողջ ժամկետի ընթացքում օժտված է անձեռնմխելիությամբ: Նրա նկատմամբ քրեական հետապնդում չի կարող հարուցվել առանց Հայաստանի Հանրապետության նախագահի (օրենքի անցումային դրույթների համաձայն) համաձայնության: Պաշտպանի անձեռնմխելիությունը տարածվում է նաեւ նրա նամակագրության, Պաշտպանի օգտագործած կապի միջոցների, ինչպես նաեւ նրան պատկանող փաստաթղթերի վրա:

Մայիսի 30-ին ԱԱԾ երկու աշխատակից, գնալով «Ռայթ իրավաբանական խումբ» փաստաբանական ՍՊԸ եւ ներկայանալով Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի աշխատակիցներ՝ պահանջել են բողոքատուների վերաբերյալ տվյալներ: Ըստ Պաշտպանի՝ ԱԱԾ աշխատակիցներին հետաքրքրել են երկու քաղաքացիների գործերի վերաբերյալ տեղեկություններ, որոնք դիմել են նաեւ իրեն:

Պաշտպանին ուղղված նամակում ԱԱԾ-ն հայտնում է, որ քրեական գործ է հարուցվել «Ռայթ իրավաբանական խմբի» նախագահ Վահե Գրիգորյանի դեմ:

Հունիսի 3-ին մամուլում տեղեկատվություն է տարածվել («Իրավունք», 03/06/2005), որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակին մոտ կանգնած աղբյուրի համաձայն, պաշտպանը նախագահին նամակ է հղել, ուր հայտնում է, թե վերջերս ԱԱԾ աշխատակիցները սկսել են գաղտնալսել գրասենյակի հեռախոսներն ու տարածքը եւ հետեւել աշխատակազմի աշխատակիցներին:

2005թ. ապրիլի 4-ին Մարդու իրավունքների պաշտպանը հրապարակեց 2004թ. ընթացքում (մարտ-դեկտեմբեր) ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության եւ երկրում մարդու իրավունքների եւ հիմնարար ազատությունների խախտման մասին տարեկան զեկույցը (համաձայն «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ հոդվածի):

Ըստ տարեկան զեկույցի՝ Պաշտպանին հասցեագրված 1294 գրավոր դիմում-բողոքների ուսումնասիրման եւ հետազոտման արդյունքներով՝ քննարկման են ընդունվել 471-ը: *Քննարկման ընդունված 471 բողոքներից ավարտվել է 245 բողոքների հետազոտումը, այդ թվում՝*

1. քննարկման արդյունքներով ներկայացվել է առաջարկություն - 93

2. քննարկումը դադարեցվել է՝

- դատարան դիմելու հետ կապված- 33,

- մարդու իրավունքների խախտման կամ պահանջի բացակայության պատճառով - 110,

- դիմումատուի պահանջով՝ կապված բողոքում նշված հանգամանքների փոփոխության հետ - 9,

ընդ որում՝ դրական արդյունքով են ավարտվել - 85:

Ձեկույցում ներկայացված մարդու իրավունքների բազմաթիվ ոտնահարումների շարքում առանձնանում են երկուսը: Առաջին՝ 2004 թվականի գարնանը նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի հրաժարականի պահանջով ընդդիմության կազմակերպած ցույցերի ընթացքում եղած օրինախախտումների եւ ոստիկանությունում հանրահավաքի մասնակիցների նկատմամբ խոշտանգումների դեպքերն են :

Ձեկույցն արձանագրում է, որ խախտվել են մարդկանց ազատ տեղաշարժման, երթեր եւ ցույցեր անելու իրավունքները: Խախտվել է նաեւ դատարաններում ցուցարարներին դատելիս նրանց արդար դատաքննության իրավունքը: Որպես միավորումներ կազմելու եւ դրանց անդամակցելու իրավունքի խախտում է դիտվում 2004թ. ապրիլի 12-ի գիշերը ոստիկանության ներխուժումը ընդդիմադիր «Արդարություն» դաշինքի գրասենյակ եւ գույքը վնասելը: Ձեկույցում ընդարձակ ներկայացված է Գրիշա Վիրաբյանի պատմությունը, որը ոստիկանությունում խոշտանգվելու հետեւանքով կորցրել է մեկ ամորձին:

Երկրորդ դեպքն առնչվում է Հյուսիսային եւ Գլխավոր պողոտաների կառուցման ընթացքում մարդկանց սեփականության իրավունքի ոտնահարումներին: Պաշտպանի գրասենյակը հետեւողականորեն պաշտպանում է իրացվող տարածքների բնակիչների իրավունքները:

Տարեկան զեկույցը քննադատվեց ՀՀ արդարադատության նախարարի, գլխավոր դատախազության եւ վճռաբեկ դատարանի նախագահի կողմից: Մասնավորապես, նշվում էր, որ «զեկույցի մի շարք դրվագներ հիմնավորված չէին, փաստական տվյալները որոշ դեպքերում թվացյալ են, օրենքի մեկնաբանությունները ստույգ չեն եւ մի շարք հարցադրումների սպառիչ պատասխաններն արդեն օրենսդրորեն առկա են եւ

այլն»: Քննադատությունները պարունակվում էին նաեւ վիրավորական արտահայտություններ:

Տարեկան զեկույցից 6 ամիս չանցած՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը հրապարակեց արտահերթ զեկույց՝ մանրամասն ներկայացնելով բոլոր օրինախախտումները եւ մարդու իրավունքի ոտնահարումները, որ կատարվել են Երեւանի կենտրոնի կառուցապատման ընթացքում:

Նոր զեկույցը, որ վերնագրված է «Սեփականության, արդար դատաքննության եւ դատական պաշտպանության իրավունքների խախտումների մասին», շարունակում է անդրադառնալ տարեկան զեկույցում արձանագրված խախտումներին, որոնք չեն վերացվել: 24 էջից կազմված զեկույցում նշվում է, որ այն պատրաստվել է՝ նկատի ունենալով, որ քաղաքացիների նշված իրավունքի, դրա հետ կապված արդար դատաքննության եւ դատական պաշտպանության իրավունքների խախտումները ոչ միայն չեն վերացվել եւ դրանց վերացմանն ուղղված միջոցներ չեն ձեռնարկվում, այլեւ շարունակվում են, անհրաժեշտություն է առաջացել կրկին անդրադառնալ այդ խնդրին՝ իշխանություններին եւ հանրությանն ուղղված այս հատուկ զեկույցով:

Ձեկույցում, հիմնվելով Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի, Հայաստանի Սահմանադրության, քաղաքացիական, հողային, բնակարանային օրենսգրքերի եւ սահմանադրական դատարանի որոշման վրա՝ Պաշտպանը մանրամասն ներկայացնում է բոլոր օրինախախտումները եւ մարդու իրավունքի ոտնահարումները, որ կատարվել են Երեւանի կենտրոնի կառուցապատման ընթացքում:

Նաեւ արձանագրված է, որ ուսումնասիրված գործերով դատարանները չեն պաշտպանում քաղաքացիներին եւ չեն վերականգնում նրանց խախտված իրավունքները: Խախտվում է արդար դատաքննություն ապահովելու միջոցով դատական պաշտպանություն ստանալու քաղաքացիների իրավունքը:

Եզրափակելով զեկույցը՝ մարդու իրավունքների պաշտպանը նշում է, որ սա մի փորձ է ՀՀ իշխանության բոլոր օղակների ուշադրությունը եւս մեկ անգամ հրավիրելու մարդու իրավունքների ճանաչման անհրաժեշտության վրա:

2005թ. նոյեմբերի 27-ի հանրաքվեով ՀՀ սահմանադրական փոփոխություններն ընդունելուց հետո Մարդու իրավունքների պաշտպանի պաշտոնավարման ժամկետը լրանում է 2006թ. հունվարի 8-ին (սահմանադրական փոփոխություններն ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ 30-րդ օրը): Պաշտպանի լիազորությունները դադարում են լիազորությունների ժամկետը լրանալուն հաջորդող օրվանից: Նոր նշանակում պետք է կատարվի լիազորությունների դադարեցման օրվանից մեկ ամսվա ընթացքում: Այսինքն՝ մինչեւ 2006թ. փետրվարի 9-ը: Մինչ այդ պաշտպանի պարտականությունները կատարելու է նրա տեղակալը:

Սահմանադրության 83.1 հոդվածի համաձայն՝ Ազգային ժողովը պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների առնվազն 3/5-րդ-ով՝ 6 տարի ժամկետով ընտրում է Մարդու իրավունքների պաշտպան: Ըստ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» օրենքի՝ «մարդու իրավունքների պաշտպանին նշանակում է Ազգային ժողովը՝ պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների 3/5-ից ավելիով՝ ՀՀ Նախագահի եւ Ազգային ժողովի պատգամավորների առնվազն 1/5-ի կողմից առաջարկված թեկնածուներից»: Հստակ չէ՝ արդյոք ՀՀ Նախագահը եւ ԱԺ պատգամավորների 1/5-ը առաջարկելու են իրենց առանձին թեկնածուին, կամ թեկնածուներին, թե պետք է մի սուբյեկտը առաջարկի, մյուսը հավանություն տա, եւ ո՞վ է լինելու առաջարկողը:

Մարդու իրավունքների պաշտպան կարող է ընտրվել հասարակության մեջ բարձր հեղինակություն վայելող անձը, ով համապատասխանում է պատգամավորին ներկայացվող պահանջներին: Պաշտպանը օժտվում է պատգամավորի համար սահմանված անձեռնմխելիությամբ: Սահմանադրության 100-րդ, 101-րդ հոդվածների համաձայն՝ մարդու իրավունքների պաշտպանը ՀՀ օրենքների, Ազգային ժողովի որոշումների, Հանրապետության նախագահի հրամանագրերի, կառավարության,

վարչապետի, տեղական ինքնակառավարման մարմինների որոշումների՝ Սահմանադրության 2-րդ գլխի (Մարդու եւ քաղաքացու հիմնական իրավունքները եւ ազատությունները) դրույթներին համապատասխանության հարցերով կարող է դիմել Սահմանադրական դատարան:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտի կայացման՝ պաշտպանի անկախության, նյութատեխնիկական, ֆինանսական պայմանների պահովման համար անհրաժեշտ է փոխություններ կատարել «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» եւ «ՀՀ պետական բյուջեի» մասին օրենքներում: Մասնավորապես ամրագրել, որ պաշտպանի գրասենյակի բյուջեն սահմանվում է պետական բյուջեի առանձին տողով՝ այն չափով, ինչ չափով ներկայացվում է պաշտպանի կողմից (այսպիսի նորմ, որպես անկախության երաշխիք, սահմանված է Սահմանադրական դատարանի վերաբերյալ): Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին օրենքում ամրագրել պաշտպանի իրավասությունը՝ ձեւավորելու իր աշխատակազմը եւ փորձագիտական խորհուրդը՝ հրապարակայնության, պրոֆեսիոնալիզմի, մրցակցության սկզբունքների հիման վրա:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին օրենքով Պաշտպանի թեկնածությունը առաջարկելու իրավունքը վերապահել միայն պատգամավորների 1/5-րդ-ին:

7. Խղճի ազատություն եւ կրոնական կազմակերպություններ

Եվրոպայի խորհրդին անդամակցելիս Հայաստանի ստանձնած պարտավորություններից էր նաեւ՝ «ապահովել բոլոր եկեղեցիների եւ կրոնական համայնքների, հատկապես «ոչ ավանդական» որակավորների, առանց խտրականության գործունեության ծավալումը»:

Հայաստանի Հանրապետության «Խղճի ազատության եւ կրոնական կազմակերպությունների մասին» օրենքն ընդունվել է 1991թ. հունիսի 17-ին՝ հիմք ունենալով ԽՍՀՄ 1990-ի նույնանուն օրենքը: Դրանից հետո այն երկու անգամ՝ 1997թ. եւ 2001թ. փոփոխվեց եւ լրացվեց:

Խորհրդային օրենքին ավելացված 17-րդ հոդվածի գ կետը ազդարարում է, որ «պետությունը չի խոչընդոտում ազգային եկեղեցու (Հայ Առաքելական եկեղեցու - խմբ.) մենաշնորհի հանդիսացող հետեւյալ առաքելությունների իրագործմանը» (իմա՝ մյուսներին արգելվում է) եւ նշվում են մենաշնորհներ, որոնք այս կամ այն չափով հակասում են մարդու իրավունքների եւ հիմնարար ազատությունների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած միջազգային փաստաթղթերին, ՀՀ փոփոխված Սահմանադրության 8.1, 26 եւ 27 հոդվածներին, նույն օրենքի մյուս դրույթներին, ՀՀ տարբեր օրենքներին եւ իրավական ակտերին: Սակայն, չնայած այդ հակասություններին, հաճախ այդ դրույթները հիմք են հանդիսանում արդարադատության նախարարությունում գրանցված որոշ կրոնական կազմակերպություններ գործունեությունը սահմանափակելու համար: Մասնավորապես խոչընդոտվում է կրոնական արարողությունների համար տարածք վարձելը: Եղել են դեպքեր, երբ դահլիճների ադմինիստրացիանները տարածք չտրամադրելը պատճառաբանել են այն բանով, որ իրավապահ մարմինները կարող են հետազայում իրենց անհանգստացնել: Մարզերի որոշ համայնքապետեր կրոնական համայնքների ղեկավարներին խնդրել են դադարեցնել գործունեությունը այն պատճառաբանությամբ, որ անվտանգության մարմինները կարգադրություններ են արել արգելել այդ գործունեությունը եւ այլն:

Ազգային եկեղեցու մենաշնորհի է համարվում «կառուցել նոր եկեղեցիներ, գործող դարձնել իրեն պատկանող պատմական հուշարձան-եկեղեցիները՝ ինչպես հավատացյալների խնդրանքով, այնպես էլ սեփական նախաձեռնությամբ, բարեգործական եւ բարեխնամ գործունեություն ծավալել», ինչը հակասում է հենց նույն օրենքի 7-րդ հոդվածի ժ կետին, որը ուղղակիորեն նշում է, որ կրոնական

կազմակերպություններն իրավունք ունեն «գրադվել բարեգործությանը, ինչպես նաև իրապարակային, այդ թվում նաև ՁԼՄ-ների միջոցով քարոզելը»:

ՀՀ ԱԺ-ը 1997թ. սեպտեմբերի 10-ին ընդունել է «Խղճի ազատության եւ կրոնական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին» օրենքը, ըստ որի գրանցման համար նախկին 50 հավատացյալի փոխարեն պահանջվում է 200 անդամի առկայություն: Այս դրույթը ավելի խիստ է խորհրդային օրենքի պահանջներից, որտեղ պահանջվում էր 10 անդամի առկայությունը:

2001թ. ապրիլի 3-ին եւս ՀՀ ԱԺ-ն ընդունել է «Խղճի ազատության եւ կրոնական կազմակերպությունների մասին» եւ «Մամուլի եւ զանգվածային լրատվության մյուս միջոցների մասին» ՀՀ օրենքներում փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքը, որի 1-ին հոդվածով փոփոխվում է 1991թ. ընդունված օրենքի 14-րդ հոդվածը եւ այսուհետեւ «կրոնական համայնքը կամ կազմակերպությունը իրավաբանական անձ է ճանաչվում պետական ռեգիստրի կենտրոնական մարմնի կողմից օրենքով սահմանված կարգով պետական գրանցում ստանալու պահից»: Գրանցման համար կրոնական կազմակերպությունը կրոնի գործերով պետական լիազորված մարմնից պետք է ներկայացնի փորձագիտական եզրակացություն:

Մինչ 2004 թվականը «Եհովայի վկաներ» կազմակերպությանը մերժում էին պետական գրանցում տալուց, ինչը հիմնականում պատճառաբանվում էր կազմակերպության անդամների բանակում ծառայելուց հրաժվելով: 2003թ. դեկտեմբերի 17-ին «Այլընտրանքային ծառայության մասին» օրենքն ընդունվեց: Ըստ գրանցման նոր կանոնակարգի, 2004 թվականի աշնանը, երկրորդ փորձից հետո, «Եհովայի վկաներ» կազմակերպությունը ՀՀ արդարադատության նախարարությունում գրանցվել է:

2005-ի նոյեմբերի 27-ին Սահմանադրության մեջ (8.1 հոդված) ավելացվել է հետևյալ դրույթը՝ «Հայաստանի Հանրապետությունը ճանաչում է Հայաստանյայց Առաքելական սուրբ եկեղեցու՝ որպես ազգային եկեղեցու բացառիկ առաքելությունը հայ ժողովրդի հոգեւոր կյանքում, նրա ազգային մշակույթի զարգացման եւ ազգային ինքնության պահպանման գործում»:

Այդ ավելացումը կարող է շահարկվել այլ կրոնների գործունեության սահմանափակման համար: Ավելին՝ այդ սահմանափակումները, հիմնված Հայ Առաքելական եկեղեցու «բացառիկ առաքելության» վրա կարող են արդեն արտահայտվել կրոնական կազմակերպությունների մասին ապագա օրենքում:

Սահմանադրական փոփոխությունների հանրաքվեից արդեն մի քանի օր անց Հայաստանի հանրային հեռուստատեսության եթերում հնչեցին պահանջներ սահմանափակել «մեր ազգը պառակտող» կրոնական կազմակերպությունների գործունեությունը եւ այդ պահանջները հիմնվում էին Սահմանադրության հիշյալ դրույթի վրա:

Հայաստանի Հանրապետության վարչապետին առընթեր կրոնի հարցերով խորհրդի նիստը (ՀՀ վարչապետի մասնակցությամբ) 2004-ի դեկտեմբերի 28-ին ընդունել էր «Խղճի ազատության եւ կրոնական կազմակերպությունների մասին» նոր օրենքի նախագծի սկզբունքները, որոնք պետք է ուղենիշ հանդիսանան ՀՀ կառավարության ազգային փոքրամասնությունների եւ կրոնական հարցերով վարչության կողմից մշակվող նոր օրենքի համար : Այդ «սկզբունքները» շատ դեպքերում ավելի էին սահմանափակելու կրոնական կազմակերպությունների գործունեությունը, խստացնելու էին գրանցման համար անհրաժեշտ չափորոշիչները եւ առհասարակ կարող էին մարդու իրավունքների մի շարք հիմնարար սկզբունքների կոպիտ խախտման պատճառ հանդիսանալ: Սակայն վերջին ամիսներին իրավիճակը փոխվել է: Այդ սկզբունքները ըստ էության մի կողմ են դրվել, իսկ ՀՀ կառավարության ազգային փոքրամասնությունների եւ կրոնի գործերով վարչությունը, որը պատասխանատու է նոր օրենքի մշակման համար, սկսել է աշխատել իրապարակային

եւ բաց եղանակով: Հիշյալ վարչության պետ Հրանուշ Խառատյանի նախաձեռնությամբ ստեղծվել էր աշխատանքային խումբ, որի աշխատանքներին մասնակցելու համար հրավիրվել են շահագրգիռ կողմերը, այդ թվում նաեւ գրանցված կրոնական կազմակերպությունների եւ ՀԿ-ների ներկայացուցիչները: Սակայն կրոնական կազմակերպությունները խիստ պասիվ դիրք են գրավել:

«Համագործակցություն հանուն ժողովրդավարության» կենտրոնը ՀԿ-ն ՀՀ կառավարության ազգային փոքրամասնությունների եւ կրոնի գործերով վարչության պետ Հրանուշ Խառատյանի մասնակցությամբ կազմակերպել է նոր օրենքի նախագծի սկզբունքային հատվածների բաց քննարկումներ, որին մասնակցել են տարբեր կրոնական եւ շահագրգիռ այլ կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ: Այդ թեմայով Հայկական երկրորդ հեռուստաալիքի եթերով կազմակերպվել է հեռուստատեսային կլոր սեղանների շարք, որոնց մասնակցել են Հայաստանի մի շարք կրոնական համայնքների առաջնորդներ, Հայ առաքելական եկեղեցու պատասխանատուներ, անկախ փորձագետներ եւ պետական պաշտոնյաներ: Կան պայմանավորվածություններ նման բաց եւ հրապարակային քննարկումները շարունակելու վերաբերյալ:

1992-1995թթ-ի ընթացքում Հայաստանում տեղի էին ունեցել հարձակումներ կրոնական կազմակերպությունների գրասենյակների վրա, որոնց ընթացքում տարբեր համայնքների անդամներ ստացել էին մարմնական վնասվածքներ: 1995 թվականից հետո նման հարձակումներ չեն գրանցվել: Սակայն բազմաթիվ են դեպքերը, երբ տարբեր կրոնական կազմակերպությունների անդամները, ինչպես նաեւ ղեկավարները բազմիցս ահազանգել են ու ահազանգում են, որ որոշակի ճնշումների են ենթարկվում պետական կառույցների կողմից: Վերջերս կատարված տիպիկ դեպքերից մեկը. 2005 թվականի հունվար ամսին Լոռու մարզի Թումանյանի գյուղապետը տեղացի ավետարանականներին ասել է, որ մարզպետարանից իրեն հրահանգ է տրված *արգելել* տեղի ավետարանչականների համայնքի գործունեությունը: Նա ասել է, որ հրահանգ սովորներից են եղել նաեւ մարզի պետական անվտանգության աշխատակիցները: Նշենք, որ Հայ ավետարանչական եկեղեցին Հայ Առաքելական եկեղեցու հետ սերտորեն համագործակցում է: Նման դեպքերը տիպիկ են, եւ մյուս գրանցված եկեղեցիների ներկայացուցիչները կարող են բազմաթիվ նման դեպքեր վկայել: Բազմաթիվ են դեպքերը, որ դահլիճների պատասխանատուները մերժում են վարձակալության առաջարկները, ասելով, որ հետո իրենց կարող են ճնշումների ենթարկել:

Հայաստանի պաշտոնական եւ իշխանական մամուլում եւ հեռուստաալիքներով պարբերաբար անհանդուրժողականության, անգամ բռնության կոչեր են հնչում կրոնական այլ համայնքների նկատմամբ: Մասնավորապես, Հայաստանի հանրային հեռուստատեսությամբ օգոստոս ամսին կազմակերպվել էր թոք-շոու, որտեղ «բանավեճի» երկու կողմերը ներկայացնում էին հիմնականում մեկ տեսակետ, այն է՝ բոլոր կրոնական այլ կազմակերպությունները, բացի Հայ Առաքելական եկեղեցուց, պառակտում են ազգային միասնությունը եւ Հայաստանի ապագայի համար վտանգ են ներկայացնում: Այլ տեսակետները Հանրային հեռուստատեսության եթերում բացակայում են: Դեռեւս չի եղել դեպք, որ ՀՀ օրենքների եւ միջազգային կոնվենցիաներին հակասող անհանդուրժողականության եւ բռնության կոչերի հեղինակները պատասխանատվության ենթարկվեն: Կրոնական անհանդուրժողականության ելույթներով հաճախ հանդես են գալիս պետական պաշտոնյաները:

8. Ազգային եւ էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքները

ԵՄ անդամակցության Հայաստանի դիմումում եւ այդ դիմումի վերաբերյալ ԵՄԽԿ N 221 (2000թ. հունիսի 28) կարծիքում ազգային եւ էթնիկ փոքրամասնությունների իրավունքների վերաբերյալ կոնկրետ պարտավորություններ չկան:

Հայաստանը վավերացրել է «Ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության մասին» շրջանակային կոնվենցիան (1998) եւ «Տարածքային կամ փոքրամասնությունների լեզուների» Եվրոպական խարտիան (2002): ՀՀ

Սահմանադրության 15-րդ հոդվածը հանրապետության բոլոր քաղաքացիների համար երաշխավորում է ՀՀ Սահմանադրությամբ եւ օրենքներով սահմանված բոլոր

իրավունքները, ազատությունները եւ պարտականությունները՝ անկախ քաղաքացիների ազգությունից, ռասայից, լեզվից, դավանանքից, իսկ 16-րդ հոդվածը երաշխավորում է,

որ բոլորը հավասար են օրենքի առջեւ եւ առանց խտրականության հավասարապես պաշտպանվում են օրենքով: Բացի այդ, կա նաեւ առանձին՝ 37-րդ հոդվածը, որը

սեփական ավանդույթների պահպանման, լեզվի եւ մշակույթի զարգացման երաշխիքներ է տալիս ազգային փառամասնություններին պատկանող

քաղաքացիներին: Կան նաեւ առանձին դրույթներ «Լեզվի մասին» օրենքում (հոդված 3), մշակույթի ոլորտում, դատավարությունների ոլորտում եւ երկու հոդված

«Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին» օրենքում, որոնց մեջ խոսվում է ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների մասին: Օրինակ՝ «Լեզվի մասին» օրենքի 1-ին

հոդվածը խորհուրդում է ազգային փոքրամասնությունների լեզուների օգտագործումը ՀՀ տարածքում եւ երաշխավորում է մայրենի լեզվով կրթություն եւ դաստիարակություն

ստանալու իրավունքը: Իսկ 4-րդ հոդվածի համաձայն՝ ազգային փոքրամասնությունները կարող են մայրենի լեզուն հայերենի հետ միասին

օգտագործել պաշտոնական փաստաթղթերում եւ կնիքներում: Օրենքի 8-րդ հոդվածը «ազգային փոքրամասնությունների մշակութային ինքնատիպությունը պահպանելու

նպատակով աջակցում եւ զարգացնում է նրանց համար պայմանների ստեղծումը...»:

Քրեական օրենսգրքի 9-րդ հոդվածը երկրի քաղաքացիների եւ ոչ քաղաքացիների համար երաշխավորում է իրենց գործերով դատավարությունների անվճար

թարգամանությունը:

Առայժմ չի ընդունվել ազգային եւ էթնիկ փոքրամասնությունների մասին օրենք, թեւ 2003թ. սկսած տարբեր ոչ կառավարական կազմակերպություններ եւ

կուսակցություններ բարձրացնում են նման օրենքի մշակման եւ ընդունման հարցը:

Այսպես, ԱԺ Հանրապետական կուսակցության եւ Հայ Հեղափոխական Դաշակցության խմբակցությունների անդամ երկու պատգամավորներ հայտարարություն են արել այն

մասին, որ իրենց կուսակցությունները զբաղված են ազգային փոքրամասնությունների մասին օրենքի մշակումով: Այդ հայտարարությունները տեղ գտան «Ազգային

փոքրամասնությունների իրավունքները Հայաստանում: Հայաստանի հեռանկարները Եվրոպայի խորհուրդ մտնելուց հետո» սեմինարում, որը կազմակերպել էր Ազգային եւ

ռազմավարական հետազոտությունների կենտրոնը 2003թ. հունիսի 17-ին: Հայտնի է, որ Միգրացիայի եւ փախստականների հարցերի վարչությունը մշակել է օրենքի երկու

նախագիծ: Դրանցից մեկը մերժվել է փոքրամասնությունների կողմից, իսկ երկրորդը հետ է վերցվել առանց քննարկման²¹: Ներկայումս մշակվել է եւս մի օրինագիծ, որը

սկսած 2004թ. հոկտեմբերից քննարկվում է ազգային փոքրամասնությունների մասնակցությամբ: ՀՀ կառավարության ազգային եւ կրոնական փոքրամասնությունների

հարցերի վարչությունը այս օրինագիծը քննարկելու նպատակով կազմակերպել է մի

շարք կլոր սեղաններ:

Ըստ 2001 թվականի մարդահամարի տվյալների, էթնիկ փոքրամասնությունները կազմում են հանրապետության բնակչության ընդհանուր թվի 2,2 տոկոսը: Այդ թիվը

ներառում է 11 էթնիկ համայնք. ասորիներ, եզդիներ, քրդեր, ռուսներ, հույներ, մոլդկաններ, հրեաներ, լեհեր, ուկրաինացիներ, վրացիներ եւ գերմանացիներ: Առավել հոծ խմբերը եզդիներն են (40620), քրդերը (1519), ռուսները (14660) եւ ասորիները

²¹ Դիպլոմատական կոնվենցիան ԵՄԽԿ N 221 (2000թ. հունիսի 28) կարծիքում ազգային եւ էթնիկ փոքրամասնությունների իրավունքների վերաբերյալ կոնկրետ պարտավորություններ չկան:

ծագումից, գենետիկական հատկանիշներից, լեզվից, կրոնից, աշխարհայացքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելությունից, գույքային վիճակից, ծնունդից, հաշմանդամությունից, տարիքից կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներից, արգելվում է»³³, իսկ ըստ 47-րդ հոդվածի՝ «Արգելվում է իրավունքների եւ ազատությունների օգտագործումը սահմանադրական կարգը բռնի տապալելու, ազգային, ռասայական, կրոնական ատելություն բորբոքելու, բռնություն կամ պատերազմ քարոզելու նպատակով»:

Երկրի Քրեական օրենսգիրքը բովանդակում է 19-րդ գլուխը՝ «Մարդու եւ քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների եւ ազատությունների դեմ ուղղված հանցագործություններ»: 143-րդ հոդվածով քրեական պատասխանատվություն է նախատեսվում այն դեպքերի համար, երբ որեւէ մեկի իրավունքները խախտվում են, մասնավորապես, իր ազգային, ռասայական, կրոնական, սոցիալական պատկանելության, սեռի կամ քաղաքական հայացքների պատճառով:

Հայաստանում ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության կարելու քայլ էր նրանց վերաբերող օրինագծի մշակման աշխատանքների երկրորդ փուլի սկսվելը՝ 2005 թվականի աշնանը: Օրինագիծը քննարկվել է շահագրգիռ նախարարություններում եւ գերատեսչություններում, միաժամանակ փորձաքննության է ենթարկվել միջազգային կազմակերպություններում: Հիմնականում դրական եզրակացություն է ստացվել ազգային փոքրամասնությունների եվրոպական կենտրոնից, ինչպես նաեւ՝ բարձր է գնահատվել շվեդական հելսինկյան կոմիտեի կողմից: Վերջինիս փորձագետի մեկնաբանություններում գրված է, թե օրենքը լավն է եւ նշված է՝ «օրենքը բավականին մանրամասն է եւ անհստակություններ չունի»:

Հիշյալ օրինագծի քննարկման հաջորդ փուլում այն փորձագիտական քննության կենթարկվի Եվրոպայի խորհրդում, իսկ նույնբերին տեղի կունենան քննարկումներ Ազգային փոքրամասնությունների եվրոպական կենտրոնի փորձագետների հետ:

Ազգային փոքրամասնությունների մասին օրինագիծը կարելու փաստաթուղթ է, որ ընդունվելուց հետո «Ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության մասին» շրջանակային կոնվենցիային եւ Տարածքային կամ փոքրամասնությունների լեզուների եվրոպական խարտիային լիովին համահունչ կերաշխավորի Հայաստանի ազգային փոքրամասնությունների ինքնատիպության պահպանումն ու զարգացումը:

9. Այլընտրանքային ծառայություն

Հայաստանում այլընտրանքային ծառայության մասին լուրջ քննարկումները սկսվեցին Եվրոպայի խորհրդին Հայաստանի անդամակցությունից հետո (2001թ.)³³, որի կապակցությամբ ստանձնած պարտավորություններից մեկը 3 տարվա ընթացքում այլընտրանքային ծառայության մասին օրենքի ընդունումն էր եւ մինչ այդ խղճի եւ համոզումների պատճառով զինծառայությունից խուսափելու համար ազատագրվման դատապարտված անձանց ազատ արձակումը: Սակայն *այդ 3 տարիների ընթացքում՝ մինչ 2004թ. Հայաստանում համոզումներից էլնելով զինվորական ծառայությունից հրաժարվողների (որոնք միայն «Եհովայի վկաներ» կրոնական համայնքի անդամներ էին, եւ , որոնց թիվը հասնում էր 100-150-ի) մեծ մասը դատապարտվել է ազատագրվման: 2003թ. օգոստոսի տվյալներով «Եհովայի վկաներ» կրոնական համայնքի 33 անդամներ, որոնք հրաժարվել էին զինվորական ծառայությունից կրոնական շարժառիթներով, արդեն կալանավորված էին, եւս 25-ը (40 հազար զորակոչիկներից)՝ ձերբակալված:*

Երկու տարվա ձգձգումներից հետո մշակվեց «Այլընտրանքային ծառայության մասին» օրենքի նախագիծ, որը նախատեսում էր միայն այլընտրանքային զինվորական ծառայություն, միայն ՀՀ-ում գրանցված կրոնական կազմակերպությունների

³³ Մանրամասն՝ «Դիտորդ», 2002, թիվ 3, էջ 10:

անդամների համար, այն էլ՝ երկար ժամկետով, ինչը ես կողմից համարվեց պատժիչ բնույթ ունեցող: Այդ նախագիծը չէր լուծում հավատքի պատճառով զինծառայությունից խուսափող հիմնական խմբի՝ «Եժովայի վկաներ» կրոնական համայնքի հարցը: Այս մոտեցումը արժանացավ հասարակական կազմակերպությունների եւ ԵԽ-ի քննադատությանը:³⁴ Որոշ փոփոխություններից հետո 2003թ. դեկտեմբերի 17-ին «Այլընտրանքային ծառայության մասին» օրենքն ընդունվեց: Եթե ՀՀ-ում չգրանցված կրոնական կազմակերպությունների անդամներին եւս թույլատրվեց անցնել այլընտրանքային ծառայություն, ծառայության ժամկետները մի փոքր մեղմվեցին, ապա մի շարք խնդրահարույց դրույթներ չփոփոխվեցին. օրենքում այդպես էլ չնախատեսվեց «այլընտրանքային քաղաքացիական ծառայություն» տերմինը: Մասնավորապես, օրենքը նախատեսում է այլընտրանքային ծառայության երկու տեսակ՝ այլընտրանքային զինվորական ծառայություն՝ ՀՀ զինված ուժերում եւ այլընտրանքային աշխատանքային ծառայություն՝ ՀՀ զինված ուժերից դուրս: Զինվորական այլընտրանքային ծառայության համար նախատեսվում է 36, այլընտրանքային աշխատանքային ծառայության համար՝ 42 ամիս՝ այն դեպքում, երբ պարտադիր զինվորական ծառայության ժամկետը 24 ամիս է: Օրենքում պահպանվեցին նաեւ միջազգային չափանիշներին հակասող դրույթներ, համաձայն որոնց այլընտրանքային ծառայության զորակոչի անցկացման աշխատանքները իրականացնում եւ վերահսկվում են պարտադիր զինվորական ժամկետային ծառայության զորակոչի անցկացման հարցերով զբաղվող նույն մարմինները: Բացի այդ՝ այլընտրանքային ծառայողը պետք է կրի համազգեստ, որի ձեւը սահմանում է ՀՀ կառավարությունը: Այլընտրանքային ծառայություն անցածները չեն կարող աշխատանքի անցնել գործունեության այն բոլոր ոլորտներում, որոնք կապված են զենք կրելու, պահպանելու եւ օգտագործելու իրավունքի հետ:

«Այլընտրանքային ծառայության մասին» օրենքը ուժի մեջ մտավ 2004թ. հուլիսից: Ըստ օրենքի՝ զորակոչի ենթակա անձը պետք է մինչ հերթական զորակոչին նախորդող *մարտի* կամ *սեպտեմբերի* մեկը դիմում ներկայացնի իր բնակության վայրի զինվորական կոմիսարիատ՝ դիմումում նշելով, թե ինչպիսի այլընտրանքային ծառայություն է ցանկանում անցնել եւ հիմնավորի, թե ինչու:

«Այլընտրանքային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 14-րդ հոդվածի 2-րդ եւ 16-րդ հոդվածի 3-րդ մասերի համաձայն 2004թ. հունիսի 25-ին ՀՀ կառավարությունն ընդունեց «Այլընտրանքային ծառայություն անցնելու վայրերի ցանկը եւ այլընտրանքային ծառայողի համազգեստի ձեւը ու կրելու կարգը հաստատելու մասին» N 940-Ն որոշումը, համաձայն որի՝ այլընտրանքային զինվորական ծառայողներն իրենց ծառայությունն անցնելու են ՀՀ զինված ուժերի զորամիավորումների առանձնացված ստորաբաժանումներում՝ որպես զինվոր (Սյունիք, Գեղարքունիք, Տավուշ), այլընտրանքային աշխատանքային ծառայությունն անցկացվելու է ՀՀ առողջապահության ու աշխատանքի եւ սոցիալական հարցերի նախարարությունների ենթակայության տակ գործող կազմակերպություններում՝ որպես սանիտար (հոգեբուժարան, հաշմանդամների տուն-ինտերնատներ, ծերանոցներ, հոգեբուժական եւ նյարդահոգեբուժական հիվանդանոցներ, «Նորք» ինֆեկցիոն հիվանդանոց):

2004 թ. աշնանային զորակոչի ընթացքում զինվորական կոմիսարիատներում այլընտրանքային ծառայության հավակնող զորակոչման ենթակա քաղաքացիներին ոչ միայն տեղեկություն չի տրվել այլընտրանքային ծառայության հնարավորությունների մասին, այլեւ շատ դեպքերում զինկոմիսարիատի պաշտոնատար անձինք բավարար իրազեկ չեն եղել, թե ինչ է իրենից ներկայացնում տվյալ ծառայությունը, թե տվյալ

³⁴ Մեր այլընտրանքը չի ընդունվում ԵԽ-ի կողմից: - «Առավոտ», 2003, 29 հոկտ.: Նույնի՝ Նույն տեղում, 30 հոկտ.: «Նոր փորձաքար պետական անվտանգության համար»: - «Ազգ», 2003, 30 հոկտ.:

ծառայության համար զորակոչվածներն ինչ վայրերում եւ ինչպես պետք է ծառայությունն անցնեն³⁵:

Ձինծառայությունից խուսափելու վերաբերյալ դատավճիռների ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ 2003թ. դեկտեմբերի 17-ին օրենքի ընդունումից հետո, երբ այն ուժի մեջ մտնելու համար անհրաժեշտ օրենսդրական փոփոխություններն էին կատարվում, այլընտրանքային ծառայության հավակնողները շարունակում էին կալավանորվել եւ դատապարտվել ազատազրկման: *Արմավիրի մարզի առաջին ատյանի դատարանը Արտակ Սախյանի գործով իր N 48203003 2004թ. հունվարի 26-ի դատավճռով ամրագրել է, որ զինծառայությունից խուսափելը կրոնական համոզմունքներով պատճառաբանելը անհիմն է, դրանով ամբաստանյալը հետապնդում է քրեական պատասխանատվությունից խուսափելու նպատակ:*

*2004թ. սեպտեմբերի 20-ի դրությամբ «Եհովայի վկաներ» համայնքի 8 անդամներ դատապարտվել են ազատազրկման եւ զտնվում են Կոչի, Նուբարաշենի քրեակատարողական հիմնարկներում:*³⁶ Այս 8 անձինք եւս առջեւ Հայաստանի պարտավորությունների համաձայն պետք է ազատ արձակվեին, նրանց պետք է այլընտրանքային ծառայություն անցնելու մասին տեղեկություն եւ համապատասխան հնարավորություն տրվեր:

Նոր Քրեական օրենսգրքի 327 հոդվածի 1 կետով ժամկետային զինվորական ծառայության հերթական զորակոչից խուսափելը ... պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի 300-500-ապատիկով, կամ՝ կալանքով առավելագույնը 2 ամիս ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը 2 տարի ժամկետով՝ նախկին 3 տարվա փոխարեն: Սակայն եթե նախկինում դատարանները չէին կիրառում առավելագույն պատժաչափը, ապա նոր Քրեական օրենսգրքի ընդունումից հետո դատարանները սկսեցին կիրառել հիմնականում առավելագույն պատժաչափը (2 տարի ազատազրկում): Եթե նույնիսկ առաջին ատյանի դատարանը նշանակում է մեղմ պատիժ, հիմնականում ազատազրկման ժամկետները երկարացվում են վերաքննիչ դատարանի կողմից՝ պատճառաբանությամբ, որ «պատիժը չի համապատասխանում կատարված հանցանքի ծանրությանը» եւ «նվազ խիստ պատիժը չի կարող ապահովել պատժի նպատակները»³⁷: Ազատազրկման դատապարտված Եհովայի վկա 8 անձանցից չորսը ստացել են 2 տարի, 3-ը՝ 1.5 տարի, մեկը՝ 1 տարի: Եվ միայն մեկը՝ Ստեփան Երենյանը, զինծառայությունից խուսափելու համար (ՔՕ հ.327/1) պատժվել է 300.000 դրամ տուգանքով:

*Պատիժը կրելուց հետո շատերը զորակոչվում էին եւ զինծառայությունից կրկին հրաժարվելու դեպքում՝ երկրորդ անգամ դատապարտվում ազատազրկման: Ինչը խախտում է նույն հանցագործության համար երկրորդ անգամ պատժելը արգելող քրեական իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքը եւ ՀՀ ՔՕ 10 հոդվածը:*³⁸

Նշենք, որ եւս բանաձեւերի համաձայն Ազգային ժողովը պետք է փոփոխեր օրենքը՝ վերացնելով անհամապատասխանությունը միջազգայի չափանիշներին եւ սահմանելով, որ այլընտրանքային աշխատանքային ծառայությունը պետք է վերահսկվի քաղաքացիական մարմնի կողմից: Նույն քաղաքացիական մարմինը անհրաժեշտության դեպքում պետք է հոգա նաեւ ծառայողների բժշկական կարիքները:

2004թ. նոյեմբերի 22-ին «Այլընտրանքային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքում կատարվեցին փոփոխություններ: Սակայն այլընտրանքային ծառայության ժամկետների, անցնելու կարգի, վայրերի, կազմակերպող եւ վերահսկող մարմինների հետ կապված խնդիրները չլուծվեցին: Դեռ ավելին՝ եթե 2003թ. դեկտեմբերի 17-ին

³⁵ Մանրամասն տես «Դիտորդ», 2004, թիվ 4, էջ 14:

³⁶ Ընդ որում կրոնական համոզմունքների պատճառով զինծառայությունից հրաժարված Արամ Մանուկյանը դատապարտվել է 2 տարվա ազատազրկման, երբ Այլընտրանքային ծառայության մասին օրենքն արդեն ուժի մեջ էր մտել:

³⁷ ՀՀ քրեական եւ զինվորական գործերով վերաքննիչ դատարանի N 2-94/04 2004թ. դատավճիռը Արամ Մանուկյանի գործով, ՀՀ Արմավիրի մարզի առաջին ատյանի դատարանի N 48203003 2004թ. հունվարի 26-ի դատավճիռը Արտակ Սախյանի գործով եւ այլն:

³⁸ Մանրամասն տես «Դիտորդ», 2004, թիվ 4, էջ 16:

ընդունված օրենքում նախատեսվում էր, որ այլընտրանքային ծառայողը ցանկացած պահի կարող է անցնել պարտադիր զինվորական ծառայության, իսկ պարտադիր զինվորական ծառայությունից այլընտրանքայինի անցնելու մասին նշված չէր, ապա փոփոխություններով ուղղակի արգելվել է պարտադիր զինվորական ծառայություն անցնողին փոխադրվել այլընտրանքային ծառայության:

Օրենքի 24 հոդվածով նախատեսվում էր մինչ օրենքի ուժի մեջ մտնելը՝ 2004թ. հուլիսի 1-ը, ընդունել այլընտրանքային աշխատանքային ծառայողի եւ նրանց ընտանիքի անդամների սոցիալական ապահովությունը եւ այլընտրանքային աշխատանքային ծառայողի պատասխանատվությունը սահմանող օրենքները: Սակայն դրանք այդպես էլ չընդունվեցին: «Այլընտրանքային ծառայության մասին» օրենքում 2004թ. նոյեմբերի 22-ին կատարված փոփոխություններով եւ լրացումներով նախատեսվեց, որ (հ.հ. 21, 22) այլընտրանքային աշխատանքային ծառայողների եւ նրանց ընտանիքի անդամների սոցիալական ապահովությունը (ներառյալ՝ աշխատանքային խեղման կամ մասնագիտական հիվանդության հետեւանքով հաշմանդամ ծանաչվելու կամ մահանալու դեպքում) իրականացվում է «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված կարգով:

Այլընտրանքային զինվորական ծառայողներն իրենց կատարած իրավախախտումների եւ հանցագործությունների համար պատասխանատվություն են կրում պարտադիր զինվորական ծառայության զինծառայողներին հավասար՝ օրենքով սահմանված կարգով, իսկ այլընտրանքային աշխատանքային ծառայողները՝ ընդհանուր հիմունքներով՝ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով:

2004 թ. աշնանային զորակոչի ընթացքում այլընտրանքային ծառայության համար դիմած «Եհովայի վկաներ» կազմակերպության 22 անդամներ եւ մեկ մոլոկան ծառայության ուղարկվեցին վերոնշյալ հաստատությունները: Ըստ ՀՀ պաշտպանության նախարարության տեղեկատվության՝ այլընտրանքային ծառայության համար դիմած քաղաքացիներից միայն մեկն է ընտրել այլընտրանքային զինվորական ծառայություն, մյուսները՝ դիմել են այլընտրանքային աշխատանքային ծառայություն անցնելու համար: Կառավարության որոշմամբ 2004թ. աշնանային զորակոչի համար նախատեսվել էր այլընտրանքային ծառայության 349 տեղ: Նրանցից 300-ը կարող էին անցնել այլընտրանքային զինվորական ծառայություն, իսկ 49-ը՝ այլընտրանքային աշխատանքային ծառայություն: Ըստ ՀՀ կառավարության որոշման՝ վերջիններիս վերահսկողությունը տեղեկում անմիջականորեն դրված է համապատասխան հիմնարկների ղեկավարների վրա: Այսինքն՝ կարելի է ասել, որ ծառայության ընթացքը առաջին հերթին պայմանավորվում է տվյալ հիմնարկի ղեկավարի՝ այլընտրանքային ծառայություն նախընտրող անձանց նկատմամբ վերաբերմունքով:

Հայաստանի Զեւսինկյան կոմիտեն այլընտրանքային ծառայության անցկացման ինը հաստատություններից, 4-ում՝ Վարդենիսի եւ Գյումրիի հոգեբուժական հիվանդանոցներում, «Նորք» ինֆեկցիոն հիվանդանոցում եւ Նորքի տուն-ինտերնատում անցկացրել է մոնիտորինգ: Այդպիսով 22 այլընտրանքային ծառայողներից հետազոտությանը մասնակցել են 13-ը: Անցկացվել են անհատական մանրակրկիտ հարցազրույցներ հիմնարկների ներկայացուցիչների եւ այլընտրանքային ծառայողների հետ: Արդյունքում ստեղծվել է այն տպավորությունը, որ կառավարությունը ծառայության վայրերն ընտրել է հապշտապ, առանց համապատասխան ուսումնասիրությունների՝ հաշվի չառնելով տվյալ հիմնարկներում այլընտրանքային աշխատանքային ծառայության անցկացման նպատակահարմարությունը:

Այլընտրանքային աշխատանքային ծառայություն իրականացնող հարցված 13 անձանցից 11-ի դեպքում առաջին եւ հիմնական խնդիրը կապված է եղել սանիտարի աշխատանքի պարտականությունների կատարման հետ: Նման խնդիր չի արձանագրվել միայն «Նորք» ինֆեկցիոն հիվանդանոցում, որտեղ երկու ծառայողները գոհ են եղել իրենց աշխատանքից: Նրանք պարզապես չեն կատարել սանիտարի աշխատանքը: Հիվանդանոցի գլխավոր բժիշկ Արա Ասոյանը տեղեկացրել է, որ

տղաները կատարում են տարբեր աշխատանքներ. մասնակցում են շինարարության, բազաներից դեղորայք ստանալու, ձյուն մաքրելու, ծանր հիվանդներին տեղափոխելու աշխատանքներին, սակայն իրենք նրանց չենք հանձնարարում զուգարան կամ հիվանդի տակը մաքրել: Գլխավոր բժշկի խոսքերը հաստատեցին հիվանդանոցում ծառայություն անցնող երկու երիտասարդները: Նրանց միակ դժգոհությունը կապված էր ծառայության երկար ժամկետի եւ իրենց կրոնական համայնքի ժողովներին մասնակցելու հնարավորության բացակայության հետ:

Վարդենիսում ծառայողներից մեկն ասել է, որ, պայմաններից ելնելով, մի պահ զղջացել է, որոշել է հրաժարվել: Սակայն, հետո շարունակել է ծառայությունը: Հարցված 13 ծառայողներից միայն մեկն է նախապես տեղեկացված եղել, որ պետք է սանիտարի աշխատանք կատարի: Մնացած 12-ն ասել են, որ իրենց հայտնել են, թե պետք է աշխատեն տվյալ հիմնարկներում, բայց պարտականության մասին ոչինչ չի ասվել:

Վարդենիսի հոգեբուժական հիվանդանոցում այլընտրանքային աշխատանքային ծառայությունն անցնող 8 ծառայողները հարցման ժամանակ հայտնել են, որ սկզբում զինվորական կոմիսարիատում ասել են, թե արժանապատվությունը նսեմացնող որել է աշխատանքներ չեն կատարելու, բայց այստեղ գալուց 2 օր հետո զինկոմիսարը եկել ու ծանոթացրել է կառավարության որոշմանը, ըստ որի՝ նրանք սանիտարի աշխատանք պետք է կատարեն՝ իր բոլոր բաղադրիչներով, նաեւ մաքրեն զուգարանները եւ դիակ հարդարեն: Ծառայողները հրաժարվել են այդ աշխատանքներից: Տնօրինությունը կանչել է ռազմական ոստիկանության եւ զինդատախազության ներկայացուցիչներին, որոնք մշտական վերահսկողություն են իրականացրել: Վերջիններս ծառայողներին, հայտնել են, որ այդ աշխատանքներից հրաժարվելու դեպքում ծառայողները կենթարկվեք քրեական պատասխանատվության «Զինծառայության մասին» օրենքի 364-րդ հոդվածով: Հելսինկյան կոմիտեի մոնիտորինգային խմբի 2005 թ. փետրվար-մարտ ամիսներին կատարած այցելության դրությամբ Վարդենիսի հոգեբուժական հիվանդանոցում այլընտրանքային ծառայություն անցնողները հետետել են բաժանմունքի սանիտարական վիճակին, հարդարել հիվանդների անկողինները, լվացել հատակը: Սակայն զուգարան դեռ չեն մաքրել եւ դիակ չեն հարդարել: Ծառայողները բողոքել են վերահսկողություն իրականացնող մարմիններից: Բացի հիմնարկի ղեկավարությունից, նրանց անընդհատ վերահսկել են ՀՀ պաշտպանության նախարարության մի քանի կառույցներ՝ տարածքային ռազմական ոստիկանությունը, դատախազությունը եւ զիկոմիսարիատը:

Հարցվածները հիմնականում չեն ունեցել կապի միջոցներից օգտվելու հնարավորություն՝ մի դեպքում զանգահարելը թանկ է արժեցել, ուրիշ դեպքում՝ կապ չի եղել, որոշ տեղերում էլ չի թույլատրվել: Թերթեր չեն ստացվել: Հիմնականում չի եղել նաեւ հեռուստացույց: Իսկ Վարդենիսում ծառայողներին արգելել են կարդալ իրենց կրոնական գրականությունը, վերցրել են նաեւ Աստվածաշունչը:

Ըստ հարցումների արդյունքների՝ բարվոք վիճակում չեն նաեւ սանիտարահիգիենիկ՝ լողանալու, անկողնային սպիտակեղենը լվանալու եւ փոխելու պայմանները: Ծառայողներն իրենք են լվանցել իրենց անկողնային սպիտակեղենը, սնվել ծառայության վայրերի ճաշարաններում՝ հիվանդների եւ ծերերի համար նախատեսված սննդակարգով:

Ծառայության հինգերորդ ամսում՝ 2005թ, մայիսին, այլընտրանքային ծառայություն անցնող բոլոր քաղաքացիները հրաժարվել են ծառայությունը շարունակելուց: Նրանք հայտարարել են, որ ծառայությունը ամբողջությամբ այլընտրանքային չէ եւ վերահսկվում է պաշտպանության նախախարության կողմից: Նրանց նկատմամբ հարուցված են քրեական գործեր:

13 «Եհովայի վկաները» եւ մոլոկանն արդեն դատապարտվել են տարբեր ժամկետների ազատազրկման՝ դասալքության եւ ծառայության վայրը ինքնական լքելու մեղադրանքներով (2 - 3,6 տարի): Հովհաննես Ասլանյանը մահացել է ավտովթարից՝ իր դատին մեկնելու ճանապարհին: Ութ հոգու նախապես մեղադրում էին կազմակերպված դասալքության մեջ, որի համար նախատեսվում է 4-10 տարվա ազատազրկում: Նրանց

գործը սկզբում վարել է զինվորական դատախազությունը, ապա՝ քաղաքացիականը: Նրանցից 4-ը արդեն դատապարտվել են 3-ական տարվա ազատազրկման՝ ծառայության վայրը ինքնական լքելու մեղադրանքով:

Եվս 19 «Եհովայի վկաներ» Հայաստանից եւ մեկը՝ Ղարաբաղից դատապարտվել են ազատազրկման՝ հերթական զինվորական զորակոչից խուսափելու համար՝ տարբեր ժամկետներով (1- 4 տարի): Հովհաննես Խաչատրյանը գտնվում է մեկուսարանում, նրա դատը դեռ չի ավարտվել:

2005թ. գարնանային զորակոչին այլընտրանքային ծառայություն անցնելու դիմումներ չեն եղել:

Ապահովելու համար, որ ԵԽ-ի պահանջով ընդունված «Այլընտրանքային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքը մեզանում գործի մարդասիրության եւ հանդուրժողականության հենքի վրա, ծառայի իր նպատակին, եւ ընդունելի լինի թե իշխանությունների, թե հանրության համար, անհրաժեշտ է «Այլընտրանքային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքում եւ ՀՀ Կառավարության «Այլընտրանքային ծառայություն անցնելու վայրերի ցանկը եւ այլընտրանքային ծառայողի համազգեստի ձեւը ու կրելու կարգը հաստատելու մասին» N 940-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարել: Մասնավորապես.

1. աշխատանքային ծառայությունը վերածել իրապես քաղաքացիական ծառայության՝ դրա վերահսկողության իրականացման իրավասությունը վերապահելով ոչ ռազմական գերատեսչություններին,

2. սահմանել քաղաքացիական ծառայության ավելի կրճատ ժամկետ,

3. ծառայողների բուժօգնության խնդիրների լուծման պարտականությունը դնել սովորական քաղաքացիական բուժօգնարկների վրա,

4. վերացնել զինվորական համազգեստ կրելու այլընտրանքային ծառայողի պարտավորությունը,

5. այլընտրանքային ծառայություն անցնելու վայրերի ցանկը սահմանելիս հաշվի առնել տվյալ ծառայությունն անցնող անձանց մասնագիտական հմտությունները եւ համապատասխան հասատատությունների պահանջումներն ու յուրահատկությունները:

10. Անձնական տվյալների պաշտպանության վերաբերյալ օրենսդրություն

Անձնական կյանքի պաշտպանության իրավունքը համընդհանուր ճանաչում գտած իրավունքներից մեկն է: Անհատները պետք է համոզված լինեն, որ իրենց անձնական տվյալների հետ պատշաճ կերպով են վարվում: Անձնական տվյալները ներառում են մարդու ինքնությունը բացահայտող՝ կառավարական գերատեսչությունների տրամադրության տակ գտնվող տեղեկությունները: Պետության քաղաքացիների անձնական տվյալների հավաքման, պահպանման եւ տնօրինման վերաբերյալ կառավարության գործունեությունը առաջացնում է բազմաթիվ խնդիրներ:

Հաշվի առնելով հասարակության աճող անհանգստությունը ինչպես կառավարական, այնպես էլ բիզնեսի ոլորտում անձնական տվյալների պաշտպանության վերաբերյալ, Եվրոպայի խորհուրդն ընդունել է «Անձնական տվյալների ավտոմատ մշակման ժամանակ անհատների պաշտպանության վերաբերյալ» թիվ 108 Կոնվենցիան (1981): Կոնվենցիան սահմանում է այն հիմնական սկզբունքները, որոնք պետք է ընդունվեն անդամ պետությունների կողմից հանրային եւ մասնավոր տվյալների բազայում զետեղված անձնական տվյալների մշակման ժամանակ: Կոնվենցիայի կարեւորագույն տարրերից են կողմերի պարտավորությունները՝ անձնական տվյալների պաշտպանության նպատակով համապատասխան միջոցներ ապահովելու եւ ներքին օրենքի դրույթների խախտման դեպքերում անհրաժեշտ պատժամիջոցներ ու հատուցումներ նախատեսելու, ինչպես

դա սահմանված է Կոնվենցիայում: Հաշվի առնելով Կոնվենցիան ստորագրած երկրներում համապատասխան վերահսկիչ մարմնի ստեղծման կարելիությունը՝ Եվրոպայի խորհուրդը մշակվեց Կոնվենցիայի Լրացուցիչ արձանագրությունը, որը հաստատեցին Կոնվենցիային միացած բոլոր պետությունները: Արձանագրությունը նաև անդրադառնում է անձնական տվյալների տարածմանը երկրի սահմաններից դուրս: Հայաստանը չի ստորագրել Եվրոպայի պետությունների մեծամասնության կողմից ստորագրված եւ վավերացված այս կարելիության միջազգային փաստաթուղթը:

Չնայած այն փաստին, որ Հայաստանի Հանրապետությունը չի վավերացրել Եվրոպայի խորհրդի թիվ 108 կոնվենցիան, երկրի Ազգային ժողովը 2003 թ. ընդունեց «Անհատական տվյալների մասին» ՀՀ օրենքը: Ընդհանուր առմամբ սույն օրենքը համապատասխանում է Կոնվենցիայում ամրագրված սկզբունքներին: Սակայն Հայաստանի օրենդրության մեջ կան որոշ բացթողումներ, որոնք թուլացնում են հանրային եւ մասնավոր տվյալների բազայում զետեղված համապատասխան անձնական տվյալների պաշտպանությունը: Այսպես, Կոնվենցիայի 10 հոդվածին չի համապատասխանում այն, որ օրենքում բացակայում է *«համապատասխան պատժամիջոցների եւ հատուցումների կիրառումը ներքին օրենքի դրույթների խախտման դեպքում, ըստ տվյալների պաշտպանության հիմնական սկզբունքների»*: Չնայած «Անհատական տվյալների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը պաշտոնապես հայտարարում է, որ անհատի կողմից օրենքի խախտումը նախատեսում է պատասխանատվություն այդ խախտման համար, տվյալների պաշտպանության վերաբերյալ գործող օրենքը դեռ չի նախատեսում քրեական պատժամիջոցների կիրառում: Կարելի է ենթադրել, որ պաշտոնյաների կողմից սույն օրենքի դրույթների խախտման դեպքերում կծեռնարկվեն կարգապահական միջոցներ, սակայն պատասխանատվության համապատասխան միջոցներ նախատեսված չեն առելտրական կամ հասարակական կազմակերպությունների անձնակազմի, ինչպես նաև՝ ֆիզիկական անձանց կողմից դրանք խախտելու դեպքում: Ակնհայտ է, որ կարգապահական միջոցները չեն կարող դիտվել որպես քաղաքացիների անձնական կյանքի պաշտպանության ձև:

Երկու կարելի խնդիրները՝ վերահսկիչ մարմնի ստեղծումը եւ անձնական տվյալների տարածումը երկրի սահմաններից դուրս, Հայաստանի օրենսդրությունում համապատասխան ձեւակերպում չեն ստացել: Չնայած օրենքը սահմանում է տվյալների պաշտպանության վերահսկիչ մարմին, այն վերջինիս չի օժտում վերահսկիչ գործառույթներով եւ հասարակական կամ մասնավոր կազմակերպությունների կողմից անձնական տվյալների օգտագործումը վերահսկելու պատասխանատվությամբ: «Անհատական տվյալների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը չունի անձնական տվյալներն արտասահման ուղարկելու վերաբերյալ առանձին բաժին: Օրենքի համաձայն, անձնական տվյալների արտասահման ուղարկելու կարգը պետք է քննարկվի միջազգային պայմանագրերում կամ էլ 6 հոդվածին համաձայն, այն է՝ տվյալների ուղարկումն արտասահման պետք է իրականացվի անձնական տվյալներ տրամադրող սուբյեկտի համաձայնությամբ: Օրենքը մանրամասնորեն չի սահմանում այն պայմանները եւ ընթացակարգը, որոնք թույլտվություն են շնորհում ուղարկելու անձնական տվյալները երրորդ երկրների սուբյեկտներին, այն չի սահմանում նաև վերահսկիչ մարմնի պատասխանատվությունը՝ այդպիսի թույլտվությունը ստուգելու եւ շնորհելու համար: Դա նույնպես պետք է դիտվի որպես Եվրոպական չափանիշների խախտում եւ քաղաքացիների անձնական կյանքի պաշտպանության ոչ համարժեք մակարդակի ապահովում՝ Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայի համատեքստում:

11. Տեղեկատվության եւ խոսքի ազատության բնագավառ

2001 թվականի հունվարի 25-ին Եվրոպայի խորհրդի անդամ դառնալով՝ Հայաստանը տեղեկատվության եւ խոսքի ազատության բնագավառին առնչվող երկու հիմնական պարտավորություն էր վերցրել.

- ա) մեկ տարվա ընթացքում ընդունել ՁԼՄ-ների մասին նոր օրենք
- բ) ազգային հեռուստատալիքը վերակազմավորել հանրայինի, որի ղեկավարումը կիրականացվի անկախ վարչական խորհրդի կողմից:

Թեպետ 2000 թվականի հոկտեմբերի 9-ին ընդունված «Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքով ստեղծվել է Հայաստանի հանրային հեռուստառադիոընկերությունը, սակայն պարտավորության երկրորդ մասը՝ նրա ղեկավարումը անկախ վարչական մարմնի կողմից, կարելի է ասել չի կատարվել (այդ մասին ավելի մանրամասն՝ «Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին ՀՀ օրենքը եւ պրակտիկան բաժնում») որովհետեւ Հանրային հեռուստառադիոընկերության խորհուրդը ձեւավորվում է Հանրապետության նախագահի կողմից: Իշխանությունները միշտ պատճառաբանում էին, թե նման խորհուրդ ձեւավորելու իրավասությունը ըստ Սահմանադրության, ուրիշ որեւէ մարմին չունի: Նույն պատճառաբանությունն էր բերվում նաեւ Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի ազգային հանձնաժողովի ձեւավորումը ՀՀ նախագահի իրավասությանը թողնելով, եւ ասվում էր, թե Սահմանադրության փոփոխություններով հիշյալ խնդիրները պիտի լուծվեն:

2005 թվականին շրջանառության մեջ դրվեց ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների նախագիծը, որի՝ Ազգային ժողովում առաջին ընթերցմամբ ընդունված տարբերակում հեռարձակման ոլորտը կարգավորող մարմնի անդամներին պիտի նշանակեր ԱԺ-ը՝ Հանրապետության նախագահի ներկայացմամբ: Ընդ որում, խոսքը միայն մեկ մարմնի մասին էր: Այնուհետեւ՝ լրագրողական կազմակերպությունների բողոքից եւ Վեներտիկի հանձնաժողովի հետ քննարկումներից հետո Սահմանադրության նախագծի (ապա եւ հանրաքվեով ընդունված Սահմանադրության փոփոխությունների) համապատասխան հոդվածը (83.2) ստացավ հետեւյալ ձեւակերպումը.

«Հեռարձակվող լրատվության միջոցների ազատության, անկախության եւ բազմազանության ապահովման նպատակներից ելնելով՝ օրենքով ստեղծվում է անկախ կարգավորող մարմին, որի անդամների կեսը վեց տարի ժամկետով ընտրվում է Ազգային ժողովի կողմից, իսկ մյուս կեսը նշանակվում է Հանրապետության Նախագահի կողմից՝ վեց տարի ժամկետով: Ազգային ժողովն այդ մարմնի անդամներին ընտրում է պատգամավորների ընդհանուր թվի ծայների մեծամասնությամբ»:

Այս սահմանման մեջ ԵՄԱ փորձագետները վիճահարույց են համարում՝

Ա) մարմնի ստեղծման նպատակը (***Հեռարձակվող լրատվության միջոցների ազատության, անկախության եւ բազմազանության ապահովում***). ոչ թե մարմինն է ստեղծվում նշված նպատակներով, այլ մարմնի անկախությունն ու ազատությունը ապահովելու համար պիտի սահմանվեր նրա նշանակման կարգը:

Բ) Հոդվածը դարձյալ խոսում է միայն մեկ մարմնի մասին, մինչդեռ Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի բանաձեւերում միշտ խոսք է գնացել կարգավորող մարմինների մասին, նկատի առնելով նաեւ Հանրային հեռուստառադիոընկերության խորհուրդը: Եվ թեպետ լրագրողական կազմակերպությունները բազմաթիվ քննարկումների ժամանակ նշել են, որ եթե Սահմանադրությունը նման կարգ է սահմանում, ապա դա պետք է վերաբերի երկու կարգավորող մարմիններին, փոփոխությունների հեղինակները մնացին անդդվելի:

Գ) Հեռարձակման բնագավառը կարգավորող մարմնի ձեւավորման այն կարգը, որ սահմանում է Սահմանադրությունը, արդեն իսկ կադապարների մեջ է դնում «Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքում ապագայում կատարելիք հնարավոր փոփոխությունները եւ չի ապահովելու այդ մարմնի անկախությունը:

Դ) Թեպետ, ըստ ԵՆԽԿ 1405 (2004) բանաձեւի, «Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքում կատարելիք փոփոխություններից հետո պետք է փոխվի Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի ազգային հանձնաժողովի կազմը, Սահմանադրության փոփոխությունների անցումային դրույթները նախատեսում են (Հոդված 117, կետ 12)՝ **«83.2 հոդվածով նախատեսված անկախ մարմնի անդամները շարունակում են պաշտոնավարել մինչեւ «Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի» օրենքով սահմանված իրենց լիազորությունների ժամկետի ավարտը: Նրանց պաշտոնավարության ժամկետը լրանալու կամ լիազորությունների վաղաժամկետ դադարեցման դեպքերում թափուր տեղերը լրացվում են հաջորդաբար Ազգային ժողովի եւ Հանրապետության Նախագահի կողմից»:**

Խոսքի եւ տեղեկատվության ազատությանն է վերաբերում է Սահմանադրության փոփոխությունների 27 հոդվածը, որում ասված է՝

Հոդված 27. Յուրաքանչյուր ոք ունի իր կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունք: Արգելվում է մարդուն հարկադրել իրաժարվելու իր կարծիքից կամ փոխելու այն:

Յուրաքանչյուր ոք ունի խոսքի ազատության իրավունք, ներառյալ՝ տեղեկություններ եւ գաղափարներ փնտրելու, ստանալու, տարածելու ազատությունը, տեղեկատվության ցանկացած միջոցով՝ անկախ պետական սահմաններից:

Լրատվամիջոցների եւ տեղեկատվական այլ միջոցների ազատությունը երաշխավորվում է:

Պետությունը երաշխավորում է տեղեկատվական, կրթական, մշակութային եւ ժամանցային բնույթի հաղորդումների բազմազանությունն առաջարկող անկախ հանրային ռադիոյի եւ հեռուստատեսության առկայությունը եւ գործունեությունը:

Նախագծով այս իրավունքը, որոշ այլ իրավունքների եւ ազատությունների հետ, կարող է սահմանափակվել «միայն օրենքով, եթե դա անհրաժեշտ է ժողովրդավարական հասարակությունում պետական անվտանգության, հասարակական կարգի պահպանման, հանցագործությունների կանխման, հանրության առողջության ու բարքերի, այլոց սահմանադրական իրավունքների եւ ազատությունների, պատվի եւ բարի համբավի պաշտպանության համար» (հոդված 43): Այդ իրավունքներն ու ազատությունները կարող են նաեւ «օրենքով սահմանված կարգով ժամանակավորապես սահմանափակվել ռազմական կամ արտակարգ դրության ժամանակ՝ արտակարգ իրավիճակներում պարտավորություններից շեղվելու վերաբերյալ ստանձնած միջազգային պարտավորությունների շրջանակներում» (հոդված 44):

Հայաստանյան յոթ լրագրողական հասարակական կազմակերպություններ դեռեւս խորհրդարանի առաջին ընթերցմանը ներկայացված նախագծում մի շարք փոփոխություններ առաջարկեցին: Մասնավորապես, առաջարկվում էր Սահմանադրությամբ արգելել գրաքննության ցանկացած դրսեւորում: Առաջարկությունը բխում էր այն իրողությունից, որ ոչ վաղ անցյալում գրաքննության

մարմիններ ունեցած երկրներում, ինչպիսին նաեւ Հայաստանն է, դեռեւս պահպանվում է թաքնված գովազդի տարրեր կիրառելու վտանգը: Սահմանադրության մեջ գրաքննության ցանկացած ձեւն արգելելու մասին դրույթը կերաշխավորեր դրա թաքնված դրսեւորումների երեւան գալը զանազան օրենքներում: Սակայն այդպիսի դրույթ Սահմանադրության փոփոխությունների մեջ չներառվեց:

Այսպիսով՝ փոփոխված Սահմանադրությունը չի լուծում ՁԼՄ ոլորտին առնչվող երկու գլխավոր հարցերը՝ սահմանադրորեն չի ամրագրում գրաքննության բացառումը եւ չի ապահովում հեռարձակման բնագավառը կարգավորող երկու մարմինների անկախությունը:

Քանի որ սահմանադրական փոփոխություններն անմիջականորեն առնչվում են նաեւ ընտրական օրենսդրությանը եւ հանրաքվեի մասին օրենքին, վերլուծենք նաեւ այստեղ կատարված փոփոխությունները:

Խոսքի եւ տեղեկատվության ազատությունն ընտրությունների եւ հանրաքվեների ժամանակ

Ընտրությունների եւ հանրաքվեների ժամանակ տեղեկատվության ազատությանը վերաբերող դրույթներ կան եւ «Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքում, եւ Ընտրական օրենսգրքում, եւ «Հանրաքվեի մասին» ՀՀ օրենքում: Այսպես, «Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածն ասում է.

«Հանրաքվեների եւ ընտրությունների քարոզչությանը նախորդող ու դրանց անցկացման ժամանակաշրջանում հեռուստառադիոհաղորդումները հեռարձակվում են ընտրությունների ու հանրաքվեների մասին օրենսդրությանը համապատասխան:

Նշված ժամանակահատվածում արգելվում է հեռուստառադիոընկերությունների կողմից հեռարձակել քաղաքական կամ այլ քարոզչական նյութ՝ տեղեկատվական, խմբագրական, փաստավավերագրական, հեղինակային կամ այլ հաղորդումների տեսքով: Նման հաղորդումների սփռումը հեռուստատեսությամբ պետք է ուղեկցվի էկրանի վրա պարտադիր անընդմեջ լուսագրով՝ «քաղաքական գովազդ» կամ «նախընտրական քարոզչական հաղորդում», իսկ ռադիոսփռման դեպքում՝ յուրաքանչյուր հաղորդման ընթացքում, ոչ պակաս, քան երեք անգամ, պետք է հիշեցվի դրա մասին:

Հանրաքվեների եւ ընտրությունների քարոզչության ժամանակաշրջանում հեռուստառադիոընկերությունները հրապարակավ հայտնում են վճարովի քաղաքական գովազդի ու քարոզչական այլ հաղորդումների՝ իրենց եթերաժամի արժեքը: Ցանկացողները վճարովի եթերաժամից օգտվում են պայմանագրային կարգով եւ հավասար պայմաններով»:

2005 թվականի մայիսի 19-ին ընդունված «Հայաստանի Հանրապետության Ընտրական օրենսգրքում փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին» օրենքով համարյա ամբողջովին խմբագրվել է Օրենսգրքի՝ նախընտրական քարոզչությանը վերաբերող 20-րդ՝ «Նախընտրական քարոզչությունը զանգվածային լրատվության միջոցներով» հոդվածը: Այսպես, եթե մինչեւ փոփոխությունները ԸՕ-ի 20 հոդվածը պարզապես սահմանում էր, թե «Հանրային ռադիոյից եւ հանրային հեռուստատեսությունից Հանրապետության Նախագահի թեկնածուներին եւ Ազգային ժողովի՝ համամասնական ընտրակարգով ընտրական ցուցակներ առաջադրած կուսակցություններին անվճար եթերաժամ տրամադրելու կարգը սահմանում է Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովը», ապա փոփոխություններից հետո այս դրույթը խմբագրվել է՝

« Հանրային ռադիոյից եւ հանրային հեռուստատեսությունից Հանրապետության Նախագահի թեկնածուներին եւ Ազգային ժողովի ընտրություններին մասնակցող կուսակցություններին (կուսակցությունների դաշինքներին) անվճար եթերաժամ տրամադրելու կարգը եւ ժամանակացույցը յուրաքանչյուր համապետական ընտրության համար սահմանում է կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովը թեկնածուների գրանցման համար սահմանված ժամկետի ավարտից հետո՝ եռօրյա ժամկետում» եւ ավելացել է նոր դրույթ՝ «Հանրային հեռուստաընկերությունը եւ հանրային ռադիոն պարտավոր են հավասար պայմաններ ապահովել ընտրություններին մասնակցող բոլոր թեկնածուների եւ կուսակցությունների (կուսակցությունների դաշինքների) համար: Հանրային հեռուստաընկերությամբ եւ հանրային ռադիոյով հեռարձակվող լրատվական հաղորդումներում թեկնածուների, կուսակցությունների կամ կուսակցությունների դաշինքների կողմից իրականացվող նախընտրական քարոզարշավի վերաբերյալ պետք է ներկայացվի անկողմնակալ եւ գնահատականներից զերծ տեղեկատվություն՝ ապահովելով արդար ու հավասար պայմանների պահպանումը:

Ընտրություններին մասնակցող թեկնածուի, կուսակցության կամ կուսակցությունների դաշինքի կողմից միջոցառումներ չկազմակերպելը կամ այդ միջոցառումների մասին տեղեկատվության բացակայությունը հիմք չի կարող հանդիսանալ ընտրությունների մյուս մասնակիցների քարոզարշավի մասին զանգվածային լրատվության միջոցներով համապատասխան տեղեկություններ չհրապարակելու համար»: Ընդ որում այս դրույթը եւ նույն հոդվածի 4-րդ կետի պահանջը, ըստ որի «Համապետական ընտրությունների նշանակումից ոչ ուշ, քան 10 օր հետո, պետք է հրապարակվի հանրային ռադիոյով եւ հանրային հեռուստաընկերությամբ վճարովի եթերաժամի յուրաքանչյուր րոպեի գինը: Նախընտրական քարոզչության փուլում այդ գինը չի կարող փոփոխվել», տարածվում են նաեւ այլ (անկախ սեփականության ձեւից) հեռուստառադիոընկերությունների վրա (նույն հոդվածի փոփոխություններով 5-րդ կետ): Փոփոխություններով ավելացել է եւս մեկ կետ, ըստ որի «Թերթերը եւ ամսագրերը, անկախ նրանց հիմնադիրներից, բացառությամբ կուսակցության կողմից հիմնադրված թերթերի եւ ամսագրերի, նախընտրական քարոզչական նյութեր հրապարակելիս պարտավոր են ապահովել հավասար պայմաններ»:

ԵՄԱ փորձագետների գնահատմամբ այս փոփոխություններն առաջադիմական քայլ են: Սակայն քանի դեռ դրանցից հետո համապետական ընտրություններ չեն կայացել, դժվար է գնահատել դրանց կիրառման արդյունավետությունը: Համենայն դեպս՝ 2003 թվականի երկու ընտրություններում (Նախագահական եւ Խարիրդարանական) քարոզչության համաչափությունն ու հավասարությունը, ըստ Երեւանի մամուլի ակումբի իրականացրած մոնիտորինգի, չէին պահպանվում: Հատկապես հեռուստալրատվական թողարկումներում գործող նախագահի (2003 թ. նախագահական ընտրություններում) եւ իշխանական կուսակցությունների քարոզարշավի լուսաբանմանը զգալիորեն ավելի շատ եթերաժամանակ էր հատկացվում:

2003 թվականի (ինչպես եւ դրան նախորդած համարյա բոլոր) ընտրությունների լուսաբանման ժամանակ խնդրահարույց էր մնում թեկնածուների (եւ նախագահի, եւ պատգամավորության թեկնածուների) պաշտոնական գործունեության լուսաբանումը: Նման լուսաբանումները լրատվական ծրագրերով դիտվում էին իբրեւ անուղղակի քարոզչության դրսևորումներ: 2005 թվականի մայիսի 19-ի օրենքով Ընտրական օրենսգիրքը լրացվել է 22¹ հոդվածով: Այն ամբողջությամբ վերաբերում է քաղաքական, հայեցողական պաշտոններ զբաղեցնող, պետական, քաղաքացիական, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ծառայող հանդիսացող թեկնածուների նախընտրական քարոզչության սահմանափակումներին, իսկ դրա 3) կետը՝ մեր նշած խնդրին: Ըստ այդ կետի՝

«Արգելվում է զանգվածային լրատվության միջոցներով այս (քաղաքական, հայեցողական պաշտոններ զբաղեցնող, պետական, քաղաքացիական, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ծառայող հանդիսացող - խմբ.)

թեկնածուների գործունեության լուսաբանումը, բացառությամբ Սահմանադրությամբ սահմանված դեպքերի, պաշտոնական այցերի եւ ընդունելությունների, ինչպես նաեւ տարերային աղետների ընթացքում վերջիններիս իրականացրած, ձեռնարկվող միջոցառումների»:

Անդրադառնանք հանրաքվեների ժամանակ խոսքի ազատությանը: «Հանրաքվեի մասին» ՀՀ օրենքի (ընդունվել է 12.09.2001 թ., օրենքում փոփոխություններ են կատարվել 31.03.2003 թ. եւ 28.09.2005 թ.) 20-րդ հոդվածը վերաբերում է հանրաքվեի քարոզչությանը: Ըստ այդ հոդվածի, քարոզչությունը սկսվում է **«Հանրաքվե անցկացնելու մասին Հանրապետության Նախագահի հրամանագրի պաշտոնական հրապարակման օրվանից եւ ավարտվում քվեարկությունից մեկ օր առաջ»** եւ **«կարող է կատարվել զանգվածային լրատվության միջոցներով, հրապարակային քարոզչական միջոցառումների ձեւով (ժողովներ, հանդիպումներ, հրապարակային քննարկումներ, բանավեճեր, հանրահավաքներ, երթեր եւ ցույցեր), տպագիր նյութեր հրապարակելու, ձայնագրված եւ նկարահանված նյութեր տարածելու միջոցով»:**

Հանրաքվեի մասին ՀՀ օրենքը նաեւ նշում է այն անձանց, ովքեր չեն կարող քարոզչություն կատարել, ընդ որում, 28.09. 2005 թվականի օրենքով այդ դրույթում էական փոփոխություններ են կատարվել: Այսպես, եթե մինչ փոփոխությունները քարոզչություն չէին կարող կատարել **«պետական եւ տեղական ինքնակառավարման մարմինները, ինչպես նաեւ դրանց աշխատակիցներն իրենց աշխատանքային պարտականությունները կատարելիս»**, ապա այժմ` **«պետական եւ տեղական ինքնակառավարման մարմինները, ինչպես նաեւ դրանց աշխատակիցները, բացառությամբ քաղաքական եւ հայեցողական պաշտոններ զբաղեցնողների, իրենց աշխատանքային պարտականությունները կատարելիս»:**

Սակայն օրենքը որեւէ ձեւով չի անդրադառնում հանրաքվեի դրված հարցի վերաբերյալ կողմ եւ դեմ կարծիքներ ունեցողներին ՁԼՄ-ներից օգտվելու հավասարությանը, ինչպես դա առկա է Ընտրական օրենսգրքում: Կա ընդամենը մեկ դրույթ, ըստ որի` **«Պետությունը երաշխավորում է հանրաքվեի դրված հարցի վերաբերյալ քարոզչության ազատ իրականացումը»:**

Երեւանի մամուլի ակումբը 2005 թվականի նոյեմբերի 5-ից 25-ը իրականացրեց ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների նախագծի նոյեմբերի 27-ի հանրաքվեի` ՁԼՄ-ներում քարոզչության մոնիտորինգ:

Ըստ մոնիտորինգի եզրակացության` Հայաստանի հեռուստաընկերությունները չկատարեցին «Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածի պահանջը, հանրաքվեի դրված հարցի քարոզչության համար վճարովի եթերաժամի սակագներ չհայտարարեցին եւ ընդհանրապես վճարովի եթերաժամ չտրամադրեցին: Մյուս եզրակացությունը հետեւյալն էր` թեպետ հանրաքվեի քարոզչությանը լրատվամիջոցների հատկացրած եթերաժամանակը եւ թերթային տարածքը բավարար էր, սակայն ՁԼՄ-ներն անկողմնակալ լուսաբանում չապահովեցին, անհրաժեշտ չափով չնպաստեցին հասարակության` գիտակցված ընտրություն կատարելուն (Մոնիտորինգի արդյունքների մասին` հավելված ...):

«Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքը

«Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքն ընդունվեց 2003 թվականի սեպտեմբերի 23-ին եւ գործողության մեջ մտավ նույն թվականի նոյեմբերի 14-ից:

Օրենքը բաղկացած է 15 հոդվածից, որոնք վերաբերում են տեղեկատվության ազատության ապահովման հիմնական սկզբունքներին, տեղեկությունների գրանցմանը, դասակարգմանը եւ պահպանմանը, տեղեկատվության մատչելիության եւ հրապարակայնության ապահովմանը, տեղեկատվության ազատության սահմանափակումներին, հարցումը ներկայացնելու եւ քննարկելու կարգին, տեղեկությունների տրամադրման պայմաններին, տեղեկության տրամադրումը մերժելու հիմքերին, տեղեկատվության ազատության խախտման համար պատասխանատվությանը եւ այլն:

Այս օրենքով առաջին անգամ տեղեկություններ փնտրելու եւ ստանալու մարդկանց սահմանադրական իրավունքը ապահովվում է միջազգային մոտ չափանիշներով: Օրենքի առավելություններից է, որ հստակեցվել են այն կառույցները, որոնց վերաբերում են տվյալ օրենքով նախատեսված պարտականությունները: Դրանք են՝ **«... տեղեկություններ ունեցող պետական եւ տեղական ինքնակառավարման մարմիններ, պետական հիմնարկներ, բյուջեներից ֆինանսավորվող կազմակերպություններ, ինչպես նաեւ հանրային նշանակության կազմակերպություններ եւ դրանց պաշտոնատար անձինք»** (հոդված 3): Այսպիսով, մեր օրենսդրության մեջ առաջին անգամ մտցվեց **«հանրային նշանակության կազմակերպություն» հասկացությունը, որը օրենքի նույն հոդվածում սահմանված է իբրեւ «ապրանքային շուկայում մենաշնորհ կամ գերիշխող դիրք ունեցող, ինչպես նաեւ առողջապահության, սպորտի, կրթության, մշակույթի, սոցալական ապահովության, տրանսպորտի եւ կապի, կոմունալ ոլորտներում հանրությանը ծառայություններ մատուցող ոչ պետական կազմակերպություններ»:**

Օրենքի 7-րդ հոդվածը, որը փորձագետների կարծիքով կարելուքներից է, վերնագրված է «Տեղեկությունների մատչելիության եւ հրապարակայնության ապահովումը»: Այն նախ սահմանում է. **«Տեղեկատվություն տնօրինող օրենսդրությամբ սահմանված կարգով մշակում եւ հրապարակում է իր կողմից տեղեկություն տալու կարգը, որը փակցնում է իր գտնվելու վայրում՝ բոլորի համար տեսանելի տեղում»:** Հոդվածի երկրորդ կետը պարտադրում է տեղեկություն տնօրինողին անհապաղ հրապարակելու կամ այլ մատչելի ձևով հանրությանը տեղեկացնելու իր տնօրինության տակ գտնվող այն տեղեկությունը, որի հրապարակումը կարող է կանխել պետական կամ հասարակական անվտանգությանը, հասարակական կարգին, հանրության առողջությանն ու բարքերին, այլոց իրավունքներին եւ ազատություններին, շրջակա միջավայրին, անձանց սեփականությանը սպառնացող վտանգը:

Չափազանց կարելու է այս հոդվածի 3-րդ կետը, որը թվարկում է այն տեղեկությունները եւ դրանցում կատարված փոփոխությունները, որոնք տեղեկատվություն տնօրինողը պարտավոր է հրապարակել առնվազն տարին մեկ անգամ (դրանք 13-ն են):

Խիստ շահեկան է այն, որ օրենքն ինքն է սահմանում տեղեկատվություն ստանալու համար հարցումը ներկայացնելու եւ քննարկելու կարգը (հոդված 9) եւ ոչ թե այդ կարգի սահմանումը թողնում է տվյալ մարմնին կամ կառավարությանը: Ընդ որում՝ հոդվածն ունի մի կարելու դրույթ, որը վերացնում է տեղեկություններ ստանալու նախկինում առկա խոչընդոտներից մեկը. դրույթը ձեւակերպված է այսպես՝ «Դիմողը պարտավոր է հիմնավորել հարցումը» (հոդված 9, կետ 4), ինչը համահունչ է Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի՝ «Պաշտոնական փաստաթղթերի մատչելիության վերաբերյալ» Rec(2002)2 հանձնարարականի պահանջներին: Հանձնարարականի V բաժնի առաջին կետն այդպես էլ ձեւակերպում է. «Պաշտոնական փաստաթուղթ հայցողը պարտավորված չպետք է լինի հիմնավորելու պաշտոնական փաստաթղթին հասու դառնալու իր ցանկությունը»:

Օրենքի հոդված 10-ը անդրադառնում է տեղեկությունները տրամադրելու պայմաններին, նշելով, որ տեղեկությունների հրապարակման համար գանձում չի կատարվում բանավոր հարցումներին պատասխանելիս, մինչեւ 10 էջ տպագրված կամ

պատճենահանված տեղեկություններ տրամադրելիս, տեղեկությունն էլեկտրոնային փոստով տրամադրելիս եւ այլն: Հոդվածը նշում է նաեւ, որ այն դեպքում, երբ տեղեկատվության տրամադրման համար գումար է գանձվում, ապա այդ գումարը չի կարող գերազանցել տրամադրման համար անհրաժեշտ ծախսերը:

Եվ, վերջապես՝ օրենքի 8-րդ հոդվածը վերաբերում է տեղեկատվության ազատության սահմանափակումներին, որոնք համապատասխանում են միջազգային չափանիշներին, այդ թվում եւս ՆԿ Rec(2002)2 հանձնարարականի պահանջներին:

Առայժմ կառավարությունը չի կատարել այս օրենքի՝ 5-րդ եւ 10-րդ հոդվածների պահանջները եւ չի ընդունել տեղեկատվություն տնօրինողի կողմից մշակված կամ նրան առաքված տեղեկությունների գրանցման, դասակարգման եւ պահպանման ինչպես նաեւ՝ պետական եւ տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պետական հիմնարկների եւ կազմակերպությունների կողմից տեղեկության կամ դրա կրկնօրինակի(պատճենի) տրամադրման կարգերը, սակայն կառավարությունում արդեն պատրաստ են դրանց նախագծերը:

Օրենքը նոր էր գործողության մեջ դրվել, երբ 2004 թվականին դրա շուրջ ծավալվեցին մտահոգիչ իրադարձություններ: Կառավարությունում պատրաստվեց այս օրենքի փոփոխությունների մի նախագիծ, որն ընդունվելու դեպքում, դեռ նոր-նոր գործողության մեջ դրված օրենքը նշանակալիորեն կտուժեր: Բարեբախտաբար այդ նախագիծն այժմ ըստ էության սառեցված է եւ չի դրվել շրջանառության մեջ:

Սակայն այս օրենքի գործողության կարճ ժամանակաշրջանում արդեն դրա խախտումներ են գրանցվել:

Այսպես, «Հետաքննող լրագրողներ» ՀԿ-ը դիմել էր Երեւանի քաղաքապետարան՝ խնդրելով լրագրողական հետաքննության համար իրենց տրամադրել Օպերայի եւ բալետի պետական թատրոնի շրջակայքի կանաչ տարածքում հողհատկացումների վերաբերյալ 1997-2003 թվականներին քաղաքապետարանի ընդունած որոշումների պատճենները: Քաղաքապետարանի բազմաթիվ մերժումներից հետո կազմակերպությունը դիմեց դատարան: Առաջին ատյանի դատարանում, այնուհետեւ վերաքննիչ դատարանում հայցը չբավարարվելուց հետո, «Հետաքննող լրագրողներ» ընկերակցությունը դիմեց վճռաբեկ դատարան, որը գործը բեկանեց եւ լրացուցիչ քննության ուղարկեց վերաքննիչ դատարան (նոր կազմով քննելու), որն արդեն պարտավորեց քաղաքապետարանին՝ տրամադրել պահանջվող տեղեկատվությունը: Քաղաքապետարանն իր հերթին այս վճիռը բողոքարկեց վճռաբեկ դատարան, վերջինս (2005 թվականի փետրվարի 10-ին) վճիռը թողեց անփոփոխ՝ այդպիսով քաղաքապետարանին պարտադրելով տրամադրել անհրաժեշտ տեղեկատվությունը: Ստացվում է, որ «Տեղեկատվության ազատության մասին» օրենքի պարզագույն պարտականությունը կատարելու համար քաղաքապետարանին հարկ էր անցնել մեկ տարի ձգվող բազմաթիվ դատավարությունների միջով: Ընդ որում՝ դատավճռից հետո էլ քաղաքապետարանը ձգձգում էր տվյալների տրամադրումը, մինչեւ որ կազմակերպությունը դիմեց դատական ակտերի հարկադիր կատարողին, եւ միայն դրանից հետո քաղաքապետարանը պատրաստակամություն հայտնեց տրամադրելու տեղեկատվությունը:

Համանման դեպք է գրանցվել նաեւ Վանաձորում, որի քաղաքապետարանը նույնպես հրաժարվել էր Հելսինկյան քաղաքացիական ասամբլեայի Վանաձորի գրասենյակին տրամադրել քաղաքապետարանի եւ ավագանու 2002-2003 թվականների որոշումների պատճենները:

Հիշյալ երկու գործերի մանրամասներին կարելի ծանոթանալ Երեւանի մամուլի ակումբի եւ Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտեի՝ «ՀՀ-ում խոսքի ազատության վիճակի մասին» 2004 թվականի հաշվետվության մեջ՝ ԵՄԱ ինտերնետային էջում՝ www.ypc.am, ինչպես նաեւ ԵՄԱ էլեկտրոնային տեղեկագրի թողարկումներում:

***

Պաշտոնական հրապարակումներն ու պաշտոնական հաղորդակցումը կարգավորող իրավական համակարգն օրենսդրության ավելի լայն դաշտի մի մասն է, որն ապահովում է քաղաքացիների տեղեկատվություն փնտրելու, ստանալու եւ հաղորդելու իրավունքը³⁹, ըստ Քաղաքացիական եւ քաղաքական իրավունքների միջազգային պայմանագրի (19 հոդված) եւ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի (10 հոդված):

Հաշվի առնելով քաղաքացիների՝ տեղեկություններ փնտրելու, ստանալու եւ տարածելու իրավունքը եւ տեղեկատվական տեխնոլոգիաները դիտելով որպես կառավարության ձեռքում արդյունավետ մի գործիք՝ Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեն ընդունել է «Պաշտոնական փաստաթղթերի մատչելիության վերաբերյալ» Rec (2002)2 Հանձնարարականը՝ անդամ պետություններին: Rec (2002)2 Հանձնարարականը սահմանում է քաղաքացիների տեղեկատվական իրավունքների իրագործման հիմնական սկզբունքները եւ շարադրում է ազգային օրենսդրությունների համապատասխան բաժինների համար նախատեսված ընդհանուր մեթոդաբանությունը: Rec (2002)2 Հանձնարարականի կարելոր մաս են այն պարբերությունները, որոնք նկարագրում են պաշտոնական փաստաթղթերի համար դիմելու եւ դիմումին պատասխանելու սկզբունքները:

«Տեղեկատվության ազատության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը չի ընդգրկում հատուկ դրույթներ, որոնք վերաբերում են տեղեկատվական տեխնոլոգիաների օգտագործմանը՝ պաշտոնական տեղեկատվությունից օգտվելու կամ դրա համար դիմելու նպատակով, բացառությամբ օրենքի 7-րդ հոդվածի 5. կետի, ըստ որի «...տեղեկությունները հրապարակվում են հանրության համար մատչելի ձևով, տեղեկատվություն տնօրինողի ինտերնետային էջի առկայության դեպքում՝ նաեւ դրանով»: Իրականում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների օգտագործումը սահմանափակվում է նախարարությունների վեբ-կայքերում որոշ պաշտոնական տեղեկությունների հրապարակմամբ: Նախարարությունների պաշտոնական վեբ-կայքերը միշտ չէ, որ տրամադրում են ամբողջական տեղեկատվություն, որը «Տեղեկատվության ազատության մասին» գործող օրենքին համաձայն պետք է հրապարակվի պարտադիր կարգով:

Հայաստանի Հանրապետությունը չունի հասարակական կառավարման ոլորտում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների օգտագործման վերաբերյալ միջազգային հատուկ պարտավորություններ, եւ չի կարելի ասել, թե Հայաստանի տեղեկատվական հասարակության վերաբերյալ քաղաքականությունը հետեւում է եվրոպական երկրներում ընդունված չափանիշներին: Ի տարբերություն եվրոպական շատ երկրների, Հայաստանը դեռ չունի տեղեկատվական հասարակության զարգացման ռազմավարություն եւ էլեկտրոնային կառավարման զարգացմանն ուղղված գործողությունների պլան: Միեւնույն ժամանակ, Հայաստանի հասարակական կառավարման ոլորտում կան տեղեկատվական տեխնոլոգիաների օգտագործման որոշ դրական օրինակներ, սակայն դրանք ավելի շուտ բացառություններ են, քան ընդհանուր միտում: Հասարակական հաղորդակցման այդպիսի միջոցները սովորաբար միջազգային կազմակերպությունների եւ արտասահմանյան դոնորների, ինչպես նաեւ քաղաքացիական կազմակերպությունների ջանքերի արդյունք են: Ինչպես տեղեկատվության մատչելիության դեպքում, Հայաստանի Հանրապետությունը չունի պաշտոնական պարտավորություններ նաեւ տեղեկատվական հասարակության զարգացման եւ էլեկտրոնային կառավարման ոլորտում: Սակայն հասարակական կառավարման ոլորտում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացումը Եվրոպայի քաղաքական մշակույթի կարելորագույն տարրն է, եւ այն երկրները, որոնք հավակնում են եվրոպական հասարակության հետ մերձեցմանը, պետք է համապատասխանեն Եվրոպայում ընդունված հասարակական կառավարման չափանիշներին:

³⁹ Այս համատեքստում տեղեկատվություն փնտրելու, ստանալու եւ տարածելու մարդու հանընդհանուր իրավունքները նույնպես դիտվելու են որպես տեղեկատվական իրավունքներ

«Ձանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքը

Ինչպես արդեն նշեցինք, ԵՍ անդամ ընդունվելիս Հայաստանը պարտավորություն էր ստանձնել մեկ տարվա ընթացքում ընդունել ՁԼՄ-ների մասին նոր օրենք: Բանն այն է, որ «Մամուլի եւ զանգվածային լրատվության մյուս միջոցների մասին» ՀՀ առաջին օրենքն ընդունվել էր 1991 թվականին:

Նոր օրենքը, որի նախագիծը շրջանառության մեջ դրվեց 2002 թվականի հունվարից, սկզբում շատ ավելի հետադիմական էր, քան գործող օրենքը: Լրագրողներն ու հասարակական կազմակերպությունները մերժեցին դրա առաջին տարբերակը՝ իրավամբ նշելով, որ նախագծի այդ տեսքով ընդունումը հղի է Հայաստանում գրաքննություն հաստատելու եւ ազատ խոսքը ճնշելու վտանգներով: Նախագիծն այդ տեսքով այդպես էլ խորհրդարան չմտավ: Կառավարությունը մի քանի անգամ վերամշակեց այն, սակայն ամեն անգամ պահպանում էր որոշ հիմնական դրույթներ, որոնք անընդունելի էին լրագրողական հանրության համար: Սակայն խորհրդարանական ընտրություններից (2003թ.) հետո վերաբերմունքը նախագծի նկատմամբ կարծես թե փոխվեց. եւ նախագծի հեղինակները, եւ խորհրդարանական համապատասխան հանձնաժողովը պատրաստակամություն հայտնեցին լսելու եւ հաշվի առնելու բոլոր առաջարկությունները, որոնք միտված կլինեին այն բարեփոխելուն եւ միջազգային չափանիշներին համապատասխանեցնելուն:

Այս ընթացքում Երեւանի մամուլի ակումբը, Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտեն, Հայաստանի «Ինտերնյուսը», Հայաստանի ժուռնալիստների միությունը համագործակցեցին օրինագծի հեղինակների եւ խորհրդարանական հանձնաժողովի հետ եւ ի վերջո այն ստացավ ընդունելի տեսք, թեպետ դրանում փոփոխությունների անհրաժեշտություն դեռ կա:

Անդրադառնանք օրենքի հիմնական դրույթներին:

Նախ՝ օրենքը սահմանում է «Ձանգվածային լրատվություն» եւ «Ձանգվածային լրատվության միջոց» հասկացությունները (սահմանման մեջ վիճահարույց է մնում միայն ցանցային լրատվության միջոցների հարցը), այնուհետեւ՝ 4-րդ հոդվածով տալիս է լրատվության ոլորտում խոսքի ազատության ապահովման երաշխիքները:

«1. Լրատվական գործունեություն իրականացնողները եւ լրագրողները գործում են ազատորեն՝ իրավահավասարության, օրինականության, խոսքի (արտահայտվելու) ազատության եւ բազմակարծության սկզբունքների հիման վրա:

Լրագրողն իր մասնագիտական օրինական գործունեության ընթացքում, որպես հասարակական պարտք կատարող անձ, պաշտպանվում է Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ:

2. Լրատվության միջոցները թողարկվում եւ տարածվում են առանց նախնական կամ ընթացիկ պետական գրանցման, լիցենզավորման, պետական կամ որեւէ այլ մարմնում հայտարարագրման կամ որեւէ մարմնի ծանուցելու:

Հեռուստառադիոհեռարձակման լիցենզավորումն իրականացվում է հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությանը համապատասխան:

3. Արգելվում է՝

ա) գրաքննությունը.

բ) որեւէ տեղեկատվություն տարածելուն կամ այն տարածելուց հրաժարվելուն նպատակադրված կամ դրան հանգեցնող հարկադրանքը լրատվական գործունեություն իրականացնողի եւ լրագրողի նկատմամբ.

գ) լրագրողի մասնագիտական օրինական գործունեությանը խոչընդոտելը.

դ) խտրականությունը լրատվության համար անհրաժեշտ սարքավորումների եւ նյութերի քաղաքացիական շրջանառությունում.

ե) ցանկացած, այդ թվում՝ այլ երկրներում թողարկված եւ տարածված լրատվության միջոցներից օգտվելու՝ անձի իրավունքի սահմանափակումը»:

Օրենքի այս հոդվածից առանձնացնենք երկու դրույթ՝ ա) « Լրագրողն իր մասնագիտական օրինական գործունեության ընթացքում, որպես հասարակական պարտք կատարող անձ, պաշտպանվում է Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ», եւ բ) «արգելվում է ...: Լրագրողի մասնագիտական օրինական գործունեությանը խոչընդոտելը»: Ավելացնենք, որ ՀՀ Քրեական օրենսգիրքն ունի լրագրողի մասնագիտական օրինական գործունեությանը խոչընդոտելու վերաբերյալ հոդված: Ահա այն՝

«Հոդված 164. Լրագրողի մասնագիտական օրինական գործունեությանը խոչընդոտելը

1. Լրագրողի մասնագիտական օրինական գործունեությանը խոչընդոտելը կամ նրան տեղեկություններ տարածելուն կամ տարածելուց հրաժարվելուն հարկադրելը՝ պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի հիսնապատիկից հարյուրհիսնապատիկի չափով, կամ ուղղիչ աշխատանքներով՝ առավելագույնը մեկ տարի ժամկետով:

2. Նույն արարքները, որոնք կատարել է պաշտոնատար անձն իր պաշտոնական դիրքն օգտագործելով՝

պատժվում են ուղղիչ աշխատանքներով՝ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով՝ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով կամ առանց դրա»:

Մենք այս հարցը մանրամասնում ենք, քանի որ նոր օրենքն ընդունվելուց հետո՝ 2004 թվականին արձանագրվել են լրագրողների մասնագիտական օրինական գործունեությանը խոչընդոտելու մի քանի արտառոց դեպքեր:

Այսպես, 2004 թվականի ապրիլի 5-ին Աշտարակ քաղաքում ոստիկանությունը խոչընդոտել է «Հայկական ժամանակ» օրաթերթի թղթակից Հայկ Գեւորգյանին լուսանկարել ոստիկանների կողմից փակված Աշտարակ-Երեւան մայրուղին (ժամ. - մայրուղին փակվել էր, որպեսզի ընդդիմության միտինգի մեկնողները չկարողանային Երեւան հասնել), այնուհետեւ բաժանմունք է տարել: Ըստ Հայկ Գեւորգյանի ոստիկանական բաժանմունքում իր հետ մեկ ժամ «դաստիարակչական զրույց» են ունեցել:

Նույն ապրիլի 5-ին լրագրողների նկատմամբ աննախադեպ բռնություններ իրականացվեցին Երեւանում՝ ընդդիմության հանրահավաքի ժամանակ, ընդ որում՝ լրագրողների վրա հարձակումները, օպերատորների խցիկներն ու լուսանկարչական ապարատները ջարդելը կատարվում էր ոստիկանների աչքի առջեւ, որոնցից եւ ոչ մեկը չմիջամտեց: Այդ միջադեպի ժամանակ ջարդվել են «Կենտրոն» եւ «Հայ ԹՎ» մասնավոր եւ Հայաստանի հանրային հեռուստաընկերությունների տեսախցիկները, խլվել է «Շանթ» հեռուստաընկերության տեսաերիզը, ջարդուխուրդ են արվել «Հետք» էլեկտրոնային թերթի թղթակից Օնիկ Գրիգորյանի, «Առավոտ» օրաթերթի թղթակից Աննա Իսրայելյանի, «Հայկական ժամանակ» օրաթերթի թղթակից Հայկ Գեւորգյանի լուսանկարչական ապարատները, իսկ լրագրողները ենթարկվել են նաեւ ֆիզիկական բռնությունների: Միայն հասարակական բուռն բողոքից հետո այս փաստով քրեական գործ հարուցվեց, այն էլ միայն երկու հոգու նկատմամբ, որոնք հետագայում դատարանի վճռով դատապարտվեցին 100 հազար դրամ տուգանքի: Այս դեպքն արտառոց էր նրանով, որ քրեական գործը հարուցվել էր ոչ թե Քրեական օրենսգրքի 164՝ «Լրագրողի մասնագիտական օրինական գործունեությանը խոչընդոտելը» հոդվածով, այլ 185՝ «Գույքը դիտավորությամբ ոչնչացնելը կամ վնասելը» հոդվածով, ընդ որում նշանակվեց հոդվածով նախատեսված ամենամեղմ պատիժը:

Էլ ավելի արտառոց էին 2004 թվականի ապրիլի 12-ի լույս 13-ի գիշերը կատարված իրադարձությունները, երբ ընդդիմության հանրահավաքը լուսաբանող լրագրողները հարձակման ենթարկվեցին հենց ոստիկանների կողմից: Այդ գիշեր ծեծի են ենթարկվել «Հայկական ժամանակ» օրաթերթի թղթակիցներ Հայկ Գեւորգյանը եւ Ավետիս Բաբաջանյանը, ռուսական «Առաջին ալիք» հեռուստաընկերության օպերատոր Լեւոն Գրիգորյանը եւ «Չորրորդ իշխանություն» թերթի լրագրող Սիեր Ղալեչյանը: Ընդ որում՝ ըստ Հայկ Գեւորգյանի իր լուսանկարչական ապարատը խլել է անձամբ ՀՀ ոստիկանապետի տեղակալ Հովհաննես Վարյանը, իսկ ոստիկանները նրա ներկայությամբ են ծեծել իրեն: Ավելի սահմնկեցուցիչ է ռուսական «Առաջին ալիք» հեռուստաընկերության օպերատոր Լեւոն Գրիգորյանի պատմածը, որ տպագրվել է ԵՄԱ էլեկտրոնային տեղեկագրում (տես՝ Еженедельный электронный бюллетень ЕПК, 2004, Ноябрь 12-18): Չնայած բարձրացված հասարակական աղմուկին, հայաստանյան եւ միջազգային հասարակական կազմակերպությունների բազմաթիվ բողոքներին, այս իրադարձությունն առթիվ քրեական գործ չհարուցվեց, անգամ ծառայողական հետաքննություն չկատարվեց:

Լրագրողների մասնագիտական օրինական գործունեությունը խոչընդոտելու հաջորդ դեպքն արձանագրվեց 2004 թվականի օգոստոսի 24-ին: Այդ օրը «Առավոտ» օրաթերթի թղթակից Աննա Իսրայելյանը եւ «Ֆոտոլուր» գործակալության լուսանկարիչ Մխիթար Խաչատրյանը Ճադկաձորում կառուցվող ամառանոցների մասին տեղեկություններ հավաքելիս հարձակման ենթարկվեցին ուն Գազիկ Ստեփանյանի կողմից (մանրամասները տես՝ Երեւանի մանուկի ակումբի եւ Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտեի՝ «ՀՀ-ում Խոսքի ազատության վիճակի մասին» 2004 թվականի հաշվետվության մեջ՝ ԵՄԱ ինտերնետային էջում՝ www.ypc.am): Այս փաստով մեզանում առաջին անգամ քրեական գործ հարուցվեց Քրեական օրենսգրքի 164 («Լրագրողի մասնագիտական օրինական գործունեությանը խոչընդոտելը») հոդվածով եւ հոկտեմբերի 11-ի դատավճռով մեղավոր անձը դատապարտվեց վեց ամսվա ազատազրկման: ԵՄԱ զնահատմամբ պատիժը չափազանց մեղմ էր, մանավանդ, որ օրենքը նրան վաղաժամկետ ազատվելու հնարավորություն էր տալիս: Այս սպասելիքները արդարացան, արդեն հոկտեմբերի 26-ին լրագրողների դեմ բռնություն կիրառած անձը վաղաժամկետ ազատվեց:

Քրեական օրենսգրքի 164 հոդվածը կիրառվեց նաեւ «Հայկական ժամանակ» օրաթերթի թղթակից Արման Գալոյանի դեմ 2004թ. սեպտեմբերի 23-ին Երեւանի շուկաներից մեկի տարածքում բռնություն գործադրած անձի՝ Արմեն Վարդանյանի նկատմամբ: Վերջինս դատապարտվեց մեկ տարի ուղղիչ աշխատանքների՝ աշխատավարձի 20 տոկոսի զանձմամբ՝ հօգուտ պետական բյուջեի:

«Ձանգվածային լրատվության մասին» օրենքում ուժեղացված է տեղեկատվության աղբյուրների պաշտպանությանը վերաբերող դրույթը (հոդված 5): Ձեւակերպված է, որ լրագրողից եւ լրատվամիջոցից տեղեկատվության աղբյուրի բացահայտում կարող է պահանջել միայն դատարանը, այն էլ միայն ծանր եւ առանձնապես ծանր հանցագործությունների բացահայտման նպատակով, ինչպես նաեւ նշվել են այն պայմանները, որոնց առկայության դեպքում կարող է պահանջվել բացահայտումը («հասարակության շահերի քրեաիրավական պաշտպանության անհրաժեշտությունն ավելի ծանրակշիռ է, քան տեղեկատվության աղբյուրը չբացահայտելու հասարակական շահագրգռվածությունը, եւ սպառված են հասարակության շահերի պաշտպանության այլընտրանքային միջոցները»), ինչպես նաեւ, լրագրողական կազմակերպությունների պահանջով, ավելացված է դրույթ այն մասին, որ այդ դեպքում լրագրողը կարող է պահանջել դատական փակ միտ: Այսուհանդերձ, կամ այս հոդվածը պետք է համապատասխանեցվի Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի՝ «Տեղեկատվության աղբյուրը չբացահայտելու լրագրողների իրավունքի վերաբերյալ» R(2000)7 հանձնարարականին, կամ այդ հանձնարարականի ոգով փոփոխություններ

պիտի կատարվեն այլ օրենքներում, մանավանդ, որ, ինչպես ցույց տվեց պրակտիկան, այս դրույթը հակասության մեջ է ՀՀ Քրեական դատավարության օրենսգրքի 86 հոդվածի հետ, որը լրագրողներին չի ներառում այն անձանց ցանկում, ովքեր չեն կարող կանչվել իբրև վկա եւ հարցաքննվել: Այս հարցն առաջին անգամ ուշադրության արժանացավ, երբ «Հետաքննող լրագրողներ» ՀԿ նախագահ Էդիկ Բաղդասարյանը հրավիրվեց Երեւանի Կենտրոն համայնքի ոստիկանություն, ուր նրանից պահանջեցին բացահայտել մի քանի հրապարակումներում առկա տեղեկությունների աղբյուրները: ԵՄԱ-ն կարծում է, որ խնդիրը պետք է լուծել Քրեական դատավարության օրենսգրքի 86 հոդվածում փոփոխություն անելով եւ լրագրողներին՝ տեղեկատվության աղբյուրը չբացահայտելու մասով ներառել այն անձանց ցանկում, ովքեր չեն կարող կանչվել իբրև վկա եւ հարցաքննվել:

«Ձանգվածային լրատվության մասին» օրենքի 6-րդ հոդվածը վերաբերում է լրագրողների հավատարմագրմանը, 7-րդ հոդվածը՝ լրատվության ոլորտում խոսքի ազատության իրավունքի սահմանափակումներին: Ըստ այդ հոդվածի առաջին մասի՝ **«Արգելվում է օրենքով սահմանված կարգով գաղտնի համարվող կամ քրեորեն պատժելի արարքներ քարոզող, ինչպես նաեւ այնպիսի տեղեկատվության տարածումը, որը խախտում է մարդու անձնական եւ ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիությունը»:**

Հոդվածում անհստակ է 1-ին մասի «օրենքով սահմանված կարգով գաղտնի համարվող» ձեւակերպումը: Լրագրողական կազմակերպությունները բազմիցս պնդել են, որ օրենքով սահմանված կարգով գաղտնի համարվող տեղեկատվության համար պատասխանատու է գաղտնիքը կրողը անձը: Իսկ եթե այն հայտնի է դարձել լրագրողին, ապա հրապարակել կամ չհրապարակելը լրագրողի եւ տվյալ լրատվամիջոցի բարոյական խնդիրն է: Ավելացնենք, որ օրենքի 9-րդ՝ «Լրատվական գործունեություն իրականացնողի պատասխանատվությունը» հոդվածը որոշակի պաշտպանություն նախատեսում է գաղտնիք հրապարակելու պարագայում. «Օրենքով սահմանված կարգով գաղտնի համարվող տեղեկատվության տարածման համար լրատվական գործունեություն իրականացնողը պատասխանատվության ենթակա չէ, եթե այդ տեղեկատվությունը նա ձեռք չի բերել օրենքով արգելված եղանակով կամ ակնհայտ չի եղել, որ այն օրենքով սահմանված կարգով գաղտնիք է համարվել:

Եթե լրատվական գործունեություն իրականացնողը տարածել է այնպիսի տեղեկատվություն, որի՝ օրենքով սահմանված կարգով գաղտնի համարվելն ակնհայտ է եղել, սակայն այդ տեղեկատվության տարածումը բխել է հանրային շահերի պաշտպանության անհրաժեշտությունից, ապա նա պատասխանատվության ենթակա չէ»:

Հերքման եւ պատասխանի իրավունքը սահմանող 8-րդ հոդվածում նշված է, որ հերքում կամ պատասխան կարելի է պահանջել մեկ ամսվա ընթացքում՝ հաշված այն տեղեկատվության տարածման օրվանից, որին վերաբերում է հերքումը, իսկ հերքումը կամ պատասխանը պետք է հրապարակվեն մեկշաբաթյա ժամկետում: Նշված է նաեւ, որ հերքումը պետք է վերաբերի միայն փաստական անճշտություններին: Սահմանված են նաեւ դեպքերը, երբ կարելի է մերժել հերքման կամ պատասխանի հրապարակումը:

«Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին» օրենքը եւ պրակտիկան

Ինչպես նշեցինք ԵՄ առջեւ Հայաստանի պարտավորությունը նախատեսում էր «ազգային հեռուստատալիքը վերակազմավորել հանրայինի, որի ղեկավարումը կիրականացվի անկախ վարչական խորհրդի կողմից»: «Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքն ընդունվել է 2000 թվականի հոկտեմբերի 9-ին, այսինքն՝ ՀՀ պարտավորությունների վերաբերյալ ԵԽԽՎ N 221 (2000թ. հունիսի 28) կարծիքն ընդունվելուց հետո, սակայն՝ մինչեւ Հայաստանի՝ ԵԽ լիիրավ անդամ դառնալը:

Օրենքը կարգավորում է եւ մասնավոր, եւ հանրային հեռարձակողների գործունեությունը: Գլխավոր բանավաճերի առարկան առ այսօր մնում են կարգավորող

մարմինների՝ Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի ազգային հանձնաժողովի (որը կարգավորում եւ վերահսկում է մասնավոր հեռարձակման ոլորտը) ու Հանրային հեռուստառադիոընկերության խորհրդի ձեւավորումը եւ լիազորությունները: Ըստ օրենքի եւ Հեռուստատեսության ու ռադիոյի ազգային հանձնաժողովը, եւ Հանրային հեռուստառադիոընկերության խորհուրդը ձեւավորում է ՀՀ նախագահը: Իբրեւ այդ մարմինների անկախության երաշխիք ընտրված է նրանց գործունեության ժամկետը, որի ընթացքում դրանց անդամների լիազորությունները չեն կարող դադարեցվել, բացառությամբ մի քանի դեպքերի (անդամի մահանալը, իր դիմումը եւ այլն): Սակայն բավարար է, արդյոք, սա կարգավորող մարմինների անկախությունն ապահովելու համար: Լրագրողական հանրության կարծիքով՝ ոչ: Այսպես՝ 2002-2004 թվականներին անցկացված հեռուստահեռարձակման արտոնագրման մրցույթները ցույց տվեցին, որ մտահոգությունները տեղին են. «Ա1+» հեռուստաընկերությունը մասնակցել է 8 հաճախությունների համար հայտարարված մրցույթներին եւ ամեն անգամ Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի «անկախ» հանձնաժողովը նրան պարտվող է ճանաչել: «Ա1+» հեռուստաընկերությունն այդ ընթացքում հանձնաժողովի որոշումները վիճարկել է ՀՀ դատական բոլոր ատյաններում, սակայն՝ ապարդյուն, եւ այժմ արդեն գործը գտնվում է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանում:

Կարգավորող մարմինների անկախությունն այն խնդիրն է, որի վրա հատուկ ուշադրություն է դարձրել նաեւ Եվրոպայի խորհուրդը, որի Նախարարների կոմիտեի 2000 թվականի դեկտեմբերի 20-ի՝ «Հեռարձակման բնագավառը կարգավորող մարմինների անկախության եւ գործառույթների վերաբերյալ» (2000)23 հանձնարարականը հենց դրան է վերաբերում: Դրան անդրադարձել է նաեւ ԵՄ խորհրդարանական վեհաժողովը՝ 2004 թվականի երեք բանաձեւերում, որոնք վերաբերում էին Հայաստանի ստանձնած պարտավորությունների կատարմանը: Այսպես, 1361 բանաձեւում (2004 թ. հունվարի 27) ասված է.

«Վեհաժողովը մատնանշում է, որ օրենսդրական մի շարք պարտավորություններ, ինչպիսիք են՝ տեղական կառավարման մարմինների առավել անկախությունը, անկախ օմբուդսմենի ներկայացումը, **հեռարձակման անկախ կանոնակարգող մարմնի ստեղծումը** (ընդգծումը մերն է - ԵՄԱ), Սահմանադրական դատարանի լիազորությունների փոփոխությունները եւ Սահմանադրական դատարանի առավել մատչելիության ապահովումը, արդարադատության խորհրդի բարեփոխումը եւ այլն, դեռեւս կախված են Հայաստանի Սահմանադրության վերանայումից »:

Նույն բանաձեւում այնուհետեւ նշված է.

«Ինչ վերաբերում է ազատ արտահայտվելու իրավունքին եւ լրատվամիջոցների բազմակարծության խնդրին, ապա Վեհաժողովը մտահոգված է Հայաստանում լրատեսողական լրատվամիջոցների ոլորտում տեղի ունեցող զարգացումների շուրջ եւ լուրջ կասկածներ է արտահայտում նաեւ էլեկտրոնային լրատվամիջոցների բազմակարծ լինելու վերաբերյալ, մասնավորապես ափսոսալով, որ գործող օրենքի անհստակության հետեւանքով Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի ազգային հանձնաժողովին բացահայտ ինքնահայեցողական լիազորություններ են տրված հեռարձակման թույլտվությունների տրամադրման ոլորտում, հատկապես Ա1+ հեռուստատեսային ալիքի կապակցությամբ: Այնուհանդերձ, Վեհաժողովը նկատի է առնում 2003թ. դեկտեմբերին զանգվածային լրատվամիջոցների մասին օրենքի ընդունումը եւ Ռադիոյի ու հեռուստատեսության մասին օրենքում փոփոխությունների կատարումը»:

2003 թվականի դեկտեմբերի 3-ին ՀՀ ազգային ժողովն ընդունեց «Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին» օրենքը: Խնդիրն այն է, որ գործող օրենքը եւս մեկ անգամ փորձաքննության էր ենթարկվել Եվրոպայի խորհրդի կողմից: Փոփոխությունները, ըստ դրանք նախապատրաստած ԱԺ պատգամավորների հավաստիացումների, 2002 թվականի հուլիսի 26-ով թվագրված այդ եզրակացության հիման վրա են կազմվել: Սակայն ԵՄԱ վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ փորձագետի

հիմնական դիտողությունները հաշվի չեն առնվել: Նախ, փորձագետը ուշադրություն է դարձրել հատկապես երկու կարգավորող մարմինների՝ Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի ազգային հանձնաժողովի ու Հանրային հեռուստառադիոընկերության խորհրդի ձեւավորման կարգին: Մասնավորապես, փորձագետը նշում է, որ պետք է վարել հանձնաժողովի եւ խորհրդի անդամներին նշանակելու այնպիսի քաղաքականություն, որպեսզի ապահովվի նշանակումների թափանցիկությունը եւ այդ մարմիններն ազատ լինեն քաղաքական ազդեցություններից: Ընդսմին, փորձագետը նաեւ նշում է, որ Ազգային հանձնաժողովի անդամների համար այդ աշխատանքը պետք է լինի իրենց հիմնականը:

Փորձագիտական եզրակացության այս դիտողությունները «Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքում լրացումներ եւ փոփոխություններ կատարելու մասին» օրենքի հեղինակները հաշվի չեն առել: Հանրային հեռուստառադիոընկերության խորհրդի թափուր տեղերի համալրման համար փոփոխություններով սահմանվեց հետեւյալ կարգը.

«խորհրդում թափուր տեղի առկայության դեպքում խորհրդի նախագահն այդ մասին գրավոր տեղեկացնում է Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին, որը մեկշաքայա ժամկետում զանգվածային լրատվության միջոցներով հայտարարում է թափուր տեղի համալրման համար մրցույթ:

խորհրդի անդամի թափուր տեղի համար թեկնածու կարող է առաջադրվել յուրաքանչյուր ոք՝ սույն օրենքի պահանջների համաձայն:

Թեկնածուների առաջադրման համար սահմանվում է առնվազն 10-օրյա ժամկետ:

Թեկնածուների վերաբերյալ տվյալները հրապարակվում են զանգվածային լրատվության միջոցներով:

Հայաստանի Հանրապետության Նախագահը, իր կողմից հաստատված մրցութային կարգի համաձայն, մրցույթում հաղթողներից մեկին նշանակում է խորհրդի անդամ: Այդ մասին տեղեկությունը՝ անհրաժեշտ հիմնավորմամբ, հրապարակվում է զանգվածային լրատվության միջոցներով»:

2005 թվականի հունվարին Հանրային հեռուստառադիոընկերության խորհրդի թափուր տեղերի համար հայտարարվեց մրցույթ: Մրցութային հանձնաժողովի ղեկավար նշանակվեց... Հանրային հեռուստառադիոընկերության խորհրդի նախագահ Ալեքսան Հարությունյանը: Ավելացնենք, որ ԵՄԱ-ն, Հայաստանի ժուռնալիստների միությունը, Հայաստանի «Ինտերնյուսը» եւ Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտեն այդ մրցույթը որակեցին իբրեւ ժողովրդավարական գործընթացների իմիտացիա: Մրցույթի արդյունքներով հաղթողներ ճանաչվեցին եւ Հանրային հեռուստառադիոընկերության խորհրդի անդամներ դարձան Ստեփան Պողոսյանը եւ Հենրիկ Հովհաննիսյանը, ովքեր մինչ այդ եւս զբաղեցնում էին նույն պաշտոնները:

Նույն ձեւակերպումներն են նաեւ Ազգային հանձնաժողովի վերաբերյալ.

«Ազգային հանձնաժողովում թափուր տեղի առկայության դեպքում Ազգային հանձնաժողովի նախագահն այդ մասին գրավոր տեղեկացնում է Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին, որը մեկշաքայա ժամկետում զանգվածային լրատվության միջոցներով հայտարարում է թափուր տեղի համալրման համար մրցույթ:

Ազգային հանձնաժողովի անդամի թափուր տեղի համար թեկնածու կարող է առաջադրվել յուրաքանչյուր ոք՝ սույն օրենքի պահանջների համաձայն:

Թեկնածուների առաջադրման համար սահմանվում է առնվազն 10-օրյա ժամկետ:

Թեկնածուների վերաբերյալ տվյալները հրապարակվում են զանգվածային լրատվության միջոցներով:

Հայաստանի Հանրապետության Նախագահը, իր կողմից հաստատված մրցութային կարգի համաձայն, մրցույթում հաղթողներից մեկին նշանակում է Ազգային

հանձնաժողովի անդամ: Այդ մասին տեղեկությունը՝ անհրաժեշտ հիմնավորմամբ, հրապարակվում է զանգվածային լրատվության միջոցներով»:

Այս փոփոխությունները որել է նոր բան չեն տալիս եւ չեն համապատասխանում Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի «Հեռարձակման հանրային ծառայության անկախության երաշխավորման վերաբերյալ» R(96)10 եւ «Հեռարձակման բնագավառը կարգավորող մարմինների անկախության եւ գործառույթների վերաբերյալ» Reg (2000)23 հանձնարարականների պահանջներին, որովհետեւ մրցույթում որել է մեկին հաղթող ճանաչելն ամեն դեպքում նախագահի կամ նրա նշանակած մրցութային հանձնաժողովի սուբյեկտիվ որոշմանն է մնում:

Կարգավորող մարմնի անկախ գործունեությանն անդրադարձել է նաեւ ԵԽ ԽՎ1374 բանաձեւը (2004 թ. ապրիլի 28).

« Ստեղծել արդար պայմաններ լրատվամիջոցների բնականոն գործառնության համար, հատկապես հեռուստաընկերություններին հեռարձակման արտոնագիր եւ մասնավորապես «Ա1+»-ին հեռուստաալիք տրամադրելու առնչությամբ»:

Ավելացնենք, որ «Ա1+» հեռուստաընկերությունը շարունակում է առանց հաճախականության մնալ եւ եթերից զուրկ է: Ավելորդ չէ նշել, որ «Ա1+» հեռուստաընկերությունը, որը «Համագործակցություն հանուն ժողովրդավարության» ՀԿ-ի հետ հիմնել էր «Էմ Ես էքսփլորեր» ընկերությունը, մասնակցեց 2004 թ. սեպտեմբերի 17-ին 2 FM ռադիոհաճախականությունների համար հայտարարված մրցույթին եւ 2005 թ. փետրվարի 14-ին հանձնաժողովը դարձյալ նրան պարտվող ճանաչեց:

Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի ազգային հանձնաժողովի կողմից անցկացված հեռուստառադիոհեռարձակման արտոնագրման մրցույթների վերլուծություն է կատարել նաեւ Հայաստանի «Ինտերնյուս» ՀԿ-ը՝ իր «Հեռուստատեսության կարգավորումը Հայաստանում» ծրագրի շրջանակներում: Այդ վերլուծությունից մի հատված, որ առնչվում է մեր թեմային, բերենք ամբողջությամբ.

«Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքի վերջին՝ 29.12.2003թ փոփոխություններից հետո 50՝ «Արտոնագրատիրոջ ընտրությունը» հոդվածը լրացվել է երրորդ պարբերությամբ, համաձայն որի «Ազգային հանձնաժողովը պետք է պատշաճ կերպով հիմնավորի արտոնագրատիրոջն ընտրելու, արտոնագիր տալը մերժելու եւ արտոնագիրն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին որոշումները»: Որպեսզի հստակ պատկերացում ունենանք թե ինչքանով է Հանձնաժողովի կողմից պահպանվում օրենքի նշված դրույթը, ուսումնասիրվել են ինչպես փոփոխություններից հետո ընդունված որոշումները, այնպես էլ մինչ այդ ընդունվածները:

Փոփոխություններից հետո արտոնագրատիրոջն ընտրելու մասին ընդունված որոշումները (հետագայում «ուշ ընդունված») էականորեն չեն տարբերվում մինչեւ 2004թ. հունվարը ընդունված որոշումներից (հետագայում «շուտ ընդունված»): Եթե «շուտ ընդունված» որոշումներում ուղակի նշված է, որ *մրցույթի արդյունքները հաշվի առնելով ընկերությունը ճանաչվել է լիցենզավորման մրցույթի հաղթող*, ապա «ուշ ընդունված» որոշումներում այդ արտահայտությունը ընդլայնվել է եւ ձեւակերպված է հետեւյալ կերպ՝ *«հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ _____ քաղաքի տարածքում _____-ը կապուղով հեռուստահաղորդումների հեռարձակման լիցենզավորման մրցույթի մասնակից _____ ՍՊ ընկերության ներկայացրած մրցութային առաջարկը համապատասխանում է հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին ՀՀ օրենսդրության պահանջներին եւ Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի ազգային հանձնաժողովի _____ թ. թիվ _____ որոշմամբ սահմանված մրցույթի*

պայմաներին՝ Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի ազգային հանձնաժողովը որոշում է ընկերությանը ճանաչել լիցենզավորման մրցույթի հաղթող»:

Կարծում ենք, որ որոշումների նման ձեւակերպան դեպքում, Հանձնաժողովը չի կատարում «Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքի 50 հոդվածի պահանջները, քանի որ լիցենզավորման մրցույթի հաղթող ճանաչվելու համար բավարար չէ այն հանգամանքը, որ նրա մրցույթային առաջարկը համապատասխանում է հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին ՀՀ օրենսդրությանը: Չէ՞ որ հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին ՀՀ օրենսդրությունը հստակ նշում է, որ հեռարձակման լիցենզիա տալու համար մասնակիցների միջեւ ընտրությունը կատարվում է, հաշվի առնելով՝

ա/ սեփական արտադրության հաղորդումների գերակայությունը.

բ/ հայրենական արտադրության հաղորդումների գերակայությունը.

գ/ տեխնիկական եւ ֆինանսական հնարավորությունները.

դ/ աշխատակազմի մասնագիտական պատրաստվածությունը:

Մեր կարծիքով, մրցակիցների միջեւ Հանձնաժողովը պետք է իր ընտրությունը կատարի հաշվի առնելով օրենքի պահանջը եւ հետեւաբար այն հանգամանքը թե ում ցուցանիչները ավելի բարձ են օրենսդրի ներկայացվող պահանջների շուրջ: Քանի որ, օրենքում եւ մրցույթային Կարգում չորս ցուցանիչ է ամրագրված, ապա որոշումը հիմնավորելու համար Հանձնաժողովը պետք է անդրադառնա օրենքի յուրաքանչյուր պահանջին, հակառակ դեպքում Հանձնաժողովի որոշումը հիմնավորված համարվել չի կարող»⁴⁰:

***

Իբրեւ հետխորհրդային ժամանակաշրջանում հայկական լրատվամիջոցների հիմնական խնդիրներ նշվում էին քաղաքական-տնտեսական խմբերից նրանց ֆինանսական կախվածությունը եւ իբրեւ դրա հետեւանք՝ քաղաքականապես ծախու լինելը, հասարակության տեղեկատվական կարիքների նկատմամբ պատշաճ ուշադրության բացակայությունը: ՁԼՍ բնագավառում Եվրոպայի խորհրդի առջեւ ՀՀ պարտավորությունների կատարումը ենթադրում էր լրագրողների գործունեության ավելի մեծ ազատություն, կարելորագույն իրադարձությունների անաչառ, հասարակության շահերից բխող լուսաբանում ապահովող որոշակի իրավական մեխանիզմների սահմանում: Դա առաջին հերթին վերաբերում էր հեռարձակվող ՁԼՍ-ներին, որոնք բնակչության համար տեղեկատվության հիմնական աղբյուրն են: Հետեւաբար, օրենսդրության բնագավառի պարտավորությունների անմիջական կատարման եւ բարեփոխած իրավական մեխանիզմների գործունեության գնահատականին զուգահեռ, սույն հետազոտությունը խնդիր ուներ նաեւ պարզել, թե որքանով են բարեփոխումներն ազդել ՁԼՍ-ների, առաջին հերթին՝ հեռարձակվողների, բովանդակության վրա: Այդ նպատակով իրականացվեց առաջատար հեռուստաալիքների մոնիտորինգ: Առավել եւս, որ Հայաստանի ժամանակակից հեռուստատեսային լանդշաֆտը մեծամասամբ ձեւավորվել է երկրի՝ Եվրոպայի խորհրդի անդամ դառնալուց հետո եւ եւս առջեւ ՀՀ ստանձնած պարտավորություններին համապատասխան ընդունված «Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին» օրենքի, մասնավորապես՝ նրա գործնական կիրառման (պետական հեռարձակումը հանրայինի վերափոխելու եւ ռադիոհաճախությունների օգտագործման մրցույթների անցկացման) անմիջական ազդեցությամբ:

Մոնիտորինգը (դրա մանրամասն արդյունքները՝ հավելված 5-ում) իրականացրել է Երեւանի մամուլի ակումբը՝ 2005 թվականի փետրվարին: Այն ուներ երկու հիմնական խնդիր. բացահայտել առաջատար հեռարձակվող ՁԼՍ-ների կողմից հասարակության տեղեկատվական պահանջմունքների բավարարման մակարդակը եւ հեռուստատեսությունը

⁴⁰ Մեջբերումը կատարված է, ըստ «Ինտերմյուսից» մեզ տրամադրված վերլուծության:

կարելուորագույն հասարակական-քաղաքական հիմնախնդիրների վերաբերյալ տարբեր տեսակետների ներկայացվածության աստիճանը:

Մոնիտորինգից կարելի է հանգել հետևյալ եզրակացությունների. 1) Հայաստանի առաջատար հեռուստաալիքները, որոնք ինչպես սոցիոլոգիական հարցումների, այնպես էլ լսարանի ուսումնասիրման այլ մեթոդների արդյունքներով բնակչության համար տեղեկատվության հիմնական աղբյուր են, իրենց լրատվական թողարկումներում չեն լուսաբանում օրախնդիր թեմաների եւ իրադարձությունների նշանակալի մասը, դրանով իսկ սահմանափակելով տեղեկացված լինելու լսարանի իրավունքն ու անտեսելով նրա պահանջմունքները: 2) Ի տարբերություն երկրի քաղաքական ապագայի համար վճռորոշ ժամանակաշրջանների (տարբեր մակարդակների ընտրություններ, հանրաքվեներ), երբ, համաձայն նախորդ մոնիտորինգների արդյունքների, առաջատար հեռուստաալիքներն ակնհայտորեն պաշտպանում են գործող իշխանությունների ներկայացուցիչների շահերը, սույն հետազոտությունը չի արձանագրել եթերում այս կամ այն քաղաքական դիրքորոշումների գերակշռություն: 3) Միեւնույն ժամանակ, անհրաժեշտ է նշել առանցքային մի ամբողջ շարք հարցերի շուրջ առաջատար քաղաքական եւ հասարակական գործիչների տեսակետները ներկայացնելու՝ հեռուստաընկերությունների որոշակի պասիվությունը: Այդպիսով՝ հրապարակային քաղաքականության կուլտուրայի ձեւավորման մեջ ՁԼՄ-ների ավանդը դառնում է անբավարար: 4) Հետազոտված հեռուստաալիքների մեծամասնության վերլուծական ծրագրերը նույնպես բավարար չափով չեն նպաստում, որ լսարանը լավագույնս կողմնորոշվի տեղեկությունների հոսքում: 5) Մասնավորապես, միջազգային հիմնախնդիրները եւ սոցիալական հարցերը, որոնք ըստ վերջին տարիների բոլոր սոցիոլոգիական հարցումների ամենից շատ են հետաքրքրում լսարանին, հետազոտված ՁԼՄ-ների ծրագրային քաղաքականության մեջ գերակա չեն: 6) Միաժամանակ, հեռուստաալիքները մեծ ուշադրություն են դարձնում պետական մարմինների եւ երկրի բարձրագույն ղեկավարության, տվյալ հեռարձակող ընկերությունների վրա որոշակի ազդեցության լծակներ ունեցող քաղաքական գործիչների ու գործարարների ընթացիկ, ամենօրյա գործունեությանը: 7) Ինչպես ցույց տվեց մեկ այլ մոնիտորինգ, որ նույն ժամանակաշրջանում համատեղ իրականացնում էին Լոնդոնում տեղակայված Բազմակողմանի տեղեկատվության ինստիտուտն ու Երեւանի մամուլի ակումբը, հեռարձակողները չափազանց հազվադեպ են անդրադառնում հայկական հասարակության սոցիալապես խոցելի խմբերի հիմնախնդիրներին: Այդ թեմաները լուսաբանվում են միայն տեղեկատվական առիթի դեպքում, ընդսմին, նշված խմբերի վերաբերյալ, որպես կանոն, լուսաբանվում են միայն պաշտոնական (այսինքն՝ պետական եւ միջազգային կառույցների) տեսակետները: Ընդհանրացնելով ասվածը, կարելի է փաստել, որ Եվրոպայի խորհրդի առջեւ ստանձնած պարտավորությունների կատարման ժամանակաշրջանում Հայաստանում ձեւավորված հեռարձակվող ՁԼՄ-ների (այն դեպքում, երբ դրանց թիվը երեք միլիոնանոց բնակչությամբ եւ փոքր տարածքով երկրի համար բավականին մեծ է) շուկան բավարար չափով չի արձագանքում բնակչության պահանջմունքներին եւ երկրի հասարակական զարգացման խնդիրներին:

Ջրարտության եւ վիրավորանքի ապաքրեականացում

2003 թվականին՝ Հայաստանի Հանրապետության նոր Քրեական օրենսգրքի նախագծի քննարկումների ժամանակ հասարակական եւ միջազգային բազմաթիվ կազմակերպություններ այս խնդրի շուրջ իրենց հստակ դիրքորոշումներն արտահայտեցին՝ պնդելով, որ զրպարտությունն ու վիրավորանքը պետք է ապաքրեականացվեն, այսուհանդերձ օրենսգրքի նախագծի հեղինակներն այդպես էլ չզնային զիջումների: 2003 թ. հունիսի 17-ին Հայաստանում գործող 6 երկրների դիվանագիտական ներկայացուցչությունների ղեկավարներ, 11 միջազգային

կազմակերպություններ եւ տեղական ՀՀ-ներ նամակ հղեցին ՀՀ ԱԺ նախագահ Արթուր Բաղդասարյանին (պատճեններն ուղարկվեցին ՀՀ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանին, վարչապետ Անդրանիկ Մարգարյանին, արդարադատության նախարար Դավիթ Հարությունյանին, իրավապահ մարմինների եւ դատական իշխանության բարձրագույն պաշտոնյաներին, ԱԺ պատգամավորներին, լրատվամիջոցներին): Նամակում կոչ էր արվում ապաքրեականացնել զրպարտությունն ու վիրավորանքը եւ դրա կարգավորումը տեղափոխել քաղաքացիական օրենսդրության ոլորտ:

Քրեական օրենսգրքի 135 («**Ջրպարտությունը**»), 136 («**Վիրավորանքը**») եւ 318 («**Իշխանության ներկայացուցչին վիրավորելը**») հոդվածները փոխելուն էր վերաբերում նաեւ եւս ԽՎ 2004 թվականի հունվարի 27-ի 1361 բանաձեւի 16 ii կետը`

(Վեհաժողովը) դիմում է Հայաստանի իշխանություններին սկսել Քրեական օրենսգրքի 135, 136 եւ 318 հոդվածներում փոփոխություններ կատարման աշխատանքը մինչեւ 2004թ. մարտ ամիսը` Եվրոպայի խորհրդի փորձագետների հետ համագործակցությամբ` վիրավորանքի կամ զրպարտանքի համար բացառելով ազատազրկման ցանկացած հնարավորություն:

ՀՀ Ազգային ժողովը 2004 թվականի հունիսի 9-ին ընդունեց «Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքը, որով փոփոխություններ են կատարվել նաեւ վերոհիշյալ երեք հոդվածներում: Ըստ ՀՀ արդարադատության նախարար Դավիթ Հարությունյանի, փոփոխությունները զրպարտությունն ու վիրավորանքը ապաքրեականացնելու պահանջը բավարարելու փոխզիջումային տարբերակ են: Վերոհիշյալ հոդվածներն այժմ ձեւակերպված են այսպես.

Հոդված 135. Ջրպարտությունը

1. Ջրպարտությունը` ուրիշի պատիվն ու արժանապատվությունը նվաստացնող կամ բարի համբավն արատավորող ակնհայտ սուտ տեղեկություններ տարածելը` պատժվում է տուգանքով` նվազագույն աշխատավարձի հարյուրապատիկից հինգհարյուրապատիկի չափով:

2. Սույն հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված արարքները, որոնք կատարվել են կրկին անգամ`

պատժվում են տուգանքով` նվազագույն աշխատավարձի երեքհարյուրապատիկից հազարապատիկի չափով կամ ազատազրկմամբ` առավելագույնը մեկ տարի ժամկետով:»:

Հոդված 136. Վիրավորանքը

1. Վիրավորանքը` ուրիշի պատիվն ու արժանապատվությունն անպարկեշտ ձեւով ստորացնելը`

պատժվում է տուգանքով` նվազագույն աշխատավարձի հարյուրապատիկից չորսհարյուրապատիկի չափով:

2. Սույն հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված արարքները, որոնք կատարվել են կրկին անգամ`

պատժվում են տուգանքով` նվազագույն աշխատավարձի երկու հարյուրապատիկից ութ հարյուրապատիկի չափով:

Հոդված 318. Իշխանության ներկայացուցչին վիրավորելը

1. Իշխանության ներկայացուցչին հրապարակայնորեն վիրավորելը` կապված նրա կողմից իր ծառայողական պարտականությունները կատարելու հետ`

պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի հարյուրապատիկից հինգհարյուրապատիկի չափով:

2. Սույն հոդվածի առաջին մասով նախատեսված արարքները, որոնք կատարվել են կրկին անգամ՝

պատժվում են տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երեքհարյուրապատիկից հազարապատիկի չափով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը մեկ տարի ժամկետով:

Ըստ փոփոխությունների, եւ 135, եւ 136 հոդվածներից հանվել են երկրորդ մասերը, այսինքն՝ «հրապարակային ելույթներով, հրապարակայնորեն ցուցադրվող ստեղծագործություններով կամ զանգվածային լրատվության միջոցներով» զրպարտության եւ վիրավորանքի համար պատիժները: Փոխվել են նաեւ զրպարտության համար նախատեսված տուգանքի չափերը (նախկինում՝ նվազագույն աշխատավարձի 50-ից 150-ապատիկի փոխարեն՝ ՔրՕր - ի նոր խմբագրությամբ մեծացվել է մինչեւ 100-ից 500-ապատիկ) եւ վիրավորանքի համար նախատեսված տուգանքի չափերը (նախկինում՝ նվազագույն աշխատավարձի 100-ապատիկի փոխարեն՝ մեծացվել է մինչեւ 100-ից 400-ապատիկ): Բացի այդ, երկու հոդվածներից էլ հանվել են ուղղիչ աշխատանքների՝ «առավելագույնը մեկ տարի ժամկետով» (զրպարտության համար) եւ «առավելագույնը վեց ամիս ժամկետով» (վիրավորանքի համար) պատիժները: 318 հոդվածից նույնպես հանվել է երկրորդ մասը (հրապարակային ելույթներով, հրապարակայնորեն ցուցադրվող ստեղծագործություններով կամ զանգվածային լրատվության միջոցներով իշխանության ներկայացուցչին վիրավորելու համար պատիժը): Իսկ առաջին մասից հանվել է 6 ամսով ուղղիչ աշխատանքների դատապարտելու պատժաչափը, սակայն մեծացվել են տուգանքները՝ հասնելով նվազագույն աշխատավարձի 100-ից 500-ապատիկի (նախկինում՝ 100-ից 200-ապատիկ):

Բացի այս, ըստ փոփոխությունների, 135, 136 եւ 318 հոդվածները լրացվել են արարքը կրկնվելու դեպքում պատիժներ նախատեսող դրույթներով: Ընդսմին, ոչ միայն տուգանքի չափերն են ավելանում, այլեւ զրպարտության (հ. 135) եւ իշխանության ներկայացուցչին վիրավորանքի (հ. 318) կրկնվելու դեպքում նախատեսվում է նաեւ ազատազրկում առավելագույնը մեկ տարի ժամկետով:

Փորձագետների կարծիքով այս փոփոխություններն ամբողջությամբ չեն լուծում խնդիրը, քանի որ հոդվածներն այսուհանդերձ մնում են քրեական օրենսգրքում եւ լրատվամիջոցներն ու լրագրողները կարող են դատապարտվել քրեական հոդվածներով: Ավելին՝ ԵԽ ԽՎ բանաձեւի մի պահանջը՝ **«վիրավորանքի կամ զրպարտանքի համար բացառել ազատազրկման ցանկացած հնարավորություն»**, ըստ էության ամբողջովին կատարված չէ, քանի որ 135 եւ 318 հոդվածների երկրորդ մասերում ազատազրկում, այնուամենայնիվ, նախատեսված է: Եվ թեպետ ԵԽ ԽՎ-ի 2004 թ. հոկտեմբերի 7-ի 1405 բանաձեւը այս փոփոխությունները դրական է որակել, Քրեական օրենսգրքից այդ հոդվածները հանելը մնում է օրախնդիր, քանի որ դրանք ընդհանուր բան չեն կարող ունենալ խոսքի ազատության հետ եւ չեն կարող արդարացվել Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի երկրորդ մասով: Պետք է հիշեցնել նաեւ 2002 թվականի դեկտեմբերին ՄԱԿ-ի կարծիքների եւ խոսքի ազատության հատուկ զեկուցողի, ՁԼՄ-ների ազատության հարցերով ԵԱԴԿ ներկայացուցչի եւ Ամերիկյան պետությունների կազմակերպության՝ խոսքի ազատության հատուկ զեկուցողի հանդիպումից հետո ընդունված հռչակագիրը, որում ասվում է. «Զրպարտության համար քրեական պատասխանատվությունը խոսքի ազատության արդարացված սահմանափակում չէ: Զրպարտության համար քրեական պատասխանատվության բոլոր օրենքները պետք է չեղյալ հայտարարվեն եւ անհրաժեշտության դեպքում փոխարինվեն քաղաքացիական պատասխանատվության համապատասխան օրենքներով»:

***

2005 թվականի մարտի 22-ին ՀՀ Ազգային ժողովն ընդունեց «Ահաբեկչության դեմ պայքարի մասին» ՀՀ օրենքը, որի 14-րդ հոդվածը վերնագրված է «Հակաահաբեկչական գործողության մասին տեղեկատվության սահմանափակումը»: Ըստ այդ հոդվածի.

Արգելվում է հակաահաբեկչական գործողության մասին այնպիսի տեղեկատվության տարածումը, որը`

1) բացահայտում է հակաահաբեկչական գործողության իրականացման հատուկ տեխնիկական եղանակներն ու գործելակերպը.

2) կարող է խոչընդոտել հակաահաբեկչական գործողության իրականացմանը եւ վտանգ ստեղծել քաղաքացիների կյանքի եւ առողջության համար.

3) ուղղված է ահաբեկչության քարոզչությանը կամ արդարացմանը.

4) տեղեկատվություն է պարունակում հակաահաբեկչական գործողությանը մասնակից պետական մարմինների, հատուկ ծառայությունների եւ ահաբեկչության դեմ պայքարի` դրանց մասնագիտացված ստորաբաժանումների աշխատակիցների, ինչպես նաեւ այդ գործողության իրականացմանն աջակցություն ցուցաբերած անձանց մասին:

Ըստ ԵՄԱ փորձագետների գնահատման, նման ձեւակերպումները լայն մեկնաբանությունների հնարավորություն են ընձեռում ու կարող են լրատվամիջոցների ներկայացուցիչների համար խոսքի ազատության եւ տեղեկատվություններ ստանալու հերթական խոչընդոտը դառնալ:

Վերջապես, 2005 թվականի վերջից տեղեկատվության ազատ տարածմանը սկսեցին խոչընդոտել «Փոստային կապի մասին» ՀՀ օրենքը եւ դրա ընդունման հետ միաժամանակ «Լիցենզավորման մասին» ՀՀ օրենքում կատարված փոփոխությունները, ըստ որոնց տպագիր հրատարակությունների բաժանորդագրությամբ ու տարածմամբ զբաղվող մասնավոր կազմակերպությունները պետք է լիցենզավորվեն: Հարկային մարմինները, կամայականորեն մեկնաբանելով հիշյալ ակտերի դրույթները, սկսեցին այցելել այդ կազմակերպություններ եւ պահանջել, որ նրանք լիցենզավորեն իրենց գործունեությունը (իսկ լիցենզավորման վճարը 5 մլն դրամ է) եւ վճարեն տուգանքներ` առանց լիցենզիայի գործունեություն ծավալելու համար: